

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

Грибан Оксана Григорівна

УДК 94:614.885(477)''1920/1930''

**Діяльність Українського товариства
Червоного Хреста (20-30-ті роки ХХ ст.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Журба Михайло Анатолійович,
доктор історичних наук, професор

Київ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія та огляд джерел.....	11
1.1. Історіографічна традиція проблеми дослідження.....	11
1.2. Джерельна база дослідження	36
РОЗДІЛ 2. Історичні передумови створення та етапи діяльності українського товариства червоного хреста в 1920-1930-х роках.....	50
2.1. Створення, організаційна структура та еволюція червонохресного руху в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.	50
2.2. Органи управління, структура та етапи діяльності Українського товариства Червоного Хреста	64
2.3. Фінансово-господарська діяльність Українського товариства Червоного Хреста	83
РОЗДІЛ 3. Участь українського товариства червоного хреста у більшовицьких аграрних та соціально-політичних перетвореннях.....	94
3.1. Товариство Червоного Хреста у більшовицьких перетвореннях індустріальної сфери.....	94
3.2. Українське товариство Червоного Хреста у здійсненні соціалістичного експерименту в українському селі..	104
3.3. Соціально-гуманітарна діяльність Українського товариства Червоного Хрест	119
РОЗДІЛ 4. Військово-санітарна діяльність українського товариства червоного хреста у 1920-ті – 1930-ті рр.....	144
4.1. Участь організацій Українського Товариства Червоного Хреста у міліарних програмах реформування збройних сил.....	144
4.2. Створення та розвиток червонохресної системи військово-санітарної освіти.....	162
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	193

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Вивчення історії громадської ініціативи України 1920-30-ті роки залишається одним із актуальних напрямків в сучасній історичній науці. Увага вчених різних напрямків і спеціальностей до проблем формування і функціонування в Україні компартійної системи обумовлена прагненням визначити її природу, виявити механізми взаємодії суспільства і владної вертикалі, за допомогою яких компартійні органи змогла побудувати в країні тоталітарну модель управління, яка протрималась маже без змін до кінця ХХ ст. Причини встановлення і форми функціонування диктаторського режиму в Радянському Союзі в кінці 1920-х – 1930-ті роки є предметом дискусій сучасних вітчизняних та закордонних істориків.

Звернення до історії масових громадських об'єднань в 1920-30-ті роки в цілому, і історії Українського товариства Червоного Хреста, зокрема, це один із можливих способів знайти відповідь на питання особливостей впливу компартійних органів на радянське суспільство та ступеня залежності окремих елементів політичної системи від державного контролю.

Українське товариство Червоного Хреста в 1920-30-ті роки пройшло еволюцію від гуманітарного добровільного товариства, створеного для допомоги нужденним і постраждалим від стихійних лих і військових конфліктів, до масової громадської організації оборонного типу, яка на середину 1930-х років нараховувала у своєму складі мільйони громадян, і виконувала роль передавального пасу від компартійних органів до громадян держави «диктатури пролетаріату». Способи та характер організації політичної системи радянської України зумовив і специфіку товариства, хоча і кардинально не змінив його структуру та апарат управління. Російське дореволюційне товариство, створений в 1918 році Український Червоний Хрест та його більшовицький Червоний Хрест на початку своєї діяльності були орієнтовані на гуманітарну допомогу громадянам в умовах війни, епідемій, голоду та стихійних лих. В кінці 1920-х років під тиском компартійних інституцій червонохресних рух в Українській

СРР вимушений був відмовитися від міжнародних ідей гуманізму та милосердя і взяти за основу своєї діяльності завдання які визначали партійно-владні функціонери. Не випадково заходи Українського товариства Червоного Хреста в 1930-ті роки проходили під гаслом «боротьби за санітарну оборону».

Актуальність досліджуваної теми обумовлена тим, що, по-перше, традиційно у вітчизняній і закордонній літературі приділялось мало уваги функціонуванню масових громадських об'єднань в Українській СРР. Увагу істориків, як правило, займала діяльність політичних інститутів держави «диктатури пролетаріату», а історія громадської ініціативи в міжвоєнну добу залишалась мало дослідженою. Тому довгий час і історія Українського товариства Червоного Хреста залишалась на периферії історичної науки. По-друге, звернення до історії масових добровільних товариств дозволить зрозуміти причетність громадських інституцій до реалізації компартійної політики в 1920-30-ті роки, дозволить виявити особливості функціонування більшовицької політичної системи і встановити механізми індоктринації населення в даний часовий відрізок. По-третє, історія Українського товариства Червоного Хреста в 1920-30-ті роки – це історія і сучасного українського Червоного Хреста, історія яка визначила специфіку організації на багато десятиліть вперед. Тому дослідження історії масових добровільних товариств в період формування радянської тоталітарної політичної системи може бути корисним для вивчення сучасних українських громадських організацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами та темами. Дисертація є практичною реалізацією частини наукового напрямку «Дослідження проблем гуманітарних наук», що проводиться професорсько-викладацьким складом Інституту історичної освіти НПУ ім. М.П. Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою університету 03.11.2011 р., протокол № 3, уточнена – 07.04.2015 р., протокол № 8.

Об'єктом дисертаційного дослідження є Українське товариство Червоного Хреста.

Предметом дисертаційного дослідження є реальний зміст, напрямки, форми та етапи їх еволюції і специфіка діяльності Українського товариства Червоного Хреста в 1920-ті – 1930-ті рр., його взаємодія з органами радянської владної вертикалі та іншими масовими громадськими організаціями.

Мета дослідження полягає у реконструкції та об'єктивному аналізі особливостей діяльності Червоного Хреста впродовж 1920-х – 1930 рр.

Виходячи з мети, дисертантом поставлені наступні **завдання дослідження**:

- із сучасних методологічних позицій проаналізувати вітчизняну та зарубіжну історіографію діяльності Українського товариства Червоного Хреста у 20 – 30-х рр. ХХ ст. виявити стан джерельної бази дослідження;
- визначити особливості організаційної структури Червоного Хреста, умови членства та фінансові засади його діяльності, висвітлити еволюцію партійно-державної політики щодо товариства та виявити рівень його залежності від пріоритетів компартійного режиму;
- простежити залучення товариства до комуністичного експерименту;
- узагальнити результати й оцінити ефективність військово-санітарної діяльності радянського Червоного Хреста та його співпраці з іншими мілітарними товариствами;
- визначити роль організацій Червоного Хреста у розгортанні мережі медико-санітарних та лікувально-профілактичних установ в підрадянській Україні та наданні допомоги соціально-незахищеним верствам сільського і міського населення і подоланні дитячої безпритульності;
- виробити практичні рекомендації для роботи організацій Червоного Хреста України щодо надання допомоги цивільному населенню та військовим в умовах війни.

Хронологічні межі дослідження охоплюють міжвоєнний період історії і розвитку політичної системи підрадянської України, починаючи з 1920-го року і до вересня 1939 року. Нижня межа відповідає закінченню громадянської війни й встановлення більшовицького режиму в Україні, розгортанню фактичної діяльності пролетарського товариства Червоного Хреста та формуванню його

організаційної структури. Обрання верхньої межі зумовлено початком Другої світової війни, коли відбулася кардинальна зміна в роботі товариства, направлена на посилення його мілітарної складової. Окремі сюжети роботи присвячені особливостям зародження і розвитку червонохресного руху у світі та Україні в другій половині XIX – початку XX ст.

Територіально-географічні межі дослідження охоплюють підконтрольну більшовицькому режиму територію України з урахуванням тогочасного адміністративно-територіального поділу.

Методологічні засади. Теоретико-методологічну основу дисертації становлять принципи історизму, об'єктивності та багатофакторності, світоглядного плюралізму, політичної нейтральності, що дозволило комплексно і ґрунтовно розглянути генезу червонохресного руху в Україні упродовж 20-30-х рр. XX ст. У процесі роботи над дисертацією були застосовані загальнонаукові (типологізації, класифікації), міждисциплінарні (структурно-системний підхід) та власне історичні (проблемно-хронологічний, структурно-системний, історико-аналітичний) методи дослідження.

Принцип історизму було реалізовано у процесі аналізу конкретних історичних обставин створення товариства в Україні, формування його керівних органів та визначення напрямків роботи, і еволюції державно-владної політики стосовно організації у досліджуваній період. Принцип об'єктивності використано під час аналізу історичних фактів та джерел.

З-поміж спеціальних історичних методів дисертанткою були використані наступні: метод синхронного аналізу, періодизації, порівняльно-історичний, історико-оглядовий, проблемно-хронологічний і аналітико-психологічний.

Метод синхронного аналізу дозволив простежити функціонування організацій товариства у різних регіонах України. Завдяки використанню методу періодизації досліджено функціонування системи червонохресних осередків у часовій послідовності, виявлено якісні зміни у ході розвитку явищ та процесів.

За допомогою порівняльно-історичного методу було здійснено зіставлення історичних об'єктів, що входять до загального предмету дослідження з метою

виявлення особливостей і загальних ознак розвитку системи соціально-реабілітаційних громадських об'єднань підрадянської України.

Використання аналітико-психологічного методу дало змогу зрозуміти базові засади та специфіку використання різного роду форм компартійного впливу на робітників і селян силами масових добровільних товариств, зрозуміти зміст агітаційно-пропагандистської діяльності, яка проводилася Червоним Хрестом та специфіку зворотної реакції з боку українського селянства та робітництва.

Структурний аналіз було використано для виокремлення системи фактів, що стосуються об'єкту дослідження з комплексу історичних реалій за допомогою вияву системоутворюючих ознак добровільного товариства Українського Червоного Хреста і форм його діяльності.

Використання вказаних вище методів допомогло дисертантці викласти події у чіткій послідовності та логічній завершеності.

Наукова новизна дисертаційного дослідження. На основі сучасних методологічних засад інтерпретації фактологічних даних висунуто та обґрунтовано авторську концепцію розвитку червонохресного руху Української СРР в 1920-1930-х рр.

Вперше в українській історіографії:

- запропонована авторська концепція місця, генези, ролі червонохресних організацій у більшовицьких політичних та соціально-економічних перетвореннях підрадянської України упродовж міжвоєнної доби;
- здійснено комплексне дослідження використання більшовицьким режимом Українського Червоного Хреста для соціально-гуманітарної допомоги населенню, військово-санітарного будівництва в період проведення соціалістичного експерименту в Україні;
- опрацьовано та вперше залучено до наукового обігу низку інформаційно-насичених маловідомих архівних документів, які стосуються історії червонохресних організацій України міжвоєнної доби;
- дано оцінку ефективності соціально-гуманітарної діяльності товариства щодо допомоги постраждалим від голоду, епідемічних хвороб, природних катастроф і

підготовки населення до захисту держави та його співпраці з мілітарними товариствами;

- розроблені авторські рекомендації щодо застосування потенціалу соціально-реабілітаційних організацій сучасної України для вирішення гуманітарних проблем біженців та осіб постраждалих від збройного конфлікту на Сході нашої держави;

Подальшого розвитку в дисертації набули:

- у ході аналізу генези більшовицької політики стосовно масових добровільних товариств підтверджено думку, що громадські об'єднання підрадянської України залежали у своїй діяльності від партійно-державного диктату, який реалізовувався за допомогою партійної присутності у організаціях, через законодавчі акти та репресивні дії проти активу товариств;

- вивчення механізму участі осередків Українського Червоного Хреста у створенні системи військово-санітарної освіти, встановлено негативний вплив компартійних органів на розвиток військово-санітарної справи в Україні.

- в українській історіографії набув подальшого розвитку перспективний та важливий напрям соціальної історії – історія функціонування громадських організацій;

Уточнено:

- дані про місце і роль Червоного Хреста у формуванні та розвитку соціально-гуманітарного руху в підрадянській Україні;

- деякі аспекти пов'язані із функціонуванням громадських об'єднань в Україні.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що сформульовані у роботі положення можуть бути використані при розробці програм діяльності сучасного Червоного Хреста України, розвитку волонтерського руху зі сприяння Збройним силам України, організації допомоги постраждалим від збройного конфлікту на Сході нашої держави, а також для вироблення відповідними державними органами засад політики у сфері громадської самоорганізації населення, для вироблення методичних засад проведення соціально-гуманітарного реформування існуючої системи надання гуманітарної та

первинної медико-санітарної допомоги, вирішення соціальних і культурно-освітніх проблем, досягнення соціальної стабілізації в різних регіонах країни. Крім того матеріали дослідження можуть використовуватися іншими дослідниками для написання наукових праць із визначеної та суміжної тематики, підготовки монографій і навчальних посібників, розробки нормативних і спеціальних курсів із історії України та слов'янських народів, соціально-економічної та військової історії.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення та результати роботи обговорено на засіданнях кафедри історії та археології слов'ян Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Результати дослідження були оприлюднені і апробовані на 7 міжнародних та всеукраїнських конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні держава і право: теорія та практика» (Ірпінь, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і громадянське суспільство: стан та перспективи розвитку» (Ірпінь, 2013); Всеукраїнській науковій конференції «П'яті Всеукраїнські Драгоманівські читання молодих істориків: Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії» (Київ, 2013); III та IV Міжнародних наукових конференціях «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації» (Київ-Буча, 2013 та 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та історії держави і права в дослідженнях студентів і молодих учених» (Бердянськ, 2014).

Публікації: Основні положення дисертації викладені у 9 наукових публікаціях, 4 з яких – статті у фахових наукових виданнях, 1 стаття – у закордонному фаховому виданні. Всі публікації виконані автором одноосібно.

Структура дисертації обумовлена змістом, метою та завданнями дослідження. Робота складається з вступу, чотирьох розділів (10 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації становить 247 сторінок, з них основна частина 192 сторінки, бібліографія включає 625 позицій і подана на 55 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

1.1. Історіографічна традиція проблеми дослідження.

Перші публікації, в яких розглядалися питання виникнення і розвитку червонохресного руху в Україні, були надруковані в кінці XIX на початку XX століття. Видання, які висвітлювали гуманітарну роботу Російського Червоного Хреста, видавались на кошти товариства і являли собою звіти про роботу червонохресних осередків та комітетів за певний часовий відрізок. Як правило, такі публікації мали донести до населення успіхи товариства у організації різного роду допомогових кампаній. [353] Публікації з історії Червоного Хреста Російської імперії цінні в першу чергу як аналітичний матеріал для відстеження еволюційних процесів, які відбувалися в товаристві при зміні політичних режимів в підросійській Україні [367]. Їх автори намагались узагальнити основні досягнення і прорахунки в діяльності червонохресних організацій, розповісти про особливості організаційної структури товариства. Крім цього описувались принципи та завдання і основні джерела фінансування товариства. Так, у праці П.М. Богаєвського розповідалось про структуру і напрямки діяльності Російського товариства. Автор перераховував його відділи і управління, назвав склад Головної управи, визначив засади членства у товаристві. [390]

Історіографія розвитку червонохресного руху в підрадянській Україні міжвоєнної доби поділяється на чотири етапи. Хронологічні рамки першого етапу охоплюють 1920–1930-ті рр. Другий етап датовано серединою 1930-х – другою половиною 1950-х рр. Третій етап знаходиться у межах від початку 1960-х до середини 1980-х рр. Четвертий етап розпочався з середини 1980-х рр. Сучасна українська історіографія діяльності організацій Українського товариства Червоного Хреста у 1920-30-ті роки відноситься до четвертого етапу розвитку історичної науки. Використана періодизація співпадає з основною періодизацією вітчизняної історичної науки, яка, в основному, відповідає відповідним етапам сучасної історії України.

Історіографія становлення та розвитку червонохресного руху в Україні міжвоєнної доби пройшла еволюційний шлях від перших пропагандистських публікацій про товариство радянської доби до неупереджених досліджень сучасних вітчизняних і закордонних вчених. На характер досліджень суттєво впливали соціально-політичні та економічні процеси, які відбувалися у певні історичні відрізки. Крім того, на формування історіографії товариства Червоного Хреста України значний вплив мала зміна методологічних підходів при організації досліджень та утвердження нових концепцій історичних знань. Такі зміни зумовлювались в 1950-ті роки рішеннями XX з'їзду КПРС, у середині 1980-х років – процесами перебудови в СРСР, на початку 1990-х років – становленням нової держави Україна. [411, с.18]

Характеризуючи публікації, присвячені функціонуванню організацій українського товариства Червоного Хреста підготовлені впродовж міжвоєнної доби, варто враховувати, що їх авторами зазвичай були не професійні історики, а функціонери товариства. Публікації цього періоду можна класифікувати за наступними групами:

- опубліковані директиви керівних органів Всесоюзної Спілки товариств Червоного Хреста та Українського товариства;
- публікації агітаційно-пропагандистського характеру, спрямовані на популяризацію діяльності громадського об'єднання;
- звітні матеріали, що підбивали підсумки роботи осередків та комітетів товариства за визначений період;
- аналітичні матеріали, присвячені проблемам функціонування Українського товариства Червоного Хреста та здійснення в Українській СРР масових медичних, соціально-реабілітаційних, військово-санітарних та гуманітарних кампаній.

У 1920-ті – середині 1930-х рр. вийшли книги, брошури і статті, в яких була здійснена спроба розкрити організацію соціально-реабілітаційної роботи в Радянському Союзі та Україні, розглянути діяльність Українського Червоного Хреста та Всесоюзної Спілки через призму соціально-економічних та політичних

перетворень, які здійснювали компартійні органи. У публікаціях значна увага приділялась висвітленню успіхів правлячої партії у напрямку посилення мілітарної складової у розвитку червонохресного руху.

Регіональні особливості функціонування Товариств Червоного Хреста в Радянському Союзі були предметом публікацій авторів 1920-х – першої половини 1930-х років. У них історія республіканських червонохресних товариств розглядалась у контексті пропагандистського трактування еволюції пролетарського Червоного Хреста, прагнення республіканських товариств до об'єднання у Всесоюзній спілці Червоного Хреста. У дослідженнях Л.Г. Вебера [373] і Д.Златковського [416] міститься інформація про чисельність Українського Червоного Хреста в кінці 1920-х років, наведені дані про бюджет товариства в зазначений період.

Окрему групу публікацій становлять матеріали присвячені участі Червоного Хреста у кампанії з допомоги голодуючим у 1921 – 1923 рр. В основному вони носили публіцистичний і агітаційний характер, тому ставили за мету мобілізувати населення республіки для надання медичної та харчової допомоги потерпілим від голоду та епідемій на Півдні України і Поволжі. [403, с.21] Роботи характеризуються недостатньою науковістю, фрагментарністю та суб'єктивізмом. Так, у збірнику, присвяченому такій діяльності Українського товариства Червоного Хреста «На боротьбу с народними бедствиями в 1922 – 1923 годах», містяться переможні реляції досягнень Товариства з організації медичної та харчової допомоги населенню в Україні. [284] Необхідно наголосити на пропагандистському характеру публікацій присвячених допомозі голодуючим. Автори робіт прагнули показати, яку роботу проводив радянський уряд для подолання катастрофи. Акцентувалась увага на ролі компартійних органів у боротьбі з голодом, не забували і про іноземну допомогу, особливо на спільно організовані кампанії пролетарського Червоного Хреста та закордонних комуністичних та пролетарських організацій. [439; 425; 387; 395; 400; 404]

Значна кількість літератури присвячувалась висвітленню радянського законодавства, що стосувалось діяльності громадських об'єднань політичної

системи держави «диктатури пролетаріату». Так, в журналі «Власть Советов» в 1922 році були надруковані статті Г. Португалова, Я. Принцева. [293; 297]

Загалом для червонохресної літератури 1920-х – 1930-х років було характерно використання партійних штампів і пропагандистських форм. Керівництво червонохресних видавництв вимагало від авторів публікацій ідеологічно правильного висвітлення форм і видів санітарно-гігієнічної роботи товариства, яка втілювала в життя рішення компартійних органів. Тому брошури, посібники, методична література розповідала читачам про проведення тих чи інших акцій (суботників, пробігів, походів, декад) в контексті досягнень правлячої партії у побудові нового соціалістичного суспільства. Досить часто в публікаціях показували читачам певні ідеологічно правильні варіанти поведінки. Зокрема, це стосується публікацій про роботу юних друзів Червоного Хреста. [333]

На думку червонохресних пропагандистів, людина «нового типу» мала не тільки піклуватись про власну гігієну і санітарну чистоту власних дітей, а перш за все думати про санітарну допомогу радянській державі, яка зацікавлена в здоров'ї власних робітників, колгоспників та здоров'ї юних піонерів і комсомольців. Більшість публікацій червонохресних авторів, починались з опису основних завдань партії і уряду у справі санітарного будівництва. Зокрема, стаття «За здоровий транспорт, за санітарну культуру», надрукована в журналі «За санітарну оборону» 1933 року наголошувала на «великій політичній цінності роботи на транспорті червонохресних організацій... які поставили своїм головним завданням соціалістичного будівництва боротьбу за здоровий паровоз, за здоровий рухомий склад. Це потребує розгортання великої масової роботи по створенню ударних бригад із робітників депо, цехів, майстерень і т.д. на боротьбу за якість ремонту». [254, с. 14]

Інші публікації в тому ж журналі вказують на необхідність створювати осередки товариства в колгоспах і на виробництві, як один із факторів «розгортання соціалістичного будівництва та виконання профінплану». А дотримання санітарно-гігієнічних норм трудящими пояснюється необхідністю

збереження робочих годин і трудовнів, що веде до виконання планів другої п'ятирічки. [517, с.4]

Книги і брошури, видані в 1920-30-ті роки були більш інформативними, у порівнянні з літературою присвяченою діяльності товариства Червоного Хреста у післявоєнні роки. Не дивлячись на прикладний характер публікацій зазначеного періоду, і яскраву пропагандистську направленість, вони мають значну фактологічну цінність, бо висвітлювали найбільш важливі події з життя організацій Червоного Хреста міжвоєнної доби, розповідали про зміни в керівному складі товариства, його структурі та основних напрямках діяльності. Саме у цей час було покладено початок нагромадженню конкретно-історичного матеріалу із зазначеної теми. При підготовці окремих публікацій автори користувалися поточними матеріалами, які не завжди потрапляли до архівосховищ, і тому ці видання залишились єдиними свідченнями зображених у них подій. Із робіт З.П. Соловйова [562; 559], Є. Іванівського [429; 430; 341], Д.М. Лукашевича [424; 425], Л.Г. Вебера [307], Д. Златковського [354], В.Д. Розанова [552], Е.А. Кушніра [483] можна дізнатися про мету і завдання Українського товариства Червоного Хреста, про об'єднання національних товариств у Всесоюзну спілку, про структуру і управління, а також чисельність та бюджет Українського Червоного Хреста. Автори постійно підкреслювали пролетарське походження Всесоюзної Спілки та республіканських товариств, їх орієнтацію на надання медико-санітарної допомоги Червоній армії і робітничо-селянському населенню Української СРР. Про це свідчать опубліковані в кінці 1920-х на початку 1930-х років спогади керівників Українського товариства Червоного Хреста у період національно-визвольних змагань 1918 – 1921 років К. Захаренка та І. І. Холодного. І. І. Холодний упускає обставини і причини створення Українського Червоного Хреста у 1918 році, а зупиняється на діяльності пролетарського товариства, дає поради щодо організації діяльності комітетів Товариства на селі і промислових підприємствах. [588; 589] К. Захаренко у книзі «Про Червоний Хрест» також обмежує історію українського червонохресного руху радянським періодом. [420]

Проголошений в кінці 1920-х років курс товариства на санітарну оборону знайшов своє відображення у всіх без винятку публікаціях про діяльність товариства в 1930-ті роки. В одних публікаціях санітарна оборона розглядалась як головне завдання товариства, яке поставила перед ним радянська держава, в інших детально описувались досягнення осередків Українського товариства в галузі розбудови системи військово-санітарної освіти та допомозі Червоній армії. Спеціальна червонохресна література 1930-х років була переповнена інструкціями, практичними рекомендаціями про створення санітарних дружин, організації військово-санітарних заходів на підприємствах, колгоспах, радгоспах та МТС. [418; 543; 545; 494]

Масовими тиражами видавались посібники та навчальна література для організації червонохресних курсів, гуртків пунктів військово-санітарної освіти. [542; 582; 561; 541; 145] Керівники Червоного Хреста Української СРР розробляли спеціальні методики організації військово-санітарної освіти серед молоді, окремо розроблялись методики пропагандистської роботи з комсомольсько-піонерським активом товариства. [570; 522] Спеціальні брошури навчали актив товариства та штатних працівників, як правильно вести бухгалтерію осередку і комітету. [443]

У середині 1930-х років після запровадження на законодавчому рівні обов'язкових нормативів ГСО – «Готовий до санітарної оборони» першого і другого ступеня друкуються методичні рекомендації з підготовки до складання спеціальних державних іспитів. [554]

Отже, більшість публікацій з історії червонохресної роботи в галузі охорони здоров'я, зазначеного періоду, переслідували пропагандистські цілі. Приведені в брошурах факти із життя Всесоюзного Червоного Хреста супроводжувались демагогічно-риторичними коментарями, про значні досягнення Червоного Хреста у справі охорони здоров'я радянських громадян. При описі допомоги добровільного товариства органам охорони здоров'я розміщувались сюжети про боротьбу Червоного Хреста з епідеміями, про підготовку медичних кадрів і заходів з покращення умов праці в 1930-ті роки,

про організацію «Служби допомоги юним піонерам», про роботу санітарок та медичних працівників, про розвиток донорства в Радянському Союзі. У статтях Н.К. Крупської, однієї із ідеологів кампанії «за новий побут», приводилась характеристика заходів компартійних органів, направлених на покращення умов життя радянського населення. [474]

Збірки статей, підготовлені для розповсюдження в Будинках санітарної освіти, давали уявлення про масштаби охоплення населення закладами санітарної освіти. [132] Статті і розвідки, розміщені у збірниках, характеризували форми і методи санітарної пропаганди в СРСР та Україні того часу.

Виходячи з цих загальних тенденцій розвитку історичної науки 1930-40-х років, до історіографічних надбань даного етапу можна зарахувати і роботи С.Ейсман та О. Русанової, в яких у літературно-публіцистичній формі надається аналіз нормативно-правової бази охорони дитинства та форм надання допомоги безпритульним дітям Червоним Хрестом. [409]

На початку 1930-х рр. вийшли ряд брошур та книг присвячених військово-оборонній роботі червонохресних організацій Української СРР серед молоді та жінок. [570] Про організацію роботи серед юнаків розповідає лікар та один з керівників організації у Центральному комітеті Українського Червоного Хреста Г. П. Несвячений у книзі «Червоний Хрест молоді». [522] Поради щодо організації навчання у піонерських санітарних загонах дає російській лікар І. І. Львівській у спеціальних підручниках для занять з молоддю. [497]

Загалом для літератури 1930-х років, присвяченій діяльності Українського товариства характерна наявність подвійного підходу при висвітленні заходів, що проводили осередки товариства. З однієї сторони, їх автори прагнули з найкращої сторони висвітлити роботу товариства в зазначений період, тому вони вказували лише досягнення медико-санітарних формувань товариства, розміщували інформацію про збільшення навчальних пунктів, шкіл, курсів військово-санітарної освіти. Дослідники в яскравих кольорах змальовували перемоги соціалістичного будівництва у розвитку обороноздатності країни. З

іншої сторони посилення мілітарної складової в роботі товариства дослідники розглядали через призму миролюбного характеру військово-санітарних кампаній. Зміст програм системи медико-санітарної освіти товариства 1930-х роках як правило, залишався за межами досліджень і розвідок того часу. Тільки після закінчення Другої світової війни виходять роботи присвячені питанням санітарної оборони в СРСР та участі республіканських організацій Червоного Хреста у оборонних кампаніях. [406]

Після встановлення тоталітарного режиму в СРСР значно обмежився обсяг літератури присвяченої діяльності товариств Червоного Хреста. Це можна пов'язати із загальним зниженням ролі громадських організацій у політичній системі радянської держави. Одержавлені громадські об'єднання перестали впливати на громадськість і перетворились на придаток до партійно-владної вертикалі. У 1940-50-ті роки переважно публікувались сповнені пафосу ювілейні брошури. Так, у 1940-50-ті роки активно працював редакційно-видавничий відділ при Виконкомі Всесоюзного Червоного Хреста. Відділ займався випуском історичної та агітаційно-пропагандистської літератури про червонохресних рух в Радянському Союзі. У результаті роботи відділу було надруковано праці Я.І. Акодуса, Т.І. Курбасова, Л.Б.Сіроткіної та М.І. Чикаленка. [481; 344; 591] Найбільш багатотиражними книгами з історії товариства в зазначений період були роботи народного комісара охорони здоров'я СРСР та голови Виконкому Всесоюзного Червоного Хреста (1954-1971 рр.) Г.А. Мітерева. [510; 511; 512]

У післявоєнний період постійно друкувалися історичні розвідки та видання присвячені певним ювілейним датам українського та всесоюзного товариств. Так, в 1958 році до сорокаріччя Всесоюзного товариства вийшла ювілейна збірка «Сорок років Червоного Хреста. 1918-1958» за редакцією Г.А. Мітерева. [337] До сторіччя Російського товариства Червоного Хреста було організовано наукову конференцію та опубліковано ювілейний збірник. [334; 505] З його матеріалів підготовлених за певною схемою, із використанням одних і тих же малочислених фактів, виділяється дослідження А.А. Шибко. [595] Стаття

написана на архівних матеріалах, в яких дається детальний аналіз діяльності Червоного Хреста в імперський період його історії.

У збірнику «Сорок років Червоного Хреста. 1918-1958» необхідно виділити статтю присвячену історії окремих республіканських товариств Всесоюзної спілки. [470] У статті автори виділили три етапи становлення і історії червонохресного руху в Радянському Союзі. Історія Всесоюзної спілки розглядається з моменту одержавлення більшовиками Російського товариства, відзначається заслуга РТЧХ з розвитку всесоюзного червонохресного руху. Російський Червоний Хрест був названий с душі епохи - «ведучим серед рівних». Історія 15 республіканських товариств, зокрема, і Українського товариства, висвітлена в традиційній для того часу формі опису історії організації через призму її стосунків з Російським, а згодом і Всесоюзним товариством. Опис містив тенденційно поданий фактичний матеріал успіхів і досягнень Українського товариства, зокрема, кількість шкіл, гуртків і членів товариства. Жодної згадки про незалежність Українського товариства, його створення у 1918 році, про діяльність товариства в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. у збірці немає. Загалом, хоча робота і грішить ідеологічними штампами, але частково відображає радянський період в історії Українського товариства Червоного Хреста.

Крім ювілейних видань Виконком союзної Спілки опублікував ряд книг і статей науково-популярного характеру. Наприклад, брошури «50 років Червоного Хреста», «100 років Червоного Хреста в Росії» та ін. [338]

Разом з тим, потрібно зазначити, що з кінця 1960-х рр. відроджується практика авторитарних оцінок, возвеличення ролі партії, що стає значною перешкодою для об'єктивного розгляду наукових проблем. В той же час значно активізувалась науково-дослідна робота у області вивчення проблем військово-оборонної діяльності в міжвоєнний період. Одночасно посилилось вивчення історії Української СРР та інших союзних республік, окремих великих регіонів, місцевих партійних організацій. В науковий обіг було введено нові документальні матеріали із центральних та місцевих архівів, велика кількість

спогадів, матеріалів періодичних видань. Опубліковані узагальнюючі праці з урахуванням конкретних національних, економічних і політичних умов різних регіонів Радянського Союзу розглядали окремі аспекти заходів з розвитку та покращення військово-санітарної справи, форми підготовки цивільних та військових медико-санітарних кадрів та організації протиповітряного та хімічного захисту населення.

Питанням санітарної оборони в Радянському Союзі присвячені дослідження П.В. Дівакова «Підготовка населення до санітарної оборони країни» [406, с. 89-104], В.І. Селліванова [555, с. 190-196], М.А. Терновой та Л.О. Чернухо [575]. Не дивлячись на те, що роботи виходили в різні часові періоди їх характеризує спільна джерельна база, структура статей та опис подій. Дослідники перераховували основні форми санітарно-оборонної роботи, приводили численні показники шкіл і курсів підготовки медичного персоналу, кількість гуртків ГСО та БГСО і кількість їх випускників. У роботах підкреслювалось, що перехід до виконання військово-санітарних програм призвів до зростання членського активу Всесоюзної спілки в 1930-х роках. Однак дослідники замовчували проблеми товариства у сталінські 1930-ті роки, а саме партійний диктат, спрощення процедури вступу і членства у товаристві, формалізм, приписки. Відсутній аналіз законодавчої бази діяльності товариств Червоного Хреста. Зокрема, постанова РНК СРСР 1938 року про вилучення у Спілки Червоного Хреста мережі лікувальних і медико-господарських установ розглядається дослідниками, як прояв піклування компартійних органів, оскільки вона допомогла посилити військову складову у роботі товариства і відмовитися від виконання гуманітарних програм передбачених статутом Червоного Хреста.

З робіт загального характеру про історію червонохресного руху в Радянському Союзі необхідно виділити книгу М.І. Барсукова, в якій наведено значний фактичний матеріал, використані архівні матеріали. Що розповідають про історію Всесоюзної Спілки Червоного Хреста. [353] Дослідник приділив увагу питанням організації медико-санітарної допомоги в частинах Червоної

армії, підкреслюючи тісну співпрацю товариства та компартійних органів при реалізації військово-санітарних програм. М.І. Барсуков детально розглянув проблеми мілітаризації Червоного Хреста, відстежив взаємодію Комітету по реорганізації і Центральної Колегії товариства з військово-санітарним відомством Червоної армії. Наведені в дослідженні факти дозволяють зробити висновок про повну залежність організацій Червоного Хреста від волі партійно-державного чиновника та військового керівництва армії. Однак в роботі майже відсутні історичні дані про роботу українського товариства Червоного Хреста.

У дисертації Ж.Л. Артемова [576], що присвячена військово-оборонній історії 1929-1941 рр., окремі сюжети присвячені товариству Червоного Хреста. Дослідник відносить радянський Червоний Хрест до масових військово-оборонних організацій, основним завданням яких було сприяння компартійним органам у зміцненні обороноздатності Радянського Союзу. [576, с. 75-78]

Значна увага в радянській історіографії 1950-1980-х років приділялась діяльності міжнародного відділу Всесоюзної Спілки. Опис історії відділу був присутній майже у всіх історичних розвідках та ювілейних збірниках товариства. Характерно, що в роботах, присвячених міжнародній діяльності товариства, приводились одні й ті ж факти про участь делегацій радянського Червоного Хреста у міжнародних конференціях, його ініціативах у боротьбі за мир, про допомогу Червоного Хреста СРСР окремим державам, що постраждали від стихійних явищ і природних катаклізмів. Тобто більшість публікацій носили виключно пропагандистський характер і не розповідали про реальну міжнародну політику організації. [508]

Інформація про надмірну регламентацію й формалізацію інтернаціональних заходів, наближених до радянського зовнішнього курсу, справжні мотиви участі в них радянських червонохресних товариств, пов'язані з добровільно-примусовими методами, витрачання коштів Українського Червоного Хреста не за призначенням, факти більшовицького терору, який значно перевищував буржуазний, на сторінки друкованих видань не потрапляли.

Помітне місце в історіографії міжнародного червонохресного руху посідає багатоступеневе дослідження Л.В. Ревякіної, яке містить змістовні характеристики втручання компартійної верхівки СРСР у внутрішні справи Болгарії через політичні місії радянського Червоного Хреста. [550]

У той же час розширюється і українська історіографія проблеми. Деякі аспекти військово-оборонної діяльності Українського Червоного Хреста в 1920-30-ті роки знайшли своє відображення у дослідженнях Д. Д. Пихи. [538; 539] Цінні матеріали, щодо діяльності українського Червоного Хреста та інших військово-оборонних громадських об'єднань, розміщені у його монографіях. [540] Їх автор розглядає діяльність Товариства щодо військово-санітарної підготовки населення у контексті діяльності військово-оборонних добровільних товариств – Тсоавіахіму, Доброхіму. Д. Д. Пиха у своїх висновках підтверджує факт того, що у роки довоєнних п'ятирічок мілітарна складова була головним напрямком роботи Українського товариства Червоного Хреста. Роботи дослідника мають велике фактологічне значення. Автор опрацював архівні сховища Києва, Москви, Дніпропетровська. Однак, Д.Д. Пиха головний наголос робить на організації і проведенні спільних військово-оборонних кампаній товариствами Тсоавіахім та Червоний Хрест. У дослідження відсутня інформація діяльність Товариства під час колективізації та індустріалізації, в роки голодомору 1932-1933 р. в Україні. Це не випадково, оскільки всі документи, що висвітлюють участь військово-оборонних товариств у політичних та соціально-економічних кампаніях організованих режимом, до початку 1990-х р. знаходилися під грифом «таємно» і «цілком таємно» і не були доступні для широкого кола дослідників. [411, с. 35]

У статті В.М. Довгопола [407, с. 68-79] на широкій архівній базі аналізується діяльність військово-оборонних товариств на підприємствах та заводах України в роки першої п'ятирічки. Автор детально розглядає форми і методи роботи осередків Тсоавіахіму, Червоного Хреста та Автодору в період проведення першого і другого «Тижня оборони», наводить факти залучення до військово-оборонних кампаній профспілок.

У 1970-ті роки розвивається дослідження питань правової бази діяльності добровільних товариств та інших громадських об'єднань. [599] Юристи вивчали місце і роль громадських організацій в політичній системі радянської держави; принципи, на яких будувалися стосунки між громадськими об'єднаннями та владою; їх функції; роль партійних органів в діяльності громадських організацій, але не зачіпали питань історії виникнення масових добровільних товариств та громадських об'єднань у 1920-30-ті роки. [411, с. 33]

У межах історико-правового напрямку досліджень в 1970 році опубліковано збірник документів, підготовлений Т.Г. Поповим і Д.Т. Суботіним [141], в якому давалось загальне уявлення про діяльність Спілки товариств Червоного Хреста Радянського Союзу в 1920-30-ті роки.

В. Твердохліб на прикладі участі української Червоного Хреста розкрив спроби радянського режиму використати потенціал громадського руху для реалізації власних зовнішньополітичних завдань. Звернувши увагу на те, що на той час не було жодного монографічного дослідження присвяченого участі Червоного Хреста УРСР у «великій допомозі, яку надавали робітники і селяни Радянської України західноукраїнським трудящим» дослідник ставив перед собою завдання заповнити цю прогалину. [574] Безперечна цінність монографії В. Твердохліба полягає в тому, що він увів до наукового обігу та проаналізував, хоч і у відповідності до ідеологічних догм правлячої партії значний пласт архівних документів та матеріалів тогочасної періодичної преси, присвячений міжнародним зв'язкам Українського товариства Червоного Хреста та громадськості Західної України.

У зазначений період виходили окремі матеріали про історію обласних організацій Українського товариства Червоного Хреста. Їх можна знайти у нарисах історії обласних партійних організацій України. [518; 519; 520; 521]

До найбільш змістовних робіт з історії пролетарського Червоного Хреста можна віднести дослідження А.І. Нестеренка та М.М. Товбіна. [523; 524]

Діяльність Червоного Хреста в галузі охорони здоров'я дітей і молоді розглядались в дослідженнях Л.В. Прошиної, І.П. Старостиної і Є.В. Кузіна.

[547; 476, с. 109-127] У роботах приводяться факти з історії створення «Служби здоров'я піонерів і школярів» в 1920-ті роки, підкреслюється вплив партійно-радянських органів на розвиток руху за дитяче здоров'я в СРСР. Автори позитивно відзначили створення перших гуртів військово-санітарних знань, будівництво дитячих таборів відпочинку, відкриття дитячих ясел і майданчиків. Як і більшість дослідників того часу, автори обмежилися підготовкою фактично-описового матеріалу, і констатацією досягнень радянської громадськості на ниві охорони дитячого здоров'я. Жодного критичного висловлювання про негативний вплив на розвиток гуманітарної складової червонохресного руху з боку компартійних органів в роботах немає.

У кінці 1980-х років побачили світ дослідження В.В. Гошуляка. [397; 398; 581] У його публікаціях розглядаються особливості організації та діяльності військово-оборонних товариств Радянського Союзу у міжвоєнний період. Окремі матеріали статей та монографії стосувались і діяльності Всесоюзної спілки товариств Червоного Хреста. Дослідник наголошує на негативному впливі на розвиток Спілки в період перших радянських п'ятирічок командно-адміністративної системи. Адміністративно-командні методи керівництва призвели, на думку В.В. Гошуляка, до порушення демократичних принципів у роботі товариства, зниженню громадської активності та ініціативності рядових членів товариства. В 1930-х роках відбувається жорстка регламентація і відірване від реальності планування роботи низових червонохресних організацій. Звітні матеріали товариства показують неухильне і жорстке виконання на місцях контрольних цифр запропонованих партійно-радянським керівництвом, як правило, кожен звіт має завищені цифри і нереальні показники зростання членської маси товариства та мережі його низових організацій. Окремо дослідник вказує на негативному впливі на діяльність червонохресних організацій компартійних органів в 1930-х рр.. Наводяться приклади кооптації керівного активу товариства в період репресій в Радянському Союзі. [581]

Отже, публікації про діяльність Червоного Хреста, що виходили в Радянському Союзі, мали пропагандистський характер і містили лише епізодичні

моменти з історії Українського товариства. Їх автори переважно писали про досягнення Червоного Хреста в галузі військово-санітарної роботи, успіхи в організації гуманітарних програм як всередині країни, так і за кордонами радянської держави. [590; 591; 569; 473] У роботах постійно підкреслювалось, що більшовицький (пролетарський) Червоний Хрест, на відміну від імперсько-буржуазного товариства, був створений за ініціативою народних мас і його керівництво з самого початку підтримувало політичну програму правлячої партії. [343; 344; 346]

Таким чином, для робіт з історії Українського товариства Червоного Хреста радянської історіографічної школи характерно наявність спільної джерельної бази – звітів про роботу товариства у передвоєнне десятиліття. Структура статей відбиває структуру за напрямки звітів організацій товариства різних рівні. Як і в звітній документації дослідники перераховують основні форми санітарно-оборонної роботи, наводять чисельні показники досягнень осередків товариства, висвітлюють досягнення товариств на ниві соціалістичного будівництва в СРСР. Дослідники підкреслювали залежність між зростанням активу товариства і успіхами Червоного Хреста на військово-санітарній ниві. Автори пояснювали зростання чисельності популярністю товариства серед громадян, а не спрощенням і формалізацією процедури вступу в товариство. Жодна публікація радянської добу не зачіпала питань одержавлення червонохресного руху, негативного впливу на розвиток товариства компартійної системи та партійно-чиновницької бюрократії.

Справді, якісний етап в історіографії розпочався після проголошення незалежності України. Науковці одержали можливість працювати із секретними матеріалами архівних фондів. На основі нових джерел, відмовившись від компартійних стереотипів, вчені почали поступово наближатися до неупередженого відтворення ходу історичного процесу, об'єктивного зображення подій, виваженого складання характеристик громадських діячів. Особливу увагу дослідників викликали події 1920-1930-х років, літопис яких, за слушним визначенням Я. Дашкевича, був цілком фальсифікований у

концептуальному плані і, значною мірою у фактологічному. Принципове значення для формування сучасної наукової концепції передумов, форм і напрямків діяльності громадських об'єднань радянської України в міжвоєнну добу мають праці, що розкривають методологічні аспекти історії. Принципове значення для формування сучасної наукової концепції діяльності політичної системи підрадянської України в міжвоєнну добу мають праці С.В. Кульчицького, В.М. Даниленка. [478; 401] У них окреслено сучасні методологічні підходи до дослідження історії громадських об'єднань, класових та професійних спілок. Серед фундаментальних досліджень періоду встановлення і зміцнення більшовицького тоталітарного режиму необхідно виділити праці В.І. Марочка. У роботах В.І. Марочка висвітлюється теорія та практика реалізації компартійними органами соціально-економічного, політичного та карально-репресивного тиску на українське селянство, робітництво та інтелігенцію, визначаються засади організації і проведення Голодомору 1932-1933 рр.. [502, с.43-50; 503, Сс. 309-326]

Про зародження та діяльність міжнародного червонохресного руху розповідає у своїх публікаціях В.А. Базев. Окремі матеріали його посібника «Міжнародне гуманітарне право» присвячені і діяльності Українського Червоного Хреста. [352]

Українська дослідниця міжнародного громадського руху Болгарії та України В.Павленко у монографії присвяченій розвитку україно-болгарських стосунків у міжвоєнну добу висвітлила і питання співпраці «Спілки повернення на батьківщину» та товариства Червоного Хреста у справі повернення на батьківщину військовополонених. Завдяки співпраці двох громадських об'єднань на початку 1920-х років вдалося репатріювати близько 12 тисяч солдатів і козаків колишніх «білих» армій. [533]

У 1998 році С. Кармалюком була захищена кандидатська дисертація присвячена історії червонохресного руху в Україні за 1867-1920 роки. [586] Дослідник проаналізував особливості становлення та діяльності в Україні місцевих організацій Червоного Хреста в період Російської імперії. Вчений на

підставі розлогої джерельної бази дослідив історію Українського товариства Червоного Хреста з моменту створення товариств в 1918 і до початку 1920-х років. В роботі проаналізовано форми і методи діяльності червонохресних організацій в українських містах та селах. С. Кармалюк, спираючись на розлогий архівно-документальний матеріал, доводить гуманітарну спрямованість кампаній Українського Червоного Хреста до його комунікації на початку 1920-х років. У дослідженні розкрито окремі аспекти медичної та санітарно-епідеміологічної діяльності рухомих санітарних загонів та епідеміологічних команд на селі в період національної революції 1917-20-го років.

Не оминув дослідник і військово-гуманітарну складову у роботі Червоного Хреста в період Першої світової та громадянської війни. С. Кармалюк розкриває особливості співпраці Українського товариства Червоного Хреста з православною церквою та державними інституціями в зазначений період. Науковець наголошує на переважанні у діяльності товариства в 1867 – 1920 роках соціально-гуманітарної складової, його безпартійності та рівновіддаленості від усіх політичних сил які діяли в Україні в зазначений історичний період.

Історії Російського товариства Червоного Хреста та його установ на Україні в період Першої світової війни присвячене дисертаційне дослідження В.В.Ореховського. [501]

Міжнародні аспекти історії діяльності Українського товариства розкрито у публікаціях О. Крамара. [467, с. 109-113] О. Крамар розкриває особливості міжнародних контактів УТЧХ. Дослідник вважає, що більшовицьке керівництво одразу після комунікації товариства, стало активно використовувати його потенціал для залучення необхідних фінансових ресурсів в Українську СРР. При цьому більшовицьке керівництво намагалось активно дезінформувати західну громадськість про фактичний стан справ в Україні. Вперше використання потенціалу товариства з пропагандистською метою було здійснено на початку 1920-х років, для подолання наслідків голоду 1921-1923 р., згодом така практика стала масовим явищем.

Використання тоталітарним режимом Радянського Союзу червонохресних організацій України, для реалізації своїх політико-економічних та соціально-культурних новацій у 1920-1930-ті розглядаються у публікаціях М.В. Рожкова. [551, с. 130-133]

Військово-оборонна діяльність Українського Червоного Хреста стала предметом досліджень Т.А. Литовченка. [558; 589; 492, с. 28-33] У ряді статей та кандидатській дисертації дослідник аналізує особливості одержавлення компартійним режимом у 1920-30-ті роки Українського товариства Червоного Хреста та його перетворення з гуманітарного громадського об'єднання на масове військово-оборонне товариство. У статті «Діяльність українського товариства Червоного Хреста під час голоду в радянській державі у 1921-1923 роках» дослідник висвітлює участь осередків Українського Червоного Хреста в організації кампаній продовольчої та медико-гуманітарної допомоги голодуючим південноукраїнських губерній в 1921-1923 роках. [490, с. 259-269] Окремі сюжети дисертаційної роботи присвячені історії червонохресного руху в Україні кінця XIX – початку XX століття. Дослідник доводить, що у другій половині 1920-х років компартійні органи, змінивши керівний склад товариства, перетворили товариство на масову провалу організацію, підпорядкували діяльність організацій Червоного Хреста виконанню завдань направлених на допомогу Червоній армії та виконання забаганок партійного керівництва Радянського Союзу.

Дослідженню участі товариства Українського Червоного Хреста у громадсько-суспільних процесах на території радянської України впродовж 20-30-х років XX ст. присвячена стаття Н. Дашенко. [402, с. 118-121] Автор виділяє два етапи розвитку червонохресного руху в Українській СРР. Перший припадає на відносну лібералізацію суспільних процесів у 1920-ті роки, коли держава розбудовує систему масових громадських організацій, добровільних товариств і поступово залучає їх до кампаній з комунікації суспільного життя. Другий період охоплює 1930-ті роки, коли відбулось повне одержавлення громадської

ініціативи, відбувається мілітаризація червонохресного руху, проходять масові репресії керівного складу Українського Червоного Хреста.

Участь Червоного Хреста у подоланні проблеми дитячої безпритульності в Україні розглядає у своїй дисертації А.Г. Зінченко. [583] Автор проаналізувала співпрацю товариства «Друзі дітей» та Червоного Хреста з організації гуманітарної допомоги дітям, які постраждали під час голоду 1921-1923 рр. та залучення товариством «Друзі дітей» фінансових ресурсів Червоного Хреста для створення мережі сиротинців та дитячих будинків у 1920-ті рр. Дослідниця зазначає, що серед різноманітних форм діяльності зазначених добровільних товариств важливе місце посідало надання матеріальної допомоги дітям з малозабезпечених родин, організаційна та фінансова підтримка системи інтернатів, будинків сиріт та системи патрунування, проведення оздоровлення дітей. Але, в силу тих соціально-економічних процесів, що проходили в країні докорінно змінити становище безпритульних дітей добровільні товариства не змогли. Вони були лише додатковою ланкою партійно-державного керівництва, і в даному питанні, як і в інших, знаходились у фарватері його рішень.

У працях В.О. Доценка [408, с. 196-200] критично аналізується діяльність Червоного Хреста та інших громадських об'єднань у 1920-30-ті рр. Значну увагу приділено одержавленню громадських організацій, що призвело до ліквідації їх самостійності у прийнятті відповідних рішень.

Помітне місце в історіографії Українського товариства Червоного Хреста належить працям С.М. Свистовича [553]. Дослідник визначив основні доктринальні засади функціонування системи громадських організацій, висвітлив особливості їх організаційної структури та джерел фінансування, окреслив окремі проблеми участі громадських організацій у реалізації курсу більшовицьких соціально-економічних, політичних та соціокультурних перетворень. У дослідженні окремі сюжети присвячені розвитку червонохресного руху в Українській СРР, участі осередків товариства у більшовицьких соціально-економічних та політичних кампаніях. У монографії С.М. Свистовича короткий сюжет присвячений і обставинам створення Українського товариства Червоного

Хреста та його місцевих комітетів. Утім, дослідник лише фрагментарно торкнувся історії використання компартійними органами соціально-реабілітаційного потенціалу вітчизняного Червоного Хреста.

Окремий блок публікацій з історії розвитку громадських об'єднань під радянської України у 1920-30-ті роки становлять роботи М.А. Журби. [416] У 2002 році вийшла монографія М.А. Журби присвячена історії громадських об'єднань, які функціонували у середовищі селянства національних меншин. [416] У монографії аналізуються доктринальні засади та функціональні виміри впровадження інтернаціоналізму в селянське середовище України у 20-30-ті роки ХХ століття. Простежується еволюція політики більшовицького режиму щодо сільських громадських об'єднань національних меншин. Досліджуються міжреспубліканські та міжнародні зв'язки громадськості радянського села.

Окремі сюжети у дослідженні присвячені історії Українського товариства Червоного Хреста. Автор розглядає особливості створення сільських осередків товариства, проводячи паралелі з формуванням сільської мережі осередків іншими провладними громадськими організаціями. Дослідник наголошує на створенні чіткої централізованої моделі управління республіканськими, крайовими та обласними організаціями товариства, їх абсолютній фінансовій та доктринальній залежності від рішень компартійних органів.

У своїй монографії, М.А. Журба приділив велику увагу висвітленню питань використання більшовицьким режимом громадських об'єднань, зокрема і вітчизняного Червоного Хреста, для здійснення соціалістичного експерименту у аграрному секторі економіки Української СРР. І хоча у дослідженні розглядається історія національного виміру діяльності червонохресних організацій, основні доктринальні засади, особливості залучення сільських організацій товариства до проведення більшовицьких соціально-економічних та політичних перетворень дозволяють визначити особливості еволюції політики компартійних органів стосовно Українського товариства Червоного Хреста.

Змістовністю представленого матеріалу і широтою зображення історії міжнародних зв'язків Українського товариства Червоного Хреста відзначається

монографія М.А. Журби «Міжнародні зв'язки Українського Червоного Хреста», у якій історії Українського товариства в радянську добу відведено окремий параграф. Автор зробив ґрунтовний екскурс в історію вітчизняного червонохресного руху, розглядаючи її у контексті еволюції партійної доктрини щодо масових добровільних товариств. Зокрема, дослідник звернувся до проблем взаємовідносин українського та російського товариств, проблем одержавлення компартійним органами Українського Червоного Хреста. Окремі сюжети дослідження проливають світло на особливості залучення потенціалу товариства до організації кампаній допомоги братнім робітничо-селянським та комуністичним організаціям.

У зарубіжній історіографії історії червонохресного руху в СРСР сформувалося кілька наукових пріоритетів у дослідженні проблем діяльності Червоного Хреста підрадянської України, зокрема медико-соціальна робота в 1920-30-ті рр.; співробітництво товариства із зарубіжними громадськими організаціями; методико-соціальні наслідки більшовицьких політичних та економічних перетворень; організація охорони здоров'я в умовах війни, тощо. [363, 370, 390, с. 29-43, 590] Крім того, зарубіжна наукова література значно менш політизована й заідеологізована. Навіть з поправкою на певну антирадянську упередженість деяких західних учених у їх працях переважають критичні оцінки суспільної моделі більшовицького зразка, зокрема в тій частині, що стосується діяльності громадських організацій. [360; 599]

У сучасній російській історіографії історії червонохресного руху в СРСР переважають публікації, що стосуються участі Червоного Хреста у Другій світовій війні та післявоєнної історії червонохресного руху. Серед них необхідно виділити статтю Н.Л. Трудоряну про місію Американського Червоного Хреста в СРСР в роки Великої вітчизняної війни [580, с. 36-48] і збірник документів про діяльність міжнародного Комітету Червоного Хреста в Радянському Союзі. [451]

Створенню і історії радянського Червоного Хреста, його стосункам з Міжнародним червонохресним рухом присвячені роботи Франсуа Бюньона [373] та Іржи Томана [579]. Дослідники, використавши архівні матеріали

Міжнародного Комітету, розглядали історію радянського Червоного Хреста в контексті міжнародного гуманітарного руху ХХ століття. Однак необхідно наголосити, що дані дослідження не мають жодних згадок про діяльність національних товариств радянських республік, зокрема, і Українського Червоного Хреста.

У 1994 році захистила дисертацію І.А. Асєєв. Робота присвячена аналізу проблем та історії стосунків компартійних органів і громадських об'єднань в період «військового комунізму» [574]. Дослідник, спираючись на розгорнуту джерельну базу, зокрема, на нормативно-правові акти керівних органів більшовицької держави, які регламентували стосунки держави і Червоного Хреста, зробив висновок про поступове одержавлення компартійними органами громадських об'єднань. У роботі наводяться факти про подвійну гру партійно-державної верхівки з представниками громадських інституцій того часу.

Виникненню та діяльності Політичного Червоного Хреста в Росії у 1918-1922 роках присвячена дисертація А. Мухутдінова. [590] Автор аналізує репресивну політику більшовицького керівництва у перші роки існування комуністичного режиму в Росії направлену проти представників буржуазії, колишньої російської інтелігенції та політичних противників режиму. Історія Російського політичного Червоного Хреста розглядається у контексті захисту особистих та політичних прав репресованих репресивно-каральними органами більшовиків.

З сучасної історіографії міжвоєнної доби можна виділити роботи, в яких російські і західні історики досліджували історію радянської повсякденності. Роботи А. Синявського [556], Н.Б. Лебиної [485], Ш. Фітцпатрика [585, 586], присвячені різним питанням життя радянського суспільства 1930-х років. Вони розкривають особливості формування компартійними органами та громадськими об'єднаннями того часу «нової радянської людини» - «гомосовєтікус». Дослідники своїх у публікаціях описували взаємостосунки влади і пересічної людини в радянській державі 1930-х років, визначали основні мотиви і теми, які зачіпала радянська пропагандистська машина, в тому числі і пропагандистські

органи Українського Червоного Хреста. Окремо розкриваються принципи функціонування пропагандистської машини в радянському тоталітарному суспільстві, аналізуються пропагандистські стратегії і методи впливу компартійних органів на суспільство. [549]

Історія дореволюційного Російського товариства Червоного Хреста стала предметом дисертаційного дослідження М.В. Беляєвої. [577] Дослідниця розглянула історію червонохресного руху Російської імперії у контексті еволюції гуманітарної політики російського самодержавства. Визначила основні причини зародження червонохресного руху, розглядаючи їх через гуманітарну політику російських імператорів починаючи від Петра I. Окремі сюжети дослідження присвячені створенню пролетарського товариства Червоного Хреста в 1917-1918 роках. М.В. Беляєва зазначає, що не дивлячись на те, що Червоний Хрест був задуманий як організація, що мала однаково ставитись до всіх потерпілих незалежно від їх віросповідання, національності, політичних поглядів, в середовищі Російського товариства Червоного Хреста відбувся розкол саме на ґрунті політичних поглядів. Була порушена основні ідея Міжнародного червонохресного руху – безпристрасність. Організація Червоного Хреста пережила в 1917-1921 роках жорстоку кризу і поступово розвалилась, як і вся російська держава в цілому. Мета організації – гуманність, співчуття ближньому і милосердя змінили політичні інтереси окремих членів товариства. [577, с. 139]

Дослідження А. Блюма з історії радянської цензури проливають світло на зародження та розвиток цензурної політики компартійних органів в 1930-ті роки. [363] Дослідник розмірковує над принципами, методами відбору літературних праць та публіцистичних матеріалів. Однак, масове цензурування публікацій та ідеологічний диктат в роботі добровільних товариств, зокрема Червоного Хреста, залишились поза увагою дослідника.

Серед робіт сучасних російських істориків присвячених громадським об'єднанням в період становлення в Радянському Союзі тоталітарної держави 1920-30-ті роки необхідно виділити дослідження І.Н. Ільїної. [432] Дослідниця

здійснила комплексний аналіз еволюції громадських об'єднань в 1920-ті роки, визначила їх роль і місце в політичній системі «держави диктатури пролетаріату». Класифікуючи громадські об'єднання, І.Н. Ільїна розподілила їх на дві групи: створені за ініціативою знизу (гуртки, спілки, національні товариства) та створені за ініціативою компартійних органів (масові добровільні товариства, класові спілки). Останні характеризуються великою чисельністю, змішаним складом та наявністю на керівних посадах партійно-комсомольської номенклатури. Масові об'єднання, до яких і відноситься Червоний Хрест використовувались владою для агітаційно-пропагандистської, політико-виховної роботи. На думку дослідниці, їх методи та форми роботи диктувались зверху, партійним керівництвом. В результаті, до 1927 року в діяльності масових добровільних товариств, намітилась значна криза довіри з боку пересічних громадян, які розуміли їх призначення у більшовицькій державі. Таким чином, робить висновок І.Н. Ільїна, «в кінці 1920-х років сформувались типові радянські громадські організації, що стали формою соціальної мобілізації населення для виконання політичних і ідеологічних завдань». [432, с. 149] Що стосується Червоного Хреста, дослідниця не вважає його існування в Радянському Союзі ініціативою влади, а розглядає наслідком активності пересічних громадян. Навіть його поступове одержавлення, не призвело до втрати ним підтримки населення, хоча формалізм, ідеологічний диктат та засилля партійно-комсомольського елементу у керівних органах не оминули Спілку червонохрестних товариств. Автор, говорячи про діяльність товариств Червоного Хреста, розглядало його історію в непівський період 1920-х років та на початку 1930-х років, коли товариство продовжувало надавати населенню значну гуманітарну та медичну допомогу, а військово-оборонна складова не стало головною в роботі товариства. В другій половині 1930-х років товариство втратило свою мінімальну самостійність і перетворилось на типове масове громадське об'єднання, яке активно використовувалось компартійною владою для реалізації ідеологічного та військово-політичного впливу на населення держави.

Таким чином сучасна російська історіографія розглядає радянські громадські об'єднання елементом тоталітарної політичної системи, що сформувалась в СРСР в 1920-30-ті роки. Червоний Хрест, Тсоавіахім, товариство «Долой неграмотность» та інші об'єднання були повністю залежні від волі партійно-державницької більшовицької бюрократії, яка контролювала їх фінанси, затвердження персонального складу об'єднань та вказувала основні напрямки їх діяльності. На думку Т.П. Коржихіної в 1920-30-ті роки саме поняття «громадська організація» втратило свій зміст. [456, с. 326]

В останні роки в російській історіографії міжвоєнної доби намітились тенденції до повернення радянської моделі бачення становлення компартійного панування в СРСР. Останні публікації російських істориків являють собою завуальовану спробу реанімації концепції необхідності сталінських перетворень кінця 1920-х – 1930-х рр. Політика російських владних інституцій створює необхідне підґрунтя для глибокого реваншистського переосмислення причин появи, історії та наслідків діяльності масових добровільних товариств у міжвоєнну добу, сприяє відбіленню злочинів тоталітарного радянського режиму стосовно громадських інституцій того часу. [472]

Не дивлячись на спроби дослідників надати читачам загальне уявлення про діяльність червонохресних організацій в 1920-30-ті роки, необхідно відзначити вкрай малу кількість публікацій з історії Українського товариства Червоного Хреста в зазначений період. У дослідженнях не висвітлено питання залежності осередків товариства від волі партійно-державної номенклатури, не ясними залишаються повноваження керівних органів Українського Червоного Хреста, місце керівних органів товариства в одержавленій Всесоюзній Спілці товариств. Опубліковані роботи зводяться до висвітлення лише деяких напрямків роботи товариства: підготовки медичних кадрів і організації кампаній зі сприяння Червоній армії. Практично повністю відсутня інформація про керівництво Українського товариства, його долю в 1930-ті роки, стосунків Українського товариства з міжнародними інституціями Червоного Хреста.

Таким чином, історіографічний огляд свідчить про те, що вивчення різних аспектів діяльності Українського товариства Червоного Хреста міжвоєнної доби відбувалося упродовж різних за своїм методологічним характером періодів. Для всіх робіт радянського періоду, які аналізують історію червонохресного руху в Україні, в силу домінуючих тоді ідеологічних штампів, марксистко-ленінської методології, характерне звеличення партійно-владної присутності в управлінських органах Червоного Хреста, прямолінійно-пропагандистське висвітлення військово-оборонної, санітарно-медичної та соціально-гуманітарної діяльності червонохресних товариств. Історія Українського Червоного Хреста розглядалась як вищий вираз спільної з комуністичною партією творчості радянських громадян, як прояв солідарності влади та трудящих мас, зміцнення пролетарської демократії, щире бажання населення взяти безпосередню участь у будівництві нового суспільства. Саме цей аспект домінував в аналізі використаних документів і у висновках авторів радянської доби. Разом із тим. Фактично поза увагою вчених-істориків залишилося висвітлення реальної історії Українського Червоного Хреста, а також особливостей використання компартійними органами потенціалу товариства для реалізації задекларованих соціально-економічних та політичних змін. Так і не з'явилося жодної праці, присвяченої висвітленню процесів одержавлення червонохресного руху, а також механізму функціонування одержавленого товариства. Однак нині, коли вчені переосмислюють багато сторінок історії нашої держави, постала необхідність багатостороннього дослідження історії радянського тоталітаризму. Вітчизняні та закордонні історики спираючись на новітню методологію, відкриті архівні документи об'єктивно вивчають важкі міжвоєнні десятиліття. Сучасні автори внесли вагомий вклад у дослідження громадських об'єднань міжвоєнної доби. Було доведено, що громадські організації у зазначений період потрапили під жорсткий партійно-владний контроль і використовувались компартійними органами для контролю за громадянами, а також для економічного пограбування населення. Разом з тим, необхідно зазначити, що історія Українського товариства Червоного Хреста досліджувалась сучасними вченими фрагментарно

і досі не було опубліковано комплексної праці з історії Українського Червоного Хреста міжвоєнних десятиліть. Не висвітленими, або фрагментарно описаними є сюжети взаємовідносин червонохресних організацій з партійно-владними органами та мілітарними добровільними товариствами, стосунки низових осередків товариства з місцевою владою, репресії керівного складу і низового активу товариства.

1.2. Джерельна база дослідження.

У процесі роботи над дисертацією було використано широке коло джерел що перебувають у науковому обігу і джерел, що вперше включені автором у процесі дослідження.

Опубліковані джерела представлені нормативними документами, рішеннями з'їздів і пленумів Українського товариства Червоного Хреста. Російського товариства Червоного Хреста та Всесоюзної спілки, методичними рекомендаціями з організації осередків, гуртків, курсів Червоного Хреста, газетами і журналами, агітаційною літературою товариства і матеріалами наглядної пропаганди – плакатами, листівками Червоного Хреста. Неопубліковані джерела в основному представлені поточними матеріалами Українського товариства Червоного Хреста, що перебувають на зберіганні в українських та російських архівах.

Серед опублікованих документів насамперед необхідно відзначити збірники законодавчих актів та постанов, що регламентували діяльність Українського товариства Червоного Хреста у період становлення більшовицької диктатури в Україні, врегульовували його стосунки з компартійними органами та громадськими об'єднаннями того часу, документація державних та партійних органів, виступи партійних та радянських функціонерів. [137, 139, 138] Всі вони дають уявлення про ставлення та політику компартійних органів по відношенню до червонохресного руху в Україні в 1920-30-ті роки.

Звернення до директивних документів вищих партійних і державних органів дозволяє нам відстежити основні етапи становлення та розвитку товариства,

з'ясувати характер взаємостосунків між масовим добровільним товариством і державно-партійними інституціями, визначити місце Червоного Хреста в політичній системі держави «диктатури пролетаріату». До таких документів можна віднести Положення про Спілку товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця СРСР (1 вересня 1925 року), Постанову бюро ЦК ВЛКСМ від 14 грудня 1938 року «Про помічників політруків в товаристві Червоного Хреста та Червоного Півмісяця» та інші.

Не менш важливу групу джерел, що характеризують діяльність Українського товариства Червоного Хреста, складає документація товариства. До основних джерел необхідно віднести статутні документи товариства. Їх порівняння дозволяє відстежити зміни пріоритетів в діяльності організації в різні часові відрізки досліджуваного періоду. Посилення чи послаблення тих чи інших акцентів в формулюванні основних завдань товариства дає важливий матеріал для аналізу тих процесів, що відбувалися як у державі, так і в товаристві.

Важливу інформацію щодо конкретної медико-санітарної роботи місцевих осередків і комітетів Червоного Хреста в Україні містять річні звіти Головної Управи Українського товариства Червоного Хреста, а також річні звітні доповіді Центрального комітету Червоного Хреста Української СРР. У них детально висвітлюється робота місцевих відділів Товариства, зазначається їх керівний склад, структура, підпорядкування, кількісний склад комітетів, час їх створення. [119, 125]

У звітних документах описано роботу проведену комітетами Українського товариства Червоного Хреста на підприємствах, транспорті, в містах і містечках щодо покращення медичного обслуговування та залучення цивільного населення України до мілітарних кампаній. Ці матеріали висвітлюють окремі моменти діяльності Товариства, дають перелік членів організації, кількість проведених заходів, а також містять детальні звіти про їх фінансову діяльність. Визначені статистичні дані дозволяють робити певні висновки, оцінюючи результати червонохресних кампаній 1920-30-х років.

Ще одну групу джерел проаналізованих у дисертації складають резолюції і рішення пленумів і з'їздів товариства. Звернення до стенограм з'їздів, анкетних даних їх учасників дозволило нам встановити соціальний склад товариства, визначити основні проблеми, які виникали під час роботи низових активістів та керівництва Червоного Хреста. Дебати на з'їздах і конференціях представників різних червонохресних організацій, які на початку 1920-х років мали власні уявлення про розвиток червонохресного руху в Україні, дають багату інформацію про програми реформування Українського товариства, вони демонструють різне ставлення до політики «одержавлення» товариства, до зміни його структури і місця в системі партійно-державних органів. Рішення пленумів і з'їздів Червоного Хреста в 1930-ті роки, не дивлячись на відому риторичність в формулюваннях і засилля цитат із виступів партійних і державних функціонерів, дозволяють отримати інформацію про пріоритетні напрямки в його діяльності і про перебудову організаційної структури товариства в середині 1930-х років.

У роботі використано статистичні зведення, резолюційні документи, листування, рапорти, матеріали засідань оргбюро червонохресних установ, кошториси витрат районних комітетів, які були вироблені місцевими комітетами Українського товариства Червоного Хреста в ті роки. У рапортах і резолюціях до Центрального Комітету Червоного Хреста УСРР керівництво місцевих осередків товариства доповідало про результати діяльності комітету та його структурних одиниць. Ці документи дозволяють розглянути напрямки гуманітарної та військово-оборонної діяльності Червоного Хреста у районах, маленьких містечках, селищах. Однак, оцінюючи цю літературу, автор зробив висновок, що вся надрукована з дозволу радянської влади «відкрита» інформація про діяльність Українського товариства Червоного Хреста відображала лише його досягнення, нехтуючи прорахунками в роботу. Повна інформація щодо військово-санітарної роботи організації містилась у доповідях, рішеннях державних та військових органів – документах під грифом «таємно» та «цілком таємно». Для компартійних функціонерів було важливо створити гуманітарну завісу над мілітарними кампаніями товариства, щоб приховати військово-

оборонну діяльність Українського Червоного Хреста за загальними лозунгами про медико-соціальну направленість кампаній Товариства. Так, про участь організацій Українського Червоного Хреста у спільних маневрах з частинами Червоної армії у 1928 р. повна інформація була надрукована в спеціальному посібнику «Красный Крест и Красная Армия. Опыт участия в маневрах», виданому Одеським відділенням товариства Червоного Хреста [469].

Постанови президії Виконкому Всесоюзної спілки товариств Червоного Хреста в 1930-ті роки, як наприклад, постанова Про всесоюзні змагання первинних організацій Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (лютий 1937 року), характеризують методи роботи Товариства.

Важливе значення для вивчення діяльності червонохресного руху в Україні мають і спеціальні та агітаційні видання Всесоюзного Виконкому Червоного Хреста та українського комітету. Центральний комітет товариства мав власне видавництво у Москві, де друкувались підручники і посібники для курсів і шкіл медсестер, методичні рекомендації для працівників низових осередків товариства, стенограми та резолюції з'їздів товариства. Крім того виходили під егідою видавництва плакати, листівки, марки, членські квитки та художня література про червонохресних рух. Аналогічну продукцію випускало і українське видавництво Червоного Хреста. Анонси червонохресної літератури здійснювали журнали «За санітарну оборону» та «Червоний Хрест». Аналіз даної пропагандистської продукції дозволив нам від слідкувати розвиток червонохресного руху в Україні, визначити основні напрямки партійно-державного впливу на товариство. В агітаційно-пропагандистських виданнях представлені соціалістичні «перемоги» компартійної влади та участь у них активу товариства. Ряд публікацій висвітлює «боротьбу за новий побут» колгоспника, яку проводили сільські осередки товариства. [475, 526, 5984, 558]

Плакати і інші матеріали наглядної агітації можна умовно поділити на навчальні і пропагандистські. Навчальні використовувались на заняттях із санітарної оборони, підготовці санітарів і медсестер. Їх використовували для оформлення червонохресних і оборонних куточків на підприємствах, хатах-

читальнях чи міських клубах до діяли осередки товариства. Плакати розповідали про надання першої медичної допомоги, містили інформацію для підготовки до складання норм ГСО чи БГСО.

Для проведення пропагандистської роботи з метою ілюстрації власних успіхів товариство використовувало відомий сталінський прийом «у нас не було, у нас тепер є». Так, пропагандистські плакати розповідали про досягнення червонохресного руху, вели пропаганду успіхів в сфері соціалістичної культури, медицини, досягнень в галузі оборони країни. Як правило текст і ілюстрації затверджувались відповідним партійним чи комсомольським активом району, міста чи області.

Центральним друкованим органом Всесоюзного товариства в 1930-ті роки був журнал «За санітарну оборону», що видавався Виконкомом Всесоюзної спілки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Українське товариство видавало журнал «Червоний Хрест». На відміну від українського вісника журнал «За санітарну оборону» був всесоюзним, мав набагато більший тираж, виходив щомісячно і мав кращу поліграфію. Журнал «Червоний Хрест» за весь час свого існування мав тираж від 5 до 10 тис. екземплярів в місяць, в той час як тираж журналу «За санітарну оборону» в 1930-ті роки варіювався від 8 до 19 тис. примірників в місяць. Найменший за весь час виходу журналу тираж був в квітні і травні 1933 року, а найбільший – в 1939 році.

Тираж червонохресної періодики зростав паралельно із зростанням масовості членства в організації і використовувався переважно як засіб агітації і пропаганди серед населення України та був свого роду рекламною продукцією товариства. У 1938 р. фінансування журналу «За санітарну оборону» стало здійснюватись із державного бюджету, це призвело до збільшення у 1939 р. його тиражу.

Публікації в багатьох номерах журналу «За санітарну оборону» кросвордів, рубрик «Сторінка гумору» і «Питання і відповіді», демонстрували бажання редакторів зробити журнал популярним і доступним для широкого кола читачів. Про це свідчать і публікації, розраховані на пересічного читача, тому

статті журналу відрізнялись і за змістом, і за стилем, в залежності від того, на кого вони розраховувалися: голові райкому Червоного Хреста, агітатору, рядовому члену товариства чи людині, яка не має жодного уявлення про діяльність Червоного Хреста.

Український «Червоний Хрест» на відміну від всесоюзного «За санітарну оборону» протягом 1930-х років постійно зменшував власний наклад, напевно це пов'язано з обмеженим фінансуванням видання Українським комітетом товариства. Так, у грудні 1929 року «Червоний Хрест» мав тираж 10 тис. екземплярів, а в листопаді 1934 року тираж зменшився до 6600 примірників. Наклад українського журналу не був постійним і змінювався протягом року, наприклад, в 1930 році тираж змінився сім разів.

Крім центральних періодичних видань важливими джерелами інформації є газети та інформаційні листки міських і районних осередків товариства. Як правило, їх поява була пов'язана з організацією певної червонохресної кампанії, тобто місячника, тижня чи дня санітарної оборони. Іноді листівки та газети видавалися спільно з осередками інших оборонних товариств – Тсоавіахіму, Доброхіму і т. ін.

У газетах, журналах можна знайти значну кількість пропагандистського матеріалу. З метою пропаганди періодичні видання товариства розповідали про героїв червонохресної роботи – трактористів, робітників, домогосподарок та ін. Такі персонажі мали формувати у молоді основні якості «нової радянської людини», виховувати його в дусі служінню Батьківщини та партії Леніна-Сталіна. [371, с. 6; 319, с. 10] Молодь агітували організовувати червонохресні вечори, брати активну участь в здобутті військово-санітарної освіти, допомагати в госпіталях, здавати кров і т. ін.

Не дивлячись на тенденційність викладених матеріалів. Цей вид джерел цінний тому, що по-перше, в газетних і журнальних публікаціях демонструються прийняті канони репрезентації червонохресного руху в 1920-30-ті роки, вони також дають інформацію про заходи і ініціативи керівних органів Всесоюзного та Українського Червоного Хреста в зазначений період, розповідають про

основні напрямки роботи. По-друге, в них опубліковані документи і статті, що відображають офіційну позицію керівництва Українського товариства з різних питань, матеріали про роботу низових осередків Червоного Хреста.

Ще однією групою джерел по темі дисертації є багаточисленна навчальна та навчально-методична література про товариство, яка видавалась протягом 1920-30-х років видавництвами Червоного Хреста та виходила у видавництвах інших громадських об'єднань того часу – Тсоавіахім, ВЛКСМ та ін. Це вид джерел дає уявлення про форми і методи, зміст військово-санітарної освіти. Навчально-методична література була розрахована на прагнення пересічного читача, члена товариства, отримати належну інформацію про досягнення червонохресного руху в СРСР, а також на штатних працівників товариства, громадських інструкторів та інших відповідальних за організацію навчального процесу та пропагандистську роботу товариства. Авторами методичних посібників були працівники центрального апарату товариства. Як і більшість радянських друкованих видань 1920-30-х років, інструкції, методичні вказівки були переповненні цитатами компартійних чиновників, відсилками до рішень та резолюцій партійних з'їздів, постанов уряду, як правило, в додатках можна було знайти документи, що регламентували описану в книгах діяльність. Цінність цього виду джерел полягає в тому, що вони дозволяють дізнатися про механізм втілення в життя рішень керівних органів товариства, їх інтерпретацію компартійних вказівок та розпоряджень.

Основними джерелами для вивчення історії Українського товариства Червоного Хреста у міжвоєнну добу стали документальні матеріали, що перебувають на зберіганні в архівних фондах як українських, так і російських архівів. Було опрацьовано фонди 10 центральних та регіональних архівосховищ України і Російської Федерації.

Документи центральних партійних органів, представлені матеріалами ЦК КП(б)У, ЦК ВЛКСМ, збереженими в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ф.1, ф.7), дозволяють з'ясувати дійсну суть більшовицької політики щодо Червоного Хреста. Вони містять інформацію про

стан червонохресного руху в Україні, використання компартійними органами потенціалу товариства при здійсненні соціально-економічних, політико-культурних перетворень. Документи архіву розповідають про створення Українського товариства Червоного Хреста у квітні 1918 року та його діяльність у 1918 – 1920 рр. Матеріали фонду ілюструють розвиток червонохресного руху в Україні від держави гетьмана П. Скоропадського та Директорії до Другої світової війни. Це матеріали поточного документообігу, які можна об'єднати в організаційну, розпорядчу, планову, контрольну та облікову документацію, а також ділове листування. Однак матеріали по даним групам представлені у фондах нерівномірно і їх можна розподілити на документи власне товариства та документи партійно-радянських органів. Особливий інтерес мають протоколи нарад партійних органів, що відповідали за діяльність Червоного Хреста та інших масових військово-оборонних товариств. Протоколи відповідних партбюро та місцевих партійних органів нерідко містять аналітичну інформацію по кампанії організовані товариством. Найбільш часто обговорюваними питаннями були проблеми організації тижнів, днів, декад Червоного Хреста, організації харчування, допомоги потерпілим від стихійних лих, медико-санітарні питання. Однак отримати детальну інформацію з обігових партійно-радянських документів іноді досить складно. Це пов'язано з тим, що зустрічаються так звані глухі протоколи, які мають тільки план зборів і резулятивну частину.

У фонді 1 знаходимо матеріали, які відображають участь осередків товариства у стаханівському русі та руху ударників в таких формах, як проведення кампаній за завод чи фабрику санітарної оборони, кампаній з засіву санітарних гектарів, відрахування частини заробітної плати для індустріалізації промисловості, побудову санітарної авіації. Матеріали 21 опису розкривають мілітарний напрям діяльності Українського Червоного Хреста. У описі зберігаються плани проведення мобілізаційно-санітарних кампаній, забезпечення частин Червоної армії питною водою, медичним обладнанням, проведення дезінфекцій одягу та військових об'єктів. Слід зазначити, що значна частина матеріалів архівних фондів має пропагандистське забарвлення, звітні показники

значно завищені, а відомості про ідеологічну роль партійних працівників у проведенні військово-санітарних кампаній у рази перебільшені.

Значний масив документів зосереджено у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. У фонді 1 «Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів м. Харків», фонді 2 «Рада Народних Комісарів УРСР м. Харків», фонді 5 «Народний комісаріат внутрішніх справ Української СРР», фонді 342 «Народний комісаріат охорони здоров'я Української СРР», фонді 413 «Центральна Комісія національних меншин при Всеукраїнському Центральному Виконавчому комітеті рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (29 квітня 1924-1941р.)», фонді 1738 «Бюро друку при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів м. Харків, м. Київ, 1919 рік».

Насамперед, це обігові документи відповідних наркоматів, Всеукраїнського ЦВКа, їх листування з приводу відкриття лікарень, медико-санітарних установ під патронатом Українського Червоного Хреста, проведення протитуберкульозних кампаній та протиепідемічної роботи. Зокрема, матеріали фонду Народного комісаріату внутрішніх справ (ф.5) показують, що Український Червоний Хрест перебував під наглядом державних адміністративно-силових структур, які спільно з компартійними органами визначали організаційно-правові засади діяльності громадських об'єднань в підрадянській Україні.

Значну кількість документальних свідчень з історії Українського Червоного Хреста знаходимо у фонді РНК УРСР (Ф.2). Документи фонду проливають світло на окремі сторінки взаємин українських червонохресних організацій з громадськістю зарубіжжя. Зокрема, знаходимо інформацію про організацію кампаній допомоги голодуючим Півдня України 1921-1923 рр., про допомогу українцям Польщі та Чехословаччини упродовж 1920-1930-х рр.

Важливі узагальнені відомості про стан медико-санітарної роботи Червоного Хреста містяться у справах фонду Наркомздраву УРСР.

Особливості роботи обласних і районних комітетів Червоного Хреста розкриті у документах обласних архівів України, зокрема були використані фонди Державного архіву Київської області, Державного архіву Запорізької області, Державного архіву Житомирської області, Державного архіву Чернігівської області, Державного архіву Вінницької та Хмельницької областей. Документи обласних архівів дають можливість, через реакції місцевого партійно-владного керівництва, а також місцевих червонохресних активістів оцінити стан низових осередків Червоного Хреста, справжність медико-санітарної та соціально-гуманітарної роботи товариства. Зауважимо, що документи з історії місцевих комітетів Червоного Хреста зосереджені в обласних архівах, насамперед, іменних фондах окружних комітетів товариства, а також у фондах губвиконкомів та окрвиконкомів.

У фонді Р 707 «Запорізького окружного Комітету Червоного Хреста» [67] та фонді 3893 «Мелітопольського окружного Комітету Українського Червоного Хреста» дізнаємось про час заснування місцевих осередків товариства, їх соціальний склад, забезпеченість матеріально-технічними ресурсами та про їх бюджети.[68-78]

Під час роботи з архівними фондами Державного архіву Вінницької області було віднайдено і введено у науковий обіг справи фонду Р-2698 стосовно співпраці Вінницького обласного комітету товариства «Друзі дітей» та Червоного Хреста у справі створення будинків дитини та дитячих комун на Поділлі, а також вирішенні питань дитячої безпритульності в селах регіону одразу після голодомору 1932-1933 рр.

Серед документів фонд Р-94, Подільського губернського управління уповноваженого Українського Червоного Хреста значний інтерес представляють документи, що стосуються участі червонохресних організацій регіону в кампаніях допомоги голодуючому населенню Півдня України та Поволжя під час голоду 1921-1923 рр. [79-80] Вони розповідають про забезпечення селян продовольством. Організації товариством громадських їдалень, розміщення біженців та голодуючих дітей. Аналіз цих документів приводить до висновків

про те, що державні інституції самостійно без допомоги громадських об'єднань не змогли б подолати наслідки голоду і організувати продовольче забезпечення голодуючого населення.

Інформаційний банк дослідження доповнюють документи ряду фондів Державних архівів Житомирської та Чернігівської областей.

Особливе значення при проведенні дослідження відіграли архіви центральні архіви Російської Федерації.

У Державному архіві Російської Федерації знаходиться декілька фондів, де зберігаються документальні матеріали з історії червонохресного руху Радянського Союзу. Найбільш інформативно насичений документальними матеріалами є фонд 9501 «Виконкому Спілки товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР». У фонді представлені протоколи засідань керівних органів Всесоюзної спілки та українського товариства, звіти різноманітних комітетів і установ, вирізки з газет та журналів, які розповідали про форми і методи роботи організацій Червоного Хреста.

Інформативними джерелами, що висвітлювали щоденну діяльність червонохресних організацій в 1920-30-ті роки, є протоколи засідань районних і обласних комітетів Українського товариства Червоного Хреста. На відміну від звітної документації червонохресних комітетів, що змальовували роботу товариства лише з кращої сторони, протоколи засідань обласних і районних органів Червоного Хреста дозволяють побачити роботу товариства в контексті тих проблем, які стояли перед керівництвом низових організацій Українського Червоного Хреста в зазначений період. Як правило, на засіданнях розглядались проблеми низових організацій Червоного Хреста. На засіданнях з'ясовувались причини невиконання планів за тими чи іншими напрямками роботи, розглядались кадрові питання, перестановки у керівництві осередків (призначення, звільнення з посад, переведення), ведення фінансової документації. Цей вид документів проливає світло на механізми функціонування товариства, допомагає побачити особливості реалізації низовим червонохресним активом постанов компартійних органів та керівних органів товариства. Саме

серед поточних документів знаходиться інформація про особливості проведення вербувальних кампаній, про принципи комплектування апарату службових працівників товариства, про вимоги, що ставили компартійні органи до керівників товариства різних рівнів.

У дисертації використано документи Російського державного архіву соціально-політичної історії. У фонді 17 – ЦК ВКП(б) зберігаються звіти обласних та республіканських партійних комітетів з питань участі осередків товариства у організації медико-санітарної роботи, участі товариства у колективізації та індустріалізації. З особистого фонду наркома оборони К.Є. Ворошилова (фонд 74) використано документи з стенограмами його виступів на з'їздах військово-оборонних товариств, невідредаговані тези виступів та публікації статей.

Працюючи над архівними документами, необхідно звернути увагу на звітну документацію Українського товариства Червоного Хреста. Звіти про роботу різних комітетів і установ товариства містять велику кількість статистичної інформації про склад і чисельність організаційних одиниць, про кількість червонохресних установ та ін. Однак, беручи до уваги особливості радянського діловодства і, зокрема, невідповідність відображеної в звітах статистичної інформації, реальному стану речей, ми зосередились на вивченні основних пріоритетних напрямків роботи осередків товариства. При складанні звітів керівники певних структурних підрозділів більш детально висвітлювали ці напрямки, визначаючи для звітів додаткові показники, напрямки і кількість представленої інформації. Саме тому роботі зі звітними даними ми використовували критичний аналіз і перевірку статистичних даних, приведених у них.

У зв'язку з уніфікацією роботи компартійних органів у 1930-ті роки, в діловодстві були вироблені певні стандарти, яких дотримувалися всі державні установи та громадські об'єднання. Звіти, записки, інструкції червонохресних організацій відрізнялись від аналогічних документів інших товариств лише змістовим наповненням.

Ефективність роботи обласних червонохресних організацій визначалась на основі аналізу звітних даних райкомів та міськкомів УТЧХ. Робота комітетів ділилась на роботу з громадськістю, військово-санітарну та участь в реалізації соціалістичних перетворень. Комітети надавали дані про кількість членів осередку, їх чисельність в районі чи місті, зібрані членські кошти та кошти, які надійшли до комітету від реалізації лотерейних чи позичкових білетів. Окремо оцінювалась робота місцевого апарату та штатних працівників. Звітні документи ілюструють і зміну основних завдань, які висували компартійні органи організаціям Українського Червоного Хреста. Так, для звітів і інструкцій 1920-х років притаманна наявність інформації про участь червонохресних організацій в розвитку санітарно-гігієнічної освіти, організація медичних установ, боротьба з епідеміями інфекційних хвороб та туберкульозом. В 1930-ті роки превалюють описи військово-санітарної роботи, досягнень червонохресної освіти з підготовки санінструкторів, санітарних дружин та співпрацю з частинами Червоної армії.

Отже, література про Всесоюзну спілку та Український Червоний Хрест радянського періоду як правило носила пропагандистський характер. Основна маса книг про діяльність радянського Червоного Хреста видавалась Виконавчим Комітетом товариства, а радянські дослідники, що звертались до червонохресної історії, переважно були апаратними працівниками керівних органів товариства, що відбивалось у поданні матеріалу і якості досліджень. Зокрема, це виявлялось в тому, що основними джерелами їх праць були звітні документи керівництва товариства, які далеко не завжди правдиво відображали реальний стан справ на місцях.

Таким чином, поточна ділова інформація, протоколи, поточне листування стали головним джерелом при вивченні історії Українського товариства Червоного Хреста 1920-1930-х рр. Опрацьовані документальні джерела, архівна періодика, збірники законодавчих актів, плакати та агітаційна продукція товариства дозволили повно, об'єктивно розкрити особливості розвитку організацій Українського Червоного Хреста 1920-ті – 1930-ті рр.

Узагальнюючи вищеподаний матеріал, можна зробити певні висновки.

По-перше, проблема діяльності Українського товариства Червоного Хреста у міжвоєнний період знайшли висвітлення у науковій літературі. Історіографію з обраної теми можна поділити на радянську, сучасну вітчизняну та зарубіжну (західну та сучасну російську).

Для робіт з історії Українського Червоного Хреста радянської історіографічної школи характерно звеличення досягнень червонохресного руху на ниві соціалістичного будівництва в Україні. Дослідники підкреслювали залежність між зростанням активу товариства і успіхами Червоного Хреста на військово-санітарній ниві. Автори пояснювали зростання чисельності популярністю товариства серед громадян, а не спрощенням і формалізацією процедури вступу в товариство. Жодна публікація радянської доби не зачіпала питань одержавлення червонохресного руху, негативного впливу на розвиток товариства компартійної системи та партійно-чиновницької бюрократії.

Загалом роботи радянських істориків, хоча і виходили в різні часові періоди їх характеризує спільна джерельна база, структура статей та опис подій. У роботах замовчувалась історія товариства сталінської доби, а саме партійний диктат, кон'юнктура, формалізм, приписки. Відсутній аналіз законодавчої бази діяльності товариств Червоного Хреста.

Позитивні зрушення в історичній науці відбулися в середині 1980-х рр., коли монопольна партійно-радянська ідеологія відійшла в минуле, а з нею і обмеження у виборі наукових тем для досліджень, методологічних підходах, а також доступі до джерел. Це дозволило переосмислити історію громадських об'єднань у міжвоєнну добу.

Справді, якісний етап в історіографії розпочався після проголошення незалежності України. Науковці одержали можливість працювати із секретними матеріалами архівних фондів. На основі нових джерел, відмовившись від компартійних стереотипів, вчені почали поступово наближатися до неупередженого відтворення ходу історичного процесу, об'єктивного зображення подій, виваженого складання характеристик громадських діячів.

Сучасні дослідження з історії Червоного Хреста відзначаються новим концептуальним осмисленням історичного місця громадських об'єднань в політичній системі держави «диктатури пролетаріату». Водночас, значна низка аспектів, пов'язаних із їх становищем упродовж 1920-30-х рр., все ще залишається невисвітленою.

Документи зібрані в архівних фондах державних органів влади, громадських організацій допоможуть дослідникам проаналізувати особливості червонохресного руху в Україні в 1920-30-ті рр.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ТА ЕТАПИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В 1920-1930-ТІ РОКИ

2.1. Створення, організаційна структура та еволюція червонохресного руху в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Благодійність, як соціальний феномен, що має багатовікову історію, можна впевнено, на наш погляд, вважати елементом культури, який вказує одну з особливостей способу життя, властивих суспільству протягом розвитку. У всі часи і в усіх народів більше чи менше визнавався обов'язок надавати допомогу неімущим, слабким і калікам. Благодійність у звичайному розумінні цього слова з'являється в Європі разом з утвердженням християнства. За Євангелієм від Матвія, будуть допущені в Царство боже і матимуть вічне життя ті, хто були милосердними: давали їжу голодним, притулок – подорожнім, одяг – роздягнутим, відвідували хворих, пом'якшували страждання поранених та калік. [621, с. 15] З часом благодійництво набуває різних форм і виходить за межі церкви і християнської общини. До ХІХ ст. склались передумови для того, щоб допомога і взаємодопомога оформились в єдиний соціокультурний процес, зі своїми традиціями, принципами, цінностями, формами. Одним із напрямів благодійництва у ХІХ ст. стала допомога пораненим воїнам та цивільним особам, які постраждали під час війни та природних катастроф і катаклізмів.

Оформлення червонохресного руху в Україні розпочалось з другої половини ХІХ ст. і тісно пов'язане з еволюцією гуманітарно-реабілітаційних та волонтерських рухів в Європі та Російській імперії. Всю історію людства відбувалися локальні та глобальні військові конфлікти, різного роду природні та техногенні катастрофи. Вони забрали життя мільйонів людей, десятки мільйонів втратили засоби до існування. Відсутність вчасної медичної допомоги призводило до смерті та каліцтв поранених солдатів і мирних жителів. До того ж

бракувало медикаментів, перев'язувальних засобів, не було пристосованих госпіталів і санітарного транспорту. В другій половині XIX ст. внаслідок удосконалення знарядь вбивства війни стали більш кровопролитними і більш тривалими. Армії потребували більшої кількості солдат і офіцерів. Тому в кінці XIX ст. виникла потреба в незалежній міжнародній організації з допомоги військовослужбовцям і мирному населенню під час війни.

Виникнення міжнародної гуманітарної організації Червоного Хреста пов'язано з швейцарським банкіром Анрі Дюнаном, який будучи світком кровопролитної битви італійсько-французьких військ з австрійської армії у червні 1859 р. в Північній Італії біля селища Сольферіно, вирішив організувати медико-санітарну громадську організацію, яка б надавала б допомогу пораненим воїнам різних армій. На початковому етапі Анрі Дюнон створив добровольчий медичний загін, який допомагав всім сторонам конфлікту. Пізніше Анрі Дюнан вирішив створити товариство для допомоги пораненим та хворим воїнам. Свої ідею він обґрунтував у книзі «Спогади про Сольферіно». У книзі пропонувалось відсутність достатньої кількості військових медиків компенсувати добровольцями, створивши відповідну структуру з нейтральним статусом і з завданням допомоги пораненим на полі бою. [370, с. 8]

На базі женевського благодійного товариства «Громадський комітет допомоги пораненим» адвоката Густава Муанье у жовтні 1863 р. було створено гуманітарну організацію «Комітет п'яти». До складу Комітету увійшли заможні швейцарці Анрі Дюнан, Гюстава Муанье, генерал Гійом-Анрі Дюфора, лікарі Луї Аппиа та Теодора Монуара. «Комітет п'яти» очолював командуючий швейцарською армією генерал Гійом-Анрі Дюфор. Комітет почав підготовку міжнародної конференції з питань надання допомоги пораненим під час війни. [370, с. 9]

У жовтні 1863 р. в Женеві зустрілися 26 представників благодійних товариств з 16-ти країн світу. На зустрічі вони домовилися про створення товариств допомоги хворим і пораненим у військовий час. У серпні 1864 р. відбулася конференція благодійних товариств і дипломатів різних європейських

держав. За результатами конференції 22 серпня 1864 р. було підписано Женевську конвенцію, яка з доповненнями діє і сьогодні. [344, с. 3] Женевська конвенція передбачала недоторканість військово-санітарних установ та їх персоналу під час військових дій та надання останніми допомоги пораненим і хворим не тільки своєї армії, але й ворожої, якщо бійці потраплять у полон або тимчасово будуть знаходитися на території, яка захоплена ворогом (супротивником). [491, с. 234]

Після підписання конвенції, у ряді країн виникають товариства Червоного Хреста, а Женевський комітет перейняв на себе функції Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Своїм місцезнаходженням Комітет обрав Женеву, в якій він знаходиться і сьогодні. Незважаючи на те, що Комітет отримав назву Міжнародного, представники інших країн до нього не входили. Під час ротації керівного складу Женевського комітету використовується принцип заміщення вибулого члена на іншого виключно з громадян Швейцарії. Такий однобічний підхід до комплектування складу Міжнародного комітету зумовлений нейтральним статусом Швейцарської конфедерації з 1815 року. Принцип забороняє Швейцарії брати участь у будь-яких військових конфліктах та війнах. Тому як незацікавлена країна Швейцарія виступає незаангажованим організатором діяльності Міжнародного Комітету Червоного Хреста. [598, с. 86]

Однак в історії України ще до підписання Женевської конвенції та створення Червоного Хреста були відомі приклади милосердя по відношенню до поранених та хворих воїнів під час бойових дій. Українські православні монастирі організовували для поранених та старих козаків прихисток у монастирських келіях. А українські гетьмани, козацька старшина та рядові козаки активно жертвували монастирям значні грошові та матеріальні цінності.

Допомогу козацькому воїнству надавали і українські жінки. Так, під час Азовського «сидіння» 1641 р., допомогу пораненим і хворим козакам надавали жінки. Вони перев'язували поранених, прали білизну, готували їжу. [544, с. 13]

Під час Кримської війни 1853-1855 року допомогу пораненим та хворим морякам та солдатам надавав відомий військовий хірург М. І. Пирогов. Він

спільно з монахинями «Хрестовоздвиженської громади» організував загін сестер милосердя. Сестри милосердя відкрили у Севастополі центр допомоги пораненим, де проводились операції і лікувались воїни. [573, с. 202] За результатами війни М.І. Пирогов, проаналізувавши роботу центру та загону сестер милосердя, вирішив організувати в Російській імперії жіночий громадський рух для допомоги пораненим та хворим воїнам. Фінансування сестер-милосердя мали здійснювати заможні промисловці, поміщики та банкіри. [385, с. 28] На думку російського професора М. Л. Вільямінова, М.І. Пирогов раніше Анрі Дюнан висловив думку про необхідність створення цивільної благодійної організації з надання допомоги хворим та пораненим воїнам. [378, с. 3]

Вперше про створення військово-благодійної організації в Російській імперії згадується 15 травня 1867 року, коли було створено «Сілку опіки хворих і поранених воїнів». В 1879 році спілка отримала нову назву Російське товариство Червоного Хреста. Основним завданням спілки визначалась організація спільно з військовою адміністрацією догляду поранених і хворих воїнів під час війни та у мирний час. Спілка мала допомагати військовим лікарям медичним устаткуванням, медикаментами та санітарним персоналом. Згодом до статуту було внесено доповнення. Новим завданням товариства стала допомога військовополоненим різних армій, які воювали проти російської армії. Полонені через мережу відділень Міжнародного Комітету Червоного Хреста мали отримувати продовольчі набори, одяг та засоби гігієни. Товариство мало слідкувати за дотриманням сторонами військових конфліктів принципів гуманного поводження з військовополоненими. [238, с. 3]

У 1893 році Російський Червоний Хрест поширює свою діяльність і на цивільне населення, внісши відповідне положення до статуту товариства. Червонохрестні відділення мали надавати медико-санітарну допомогу постраждалим від стихійних лих та від бойових дій.

Отже, з моменту створення Російське товариство Червоного Хреста було зорієнтовано на потреби армії, а вже потім на допомогу населенню. Тому

керівництво товариства прагнуло встановити тісні зв'язки із державними структурами та армійським керівництвом. Будучи добровільним товариством (у статуті визначався принцип добровільності членства, фінансування та отримання пожертв), Російський Червоний Хрест координував свою діяльність з державними та військовими чиновниками, які визначали основні напрямки роботи місцевих відділень і осередків товариства. Крім того особисте сприяння товариству надавала імператриця Марія Федорівна та члени царської сім'ї.

Зацікавленість військових у врегулюванні стосунків між армією та Червоним Хрестом була викликана відсутністю в структурі Російської імперської армії органів що відповідали за доглядом і допомогою пораненим, інвалідам та військовополоненим.

У другій половині XIX ст. Російський Червоний Хрест створює розгалужену систему місцевих управ (комітетів) товариства. Осередки товариства створюються в губернських та повітових містах Російської імперії. В Україні перша місцева червонохресна управа була створена 25 листопада 1867 року у Таврійській губернії за сприяння відомого громадського діяча Г.В. Жуковського. [207, с. 18]

Осередки товариства дотримували матеріальну та фінансову допомогу від заможних промисловців, купців, громадських та релігійних діячів. Вони не тільки фінансували діяльність товариства, але і суттєво впливали на прийняття рішень керівними органами Червоного Хреста.

У Києві місцева управа створюється за ініціативи дружини київського генерал-губернатора Л.І. Безак. До Місцевого дамського комітету (офіційна назва управи) увійшли дружини та дочки заможних киян. Основним завданням комітету було створення за кошти благодійників матеріального резерву на випадок війни. Одночасно товариство допомагало і Київському військовому шпиталю при Кирилівській лікарні. Щорічно з комітетського бюджету виділялось на лікування і утримання хворих 700 крб. Крім того з 1873 р. за кошти товариства утримувались 10 сестер милосердя, що працювали при шпиталі. [371, с. 30-31]

На початку ХХ ст. Російський Червоний Хрест активно розбудовує в імперії мережу цивільних медико-санітарних установ. Осередки товариства відкривають санітарні пункти, медично-фельдшерські пункти з обслуговування дітей, жінок та малозабезпечених верств суспільства. В українських губерніях відкриваються дитячі поліклініки, лікарні, утримуються богадільні, ведеться боротьба з інфекційними хворобами У 1902 р. в Харкові за сприяння професора І.Троїцького було відкрито дитячу лікарню та поліклініку Червоного Хреста. Київська та Подільська управи надавали фінансову допомогу при будівництві Бактеріологічного інституту та робітничої лікарні. [514, с. 7-8].

З початком першої світової війни для координації діяльності Російського товариства Червоного Хреста при Військовому міністерстві створюється Військово-санітарне відомство. Відомство контролювало червонохресні управи та визначало основні напрямки санітарно-гуманітарної допомоги армії і флоту. Представники Червоного Хреста рішенням військового міністра вводились в управлінські структури російської армії. Керівництво справами Товариства на фронтах здійснювали уповноважені. Головні уповноважені контактували з керівниками фронтів, а уповноважені співпрацювали з керівництвом арміями. У ставці Верховного головнокомандуючого російською армією постійно перебував представник Головного управління Червоного Хреста.

Змінюються основні напрямки роботи товариства. До повноважень Російського Червоного Хреста на період війни було віднесено організацію допомоги державним органам одягом, медикаментами, продовольством; формування та обладнання пунктів першої допомоги пораненим; формування та утримання пунктів харчування та відпочинку при залізницях і евакопунктах; організація евакуації поранених та хворих солдат; утримання військових лікарень; допомога і утримання військових інвалідів. [357, с. 4]

У перші місяці війни українські управи Червоного Хреста відкрили близько 40 шпиталів, 71 етапний і 37 рухомий лазарет на 35 тис. ліжок та організували 24 передові медичні загони. [353, с.27] У Києві на кінець року для

обслуговування поранених військових було відкрито 100 шпиталів Червоного Хреста. [514, с. 10]

До 1917 р. чисельність ліжко-місць у шпиталях Червоного Хреста зростає до 300 тис., їх обслуговували близько 2,5 тис. лікарів та 20 тис. сестер-милосердя, ще близько 10 тис. медпрацівників Червоного Хреста працювали у шпиталях Головного військово-санітарного управління російської армії. [416, с. 37]

З затягуванням бойових дій російський уряд все більше і більше стикався з відсутністю фінансів на утримання військово-медичних установ та допомоги інвалідам та біженцям. Тому в січні 1917 р. в структуру Головного управління Російського товариства було введено представника державного контролю, і запроваджено фінансовий моніторинг звітності Товариства. Моніторинг фінансової діяльності мав здійснювати департамент цивільної відповідальності державного контролю. Він же визначав основні напрямки витрат коштів зібраних управами Червоного Хреста. [287, с.261]

Після лютневої буржуазної революції 1917 р. Тимчасовий уряд Росії посилює контроль за діяльністю Російського Червоного Хреста. До складу Головного управління товариства вводиться комісар по справам Червоного Хреста. Згодом Тимчасовий уряд ініціює зміну керівного складу товариства. Керівником Товариства став граф П.М. Ігнат'єв, його заступниками А.А. Ільїн та В.І. Дзюбинський. [288, с.423]

Влітку 1917 р. було розроблено декілька проектів об'єднання Червоного Хреста та військового відомства і створення на базі Червоного Хреста військово-санітарного управління. Обговорення проектів тривало аж до захоплення у жовтні 1917 р. влади більшовиками.

В Україні місцеві управи Червоного Хреста та військово-медичні працівники 12-15 жовтня 1917 року у Києві провели з'їзд українського медико-санітарного персоналу, на якому було прийнято рішення про створення Генеральної військової української медико-санітарної управи у складі п'яти осіб: лікарів Д. Одрини, С. Орловського, О. Іскри та фельдшерів К. Захаренка та О.

Семерчука. У січні 1918 року після проголошення четвертого універсалу Центральна Рада УНР поклала на себе функцію з медичної допомоги армії. За спогадами колишніх вояків української армії у військово-санітарній управі активно працював полковник Чеботарьов. Однак створити Українське товариство на початку 1918 року не вдалося. Завадила окупація України більшовиками. [491,с.236] Прийшовши до влади в жовтні 1917 року, більшовики розпочали реформу системи громадських організацій, що дісталась їм у спадок від царської Росії. Реформа мала змінити принципи діяльності, організації, фінансування громадських організацій та інтегрувати їх в систему державних органів. Тобто реформа передбачала одержавлення громадських об'єднань та ліквідацію їх самостійності. Не оминула реформа і Російське товариство Червоного Хреста.

Ідея створення альтернативного більшовицького Червоного Хреста виникла ще в травні 1917 року, коли Петроградський комітет РСДРП(б) постановив створити організацію Червоного Хреста РСДРП(б). [353] Одночасно комітет ініціював створення санітарних пунктів при штабах Червоної гвардії. Після жовтневого перевороту 26 жовтня 1917 року Воєнно-Революційний комітет створив медико-санітарний відділ ВЦВК, для керівництва роботою медичних установ. Крім того було призначено комісара у справах Російського товариства Червоного Хреста і направлено більшовицьких уповноважених у фронтові організації товариства. [523, с. 16]

Більшовицьке керівництво радянської Росії розглядало Російський Червоний Хрест, як основного організатора військово-медичної служби та воєнно-польової медичної служби у Червоній Армії. Військово-санітарне управління на початку 1918 року лише організовується, органи охорони здоров'я взагалі не працюють, тому вирішено було скористатися матеріальними ресурсами царського товариства.

6 січня 1918 року було опубліковано декрет РНК «Про передачу майна і капіталів установ Червоного Хреста і Всеросійської ради міст у державну власність». [187, с. 208] Декрет передбачав реорганізацію старого товариства і об'єднання його осередків з більшовицьким Червоним Хрестом. Для вирішення

спірних питань між Наркоматом охорони здоров'я, Головним санітарним управлінням і Червоним Хрестом створюється спеціальна комісія на чолі з В.М. Свердловим. [377, с.31-32] Комісія швидко здійснила реорганізацію товариства. Вже на початку лютого 1918 р. більшовики встановили повний контроль за організацією. Перемогу правлячої партії закріпили рішення Всеросійського з'їзду працівників Червоного Хреста, що проходив 18 лютого 1918 року в Петрограді. Резолюція за результатами з'їзду наголошувала на «радянській платформі товариства та передбачала перетворення Червоного Хреста на державну установу, підпорядковану комісаріату медико-санітарного відділу ВЦВК. [222, с.157] Все майно товариства, за розпорядженням Наркома у військових справах М.І. Подвойського від 8 березня 1918 року передавалось в управління військово-санітарних установ. Наказом від 15 квітня 1918 року чітко вказувалось – все майно Червоного Хреста використовувати лише для обслуговування хворих та поранених червоноармійців, інвалідів та повернутих з полону військових. [600, с.97]

Проти політики одержавлення товариства, яку на початку 1918 р. стали проводити більшовики, виступив Міжнародний комітет Червоного Хреста. Комітет відмовився визнавати нову організацію Червоного Хреста і листі до РНК виступив з протестом проти націоналізації добровільного товариства та наголошував на відмові його приймати до Міжнародної асоціації. Конфлікт заважав поверненню до Росії військовополонених та отримання від МКЧХ матеріальної допомоги. [373, с.24] Тому більшовицьке керівництво в середині 1918 року відмовляється від відкритої націоналізації Червоного Хреста, переводячи його у розряд залежних товариств. Про це було зазначено у декреті РНК «Про Російське товариство Червоного Хреста від 7 серпня 1918 р. Декрет передбачав певну автономність і самостійність червонохресних організацій в питаннях організації і участі в урядових та громадських заходах з питань охорони здоров'я та допомоги військовослужбовцями, але зберігав за Народним Комісаріатом Охорони здоров'я функцію контролю та координації роботи товариства. [225, с. 101] Наркомат призначав керівництво товариства, слідкував

за звітністю осередків Червоного Хреста та встановлював порядок членства в організації (запис членів товариства здійснював відповідний відділ комісаріату).

20 листопада 1918 р. в Москві на Зборах представників червонохресної громадськості було затверджено статут Російського Червоного Хреста та склад керівного органу товариства – Центральної Колегії. Головою товариства став В.М. Свердлов. [337]

Згідно статуту основним завданням Товариства визначалось всебічне сприяння радянському уряду в особі його установ: військової, морської і цивільної, а також медико-санітарної служби. Крім того червонохресні організації мали виконувати всі розпорядження перелічених державних установ та координувати свою діяльність з Народним комісаріатом охорони здоров'я. [236, с.5]

Отже, організація медичної допомоги бійцям Червоної армії в період громадянської війни стала основним завданням радянського Червоного Хреста. Загони пролетарського Червоного Хреста комплектувалися переважно із санітарок та робітниць. Катастрофічно не вистачало кваліфікованого медичного персоналу. Фінансування загонів пролетарського Червоного Хреста здійснювали фабрично-заводські комітети, комітети бідноти.

В Україні паралельно з існуючими управами Російського Червоного Хреста на початку березня 1918 року відновились роботи зі створення власне Українського товариства Червоного Хреста. Було оголошено підготовку до проведення з'їзду діячів українських медико-санітарних організацій. З'їзд представників українських управ Червоного Хреста розпочав роботу в Києві 15 квітня 1918 року. На з'їзді представники червонохресних організацій мали організаційно оформити створення нового Українського товариства, визначити основні завдання для розвитку санітарно-медичних установ в УНР. Делегатами з'їзду були представники української військово-санітарної управи Міністерства народного здоров'я та опіки, представники міського і земського союзів та діячі Російського товариства Червоного Хреста. За результатами роботи 18 квітня

1918 року було прийнято рішення про створення Українського товариства Червоного Хреста. [7, арк. 25]

3 травня 1918 року Українське товариство працює при Міністерстві народного здоров'я і опіки. Представництва товариства діяли при міністерстві закордонних справ (для організації контактів з посольствами та іноземними благодійними товариствами); внутрішніх справ (для створення мережі червонохрестних управ); при міністерстві фінансів та торгівлі й промисловості (для здійснення фінансово-закупівельних операцій для потреб товариства в державі та за кордоном) та при міністерстві військових і морських справ, де встановлювались зв'язки з військовим санітарно-медичним управлінням української армії.

Отже, в 1918 році в Україні сформувались три організації Червоного Хреста – управи колишнього Російського товариства Червоного Хреста, більшовицько-радянського товариства та власне Українське товариство Червоного Хреста. Протягом 1918-1921 року до завершення громадянської війни та радянсько-польської війни товариства працювали окремо, надаючи допомогу населення та військовослужбовцям на територіях контрольованих відповідними арміями. Одночасно формуються власні органи товариств на місцях, відкриваються представництва товариств за кордоном.

Українське товариство Червоного Хреста в 1918-1921 роках працювало у напрямку надання медико-санітарної допомоги українській армії, вирішення гуманітарних потреб населення та організація репатріації військовополонених українців з держав учасників Троїстого Союзу. Вже в липні 1918 року за сприяння гетьманського уряду Павла Скоропадського до Румунії та Німеччини було відправлено продовольчу допомогу для українських військовополонених. Делегати товариства в Німеччині та Австро-Угорщині в серпні 1918 року розпочали перемовини з керівництвом держав про повернення полонених українців на батьківщину. Наприкінці 1918 року перемовини завершилися позитивно з урядом Туреччини і в Україну було повернуто військовополонених українців. [7, арк. 26-27]

Одночасно представник Головної Управи українського товариства С.Мазуренко проводив перемовини з представниками держав Антанти про організацію продовольчої і речової допомоги Україні. [7, арк. 25] Загалом, до кінця 1918 року Гуманітарні місії Українського Червоного Хреста запрацювали у більшості країн Європи, а саме в Туреччині, Італії, Румунії, Польщі, Німеччині. Українська місія працювала в Женеві і домовилась з Центральним Комітетом Міжнародного Червоного Хреста про спільні роботи з повернення військовополонених. Отже, в 1918-1919 році відбулось визнання Українського Червоного Хреста на міжнародній арені. Товариство встановило контакти з гуманітарними організаціями і урядами європейських держав. Товариство розвивається як незалежна від держави гуманітарна громадська організація, яка мала значну підтримку своїх дій від українських громадян.

Ситуація з розвитком пролетарського Червоного Хреста в Україні була кардинально відмінна. Протягом 1919-1921 року більшовицьке керівництво поступово посилює контроль за діяльністю товариства. До керівних органів Червоного Хреста призначаються виключно партійні працівники різних рівнів і виводяться старі функціонери. Так, у 1919 р. керівником Червоного Хреста було призначено заступника народного комісара охорони здоров'я З.П. Соловйова. [353, с.100]

Одночасно проходять процеси поступового одержавлення товариства.

Наказом Центральної Колегії Російського товариства Червоного Хреста від 16 грудня 1918 року встановлювалось підпорядкування організацій товариства уряду РРФСР в особі органів військової, морської та цивільної лікувально-санітарної служби. Під час війни та мобілізації більшовицьке товариство Червоного Хреста в своїй діяльності повністю підпорядковується Військовому комісаріату Охорони здоров'я та його Військово-санітарному управлінню. [600, с.99]

У 1920 році посилюється інтеграція Червоного Хреста у систему державних медико-санітарних органів. Товариство потрапляє до складу Головного воєнно-санітарного управління Червоної Армії. Червонохресні

медичних установи передаються у відання Наркомату охорони здоров'я, а військово-санітарні до у відання армійського керівництва. Тобто процес одержавлення Російського Червоного Хреста було майже закінчено.

Одночасно на початку 1920-х, проводячи політику створення нового державного об'єднання на території бувшої Російської імперії, партійне керівництво здійснювало структурні перетворення і в організації товариств Червоного Хреста. Компартійні органи бажали створити об'єднане товариство, яке мало інтегрувати до свого складу червонохресні організації Білорусії та України. 1922 році розпочались перемовини між керівництвом товариств Червоного Хреста Української СРР, Російської ФСРР та Білоруської СРР щодо об'єднання національних червонохресних організацій в єдине товариство [539 С. 53]. За результатами перемовин 20 травня 1923 р. на зустрічі повноважних представників національних товариств було прийнято декларацію «Про необхідність створення Союзу товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця СРСР». [484, с.31] До складу нової організації мали увійти товариства Вірменії, Азербайджану, Білорусії, Грузії, Російської Федерації та України. 12 вересня 1925 р. РНК СРСР затвердила Положення про Союз товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР. [231] Згідно з положенням кожна союзна республіка створювала або зберігала республіканське товариство Червоного Хреста, а нова організація мала представляти інтереси Союзу товариств у стосунках з урядом Радянського Союзу та здійснювати спільну діяльність за кордоном. [18, арк.19] Декларуючи відносну самостійність в діяльності республіканських червонохресних організацій, союзне керівництво одразу запровадило політику повного контролю за національними товариствами. Для цього створювався єдиний союзний керівний орган Виконавчий комітет на чолі з Президією, що здійснював загальне керівництво і встановлював жорстку централізацію системи управління Союзним товариством. Положення передбачало, що розпорядження Виконавчого комітету – керівного органу СТЧХ і ЧП – були обов'язковими для виконання всіма учасниками червонохресного

руху. Цей принцип керівництва згодом увійшов до статуту товариства за 1932 рік.

Того ж року відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд товариства, на якому було обрано перший Центральний комітет товариства і затверджено необхідні документи про входження УТЧХ до Всесоюзної Спілки. [106, арк.67]

На Першому Всесоюзному з'їзді Червоного Хреста 1932 р. було прийнято новий статут товариства, який вступив в силу в 1934 р. [238] Статут ліквідував останні ознаки автономії республіканських організацій, зокрема мати власні закордонні представництва, та перетворював Спілку на громіздку організацію з чіткою ієрархією управлінських структур. Керівними органами Союзного Червоного Хреста статут визначав Всесоюзний з'їзд представників республіканських товариств, в період між з'їздами керівництво здійснював Виконавчий комітет товариства і його Президія. Керівні органи товариства мали переобиратись кожні два роки Всесоюзним з'їздом представників червонохресних товариств, однак наступний Всесоюзний з'їзд Червоного Хреста відбувся лише в 1948 році. [577, с. 34]

У 1934 р. до статті 6 статуту було внесено зміни. Зміни передбачали перехід ВТЧХ під повний контроль центральних компартійних органів. Згідно яких загальний нагляд і контроль за роботою Всесоюзного товариства здійснювала Президія ЦВК Союзу РСР. [224, с.22]

Отже, на початок 1930-х рр. товариство повністю залежало від рішень компартійних органів. Владні органи своїми розпорядженнями та постановами створили складну систему управління товариством за допомогою призначення керівників товариства, звітності та фінансування Всесоюзного товариства ЧХ та ЧП. Не випадково, що першим керівником створеного в 1925 р. Союзного товариства був призначений далекий від червонохресного руху А.С. Єнукідзе.

Репресії тридцятих років зачепили Всесоюзну Спілку і Українське товариства Червоного Хреста. 31 січня 1936 року з посади голови Спілки товариств було знято А. Єнукідзе. Його обов'язки тимчасово виконувала його заступник В. Мойорова. У пресі стали з'являтися критичні статті стосовно

товариства та його керівників. [295; 273] У публікаціях керівників товариства зараховували до ворогів народу і звинувачували в саботажі та контрреволюції. ВУЦВКа 22 жовтня 1937 р. прийняв постанову де висловив незадоволення діяльністю Червоного Хреста. У постанові вимагалось негайно скликати пленум Всесоюзної Спілки Червоного Хреста. Четвертий пленум товариства був цілком присвячений діяльності керівних органів та посадових осіб товариства. Пленум засудив хаос, дезорганізацію і присутність чужорідних елементів серед працівників Червоного Хреста. А. Єнукідзе та В. Мойорова і інші керівники товариства оголошувались ворогами народу. А. Єнукідзе був звинувачений як «особливо небезпечний ворог народу, що прагнув розвивати стосунки з міжнародними організаціями Червоного Хреста, Лігою товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця в Парижі і Міжнародним Комітетом Червоного Хреста в Женеві». За серйозні прорахунки в роботі було звільнено 59 співробітників. Новим головою Червоного Хреста було обрано Поліну Сазонову, а в 1938 р. її змінив Петро Глебов. [373, с.73]

У кінці 1930-х рр., після показових процесів проти керівників та активу товариства, а також «розгромних» статей в пресі, в керівництво організацій Червоного Хреста вводиться штатна одиниця політрука, що призначався зі складу місцевих партійних чи комсомольських активістів. Він повинен був «посилити політико-виховну роботу серед молоді». Політруки мали працювати на курсах медсестер, санінструкторів і дезінфекторів та санітарних дружинах товариства. Основним завданням політруків було контролювати керівні органи товариства, слідкувати за виконанням поставлених перед Товариством завдань та «виявляти шпигунів та неблагонадійний елемент». [249, с.7]

Отже, формування в Україні медико-гуманітарного громадського руху розпочалось в другій половині XIX ст. На початку XX ст. в українських землях Російської імперії діяла розгалужена мережа губернських і повітових управ Російського товариства Червоного Хреста. Червонохресні організації під час Першої світової війни розгорнули в Україні активну гуманітарну та медико-санітарну діяльність з допомоги біженцям, військовослужбовцям та цивільному

населенню краю. Революційні події 1917 року призвели до формування в Україні трьох організацій Червоного Хреста – власне української, більшовицько-радянської та імперсько-добровольчої. Окупація України більшовиками та встановлення нового політичного режиму призвело до поступової пролетаризації Українського товариства і об'єднання з іншими організаціями в єдину Всесоюзну Спілку товариств Червоного Хреста, яка перебрала на себе всі управлінсько-організаційні функції.

2.2. Органи управління, структура та етапи діяльності Українського товариства Червоного Хреста.

На українській території протягом 1917-1921 років паралельно функціонували організації Російського імперського Червоного Хреста, Російського пролетарського Червоного Хреста та створеного у квітні 1918 р. Українського Червоного Хреста. Поразка білого руху (1920 р.) призводить до повного припинення діяльності Російського імперського Червоного Хреста. Створений більшовиками пролетарський Червоний Хрест не мав реальної можливості виконувати свої функції через слабку матеріальну та організаційну основу свого функціонування. Крім того Український Червоний Хрест був незалежним громадським об'єднанням, яке визнавалося Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, тому могло отримувати матеріальну та організаційну допомогу з-за кордону. Більшовицький Червоний Хрест, як одержавлена організація таких можливостей не мав. Саме тому у 1921 році відбувається об'єднання пролетарського та Українського Червоного Хреста. Постановою ВУЦВК у квітні 1921 р. визнається необхідність існування осередків Українського Товариства Червоного Хреста. Розпочинається кампанія зі створення осередків товариства у невеликих містах та сільській місцевості. Осередки організуються на базі місцевих комітетів та управ колишнього імперського товариства. Поряд з новоствореними комітетами, реорганізуються існуючі управи в низові організації українського товариства. Керівництво товариством здійснює Головна управа Українського товариства Червоного

Хреста. Восени 1921 р. Український Червоний Хрест очолює член ЦК КП(б)У А.В. Іванов. [2, арк.31] Поступово зростає і чисельність червонохресних організацій в Україні. На початку 1922 року чисельність Українського товариства досягла 93 тис. осіб, з них 49% склали робітники, 21% селяни і 30% службовці. [68, арк. 7]

Відбувається і юридичне оформлення та реєстрація Українського Червоного Хреста. 23 листопада 1921 року постановою ВУЦВК та РНК УСРР затверджується положення «Про діяльність Українського Червоного Хреста». У положенні визначалися основні завдання та повноваження українського товариства. [3, арк.15]

Перший статут Українського товариства Червоного Хреста було прийнято 4 січня 1922 року. Статут визначав основні завдання, організаційну структуру, керівні органи управління та напрямки фінансової і господарсько-комерційної діяльності товариства. Статут організації досить суттєво відрізнявся від статуту Російського Червоного Хреста. Він був краще відпрацьований і передбачав всі форми мирної діяльності товариства. Зокрема, медико-санітарних медико-профілактичний, соціально-гуманітарний та військово-медичний. Крім того в статуті чітко визначались принципи та організаційна структура товариства. [68, арк. 7]

Згідно статуту на чолі товариства стояв Центральний Комітет, який складався з п'яти осіб (двоє з них мали бути обов'язково комуністами). При ЦК працювали робочі галузеві колегії. Вони фактично здійснювали все поточне керівництво роботою низових організацій товариства. У колегіях працювало 35 осіб. На місцях функціонували міські і сільські відділи Червоного Хреста, які об'єднувались в губернські комітети. Паралельно працював інститут губернських червонохресних уповноважених. [68, арк. 7]

У мирний період Товариство мало надавати медичну, санітарну та іншу допомогу калікам, божевільним та їх сім'ям постраждалим в період війни, допомагати населенню, яке постраждало від стихійного лиха, голоду та епідемій інфекційних хвороб. Окремо статут визначав одним із завдань товариства

підготовку населення країни, медико-санітарних об'єктів і медичного персоналу до війни. [66, арк. 26]

Під час війни Український Червоний Хрест мав відповідати за організацію та надання медичної, санітарної, продовольчої допомоги хворим і пораненим військовослужбовцям. Окремо товариство мало слідкувати за дотриманням сторонами конфлікту Міжнародної конвенції щодо допомоги військовополоненим, інтернованим громадянам і населенню окупованих територій. Товариство отримувало право організовувати кампанії з надання допомоги населенню інших країн під час військових конфліктів та стихійних лих. [66, арк. 27]

Для надання допомоги хворим і пораненим воїнам на фронті і в тилу, згідно статуту організовуються медико-санітарні установи різних типів: польові госпіталі (терапевтичний, хірургічний, епідемічний), тиллові госпіталі (соматичний, психіатричний). Для організації допомоги мирному населенню товариством мали створюватись санітарно-епідемічні і харчові загони. Так, згідно плану організації медичної допомоги пораненим під час війни затвердженому у 1936 році Український Червоний Хрест мав розгорнути у випадку війни 35 госпіталів на 8 600 ліжок, 15 військово-санітарних поїздів, 2 санітарних кораблі на Дніпрі, 13 пралень та провести мобілізації активістів санітарних дружин і постів. [27, арк. 30]

Після створення Всесоюзної Спілки товариств Червоного Хреста 1 вересня 1925 року за рішенням РНК СРСР всі статuti національних товариств мали бути узгоджені з типовим статутом союзної спілки. [68, арк. 9-10] Одночасно РНК СРСР затвердила Положення про Спілку Товариств Червоного Хреста СРСР. Положення передбачало кардинальні зміни в організації та діяльності Українського товариства.

У лютому 1926 року ВУЦВК і РНК Української СРР затверджують «Положення про товариство Червоного Хреста Української СРР». [20, арк.30] У положенні зазначалось, що координацію роботи керівних органів українського товариства та загальне керівництво організацією здійснює Президія ВУЦВК.

Положення відобразило і основні зміни у напрямках роботи товариства. Першочерговим завданням Українського Червоного Хреста стала організація лікувально-санітарної та іншої гуманітарної допомоги хворим і пораненим червоноармійцям та військовим морякам під час війни та допомога військовополоненим. Тобто вже 1926 року військова складова поступово стає головною у діяльності червонохресних організацій України. У Положенні передбачалось також, що товариство спільно з органами охорони здоров'я мало розвивати систему з надання лікувально-санітарної допомоги населенню республіки під час епідемій та природних катастроф. Крім того товариство мало спільно з товариством «Друзі дітей» організувати дитячі лікувально-санітарні установи та вести боротьбу з дитячою безпритульністю.

Положення обмежувало самостійність Українського Червоного Хреста, зобов'язавши його керівні органи виконувати розпорядження Всесоюзної Спілки. Тільки за рішенням Спілки Український Червоний Хрест міг встановлювати і розвивати контактувати з Міжнародним комітетом Червоного Хреста і організаціями Червоного Хреста іноземних держав. Крім того товариство мало підтримувати тісні зв'язки з аналогічними організаціями союзних республік,

Вищим органом Українського товариства визначався Всеукраїнський з'їзд. Перший з'їзд відбувся в травні 1925 року. Роботу між з'їздами координував Центральний Комітет, що обирався Всеукраїнським з'їздом. Центральному Комітету надавалось право за клопотанням ініціативної групи чисельністю не менше 25 чоловік створювати місцеві комітети Червоного Хреста в Україні. Місцеві комітети об'єднувались окружними філіями. [20, арк. 32] На підприємствах, заводах, сільбудах, хатах-читальнях при наявності 5 членів Червоного Хреста організувались місцеві осередки товариства. [33, арк. 6]

Для ілюстрації структури червонохресних організацій можна взяти Одеську окружну організацію Червоного Хреста. В 1925 році Одеський Окружний Комітет Червоного Хреста об'єднував 6 тис. осіб. Керівним органом округи був Одеському комітеті Червоного Хреста де працювало 25 дійсних

членів та 11 кандидатів. Їх було обрано на з'їзді Червоного Хреста Одеського округу. Керівництво поточною роботою місцевого Червоного Хреста здійснювала президія окружного комітету, яка складалась з 7 осіб, які обирались делегатами з'їзду. Поточний контроль за виконанням бюджету і фінансовими надходженнями здійснювала ревізійна комісія у складі 3 дійсних членів і 2 кандидатів. [244]

В першій половині 1920-х років Українське товариство активно розвивається, зростає його членський актив. На 1 жовтня 1925 року членами товариства були 234 тис. осіб, які були об'єднані в 491 осередок. [71, арк.67]

Членами Товариства могли стати всі громадяни, що мали виборчі права у відповідності до Конституції Української СРР. Існувала заборона на участь у товаристві осіб позбавлених політичних та виборчих прав, так званих позбавленців. Це особи, які мали непролетарське походження, або належали до колишніх правлячих класів. Дана норма буде існувати до прийняття нової Конституції УСРР у 1929 році.

Еволюція адміністративно-територіального устрою підрадянської України вносила і зміни до організаційно структури товариства. 1929 року з запровадженням двоступеневої структури поділу територій район – місто, село, селище, реорганізації зазнали і структура товариства. Постановою ЦК ВКП(б) від 16 липня 1929 року запроваджувались районні комітети товариства і ліквідовувались окружні. [242, с. 2]

З запровадженням у 1932 році нового адміністративно-територіального устрою відбулися зміни і в організаційній структурі товариства. Запроваджувався новий територіальний принцип організації товариства.

Українське товариство складалося з керівних республіканських органів, обласних, районних, міських комітетів Червоного Хреста та осередків товариства організованих за промисловим принципом (первинні осередки фабрик, заводів, радгоспів, колгоспів, МТС, залізничного і водного транспорту, житлово-будинкових управліннях). Обласні, міські та районні комітети здійснювали організацію та керівництво роботою осередків, гуртків та курсів

товариства, слідкували за їх чисельністю і фінансовим станом, збирали статистичний і звітний матеріал про роботу відповідного територіального утворення товариства. [118, арк. 43] Кожний комітет мав свій штат працівників, що комплектувався із найманих службовців. Керівник відповідного комітету призначався на роботу вищестоящим органом Українського Червоного Хреста. [405] Виборними залишились лише посади керівних органів товариства.

Згідно з постановою секретаріату ЦК КП(б)У від 27 березня 1932 року організація поточної роботи товариства покладалась на місцевий осередок товариства. [218, с.1] Вони мали діяти на засадах фінансової самостійності та самоокупності. [473, с.2] 1934 року, згідно постанови III пленуму ЦК Українського товариства Червоного Хреста від 4 червня, посилюються повноваження місцевих червонохресних осередків. Осередки товариства на підприємствах, установах та організаціях, колгоспах, радгоспах та МТС визнаються низовими організаціями товариства – комітетами Червоного Хреста. До їх складу входять цехові та бригадні осередки (групи) Червоного Хреста. [191, с.14]

До 1934 р. місцеві комітети ділилися на сектори (організаційно-масовий, масово-оздоровчий, шкільний, господарський, сектор перевірки виконання рішень та ін.), однак рішенням III Пленуму Виконкому Всесоюзного Червоного Хреста система секторів ліквідовувалась. На їх місці створювався інститут штатних, позаштатних та громадських інспекторів. [159 с.20-21] Штатні інспектори призначались зі складу відповідного комітету, мали постійні обов'язки і отримували за власні роботи заробітну плату. Позаштатні інспектори здійснювали навчальну діяльність, командировувались на роботу в гуртках та курсах чи осередках товариства відділами охорони здоров'я або іншими державними органами. Громадські інспектори набирались з активістів товариства на місцях і працювали в осередках безкоштовно.

У 1923 р. створюється інститут губернських та окружних уповноважених Українського Червоного Хреста, які призначалися Головною Управою товариства. Уповноважені наділялися широкими правами. Вони очолювали

місцеві червонохресні комітети, займалися веденням господарської діяльності комітетів, мали право скликати конференції місцевого активу товариства, крім того отримали право контролю за діяльністю низових осередків Червоного Хреста. Кандидатури уповноважених узгоджувались з місцевою партійною організацією. В другій половині 1920-х років посада уповноважених носилась до списку номенклатурних посад.

Оцінювала роботу організацій Українського Червоного Хреста ревізійна комісія, яка створювалась Всеукраїнським з'їздом товариства. Комісія складалась з голови чотирьох членів та двох кандидатів. Вони не представляли керівні органи Товариства і пропонувались Президією ВУЦВКа УСРР. Згідно статуту, комісія здійснювала перевірку всіх установ, підприємств і організацій Товариства щодо їх фінансово-господарської діяльності, планування та роботи апарату, а також виконання рішень з'їздів і керівних органів управління Товариства. Окремо комісія перевіряла роботу низового активу Червоного Хреста з виконання завдань визначених компартійними органами. Звіт за результатами перевірки ревізійна комісія передавала ЦК Червоного Хреста УСРР і звітувалась перед делегатами Всеукраїнського з'їзду товариства. [11, арк.77]

Хоча офіційно Український Червоний Хрест перебував під контролем республіканських партійних структур, періодичні перевірки здійснювали і інспекційні комісії союзних наркоматів. У грудні 1924 р. була здійснена перша масштабна перевірка діяльності Українського Червоного Хреста інспекційною комісією наркомату робітничо-селянської інспекції СРСР. У своїх висновках комісія наголошувала на необхідності зосередження червонохресної роботи в напрямку здійснення соціалістичних перетворень, як у місті, так і на селі. При цьому осередки товариства мали в своїй діяльності дотримуватись класово-пролетарського підходу. [169, с.14-15]

Посилення централізації червонохресного руху в Радянському Союзі було відображено в статуті Всесоюзної спілки 1934 року. Згідно статуту Всесоюзного Червоного Хреста перевірку республіканських товариств Червоного Хреста мала

здійснювати місцева ревізійна комісія та союзна ревізійна комісія. Звіт про свою діяльність комісія передавала безпосередньо Всесоюзному з'їзду Спілок Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та Виконавчому комітету Товариства. Крім того, пункт 6 статуту передбачав нагляд і контроль за діяльністю товариства з боку Президії ЦВК Радянського Союзу. [158, с.22]

Отже, вивчення матеріалів керівних органів Всесоюзної Спілки та Українського товариства показало, що структура управління в українському товаристві в 1920-30-ті роки була уніфікована і повністю залежала від Виконавчого Комітету Всесоюзного Червоного Хреста. Крім того, контроль за діяльністю Українського Товариства Червоного Хреста здійснювали одночасно українське партійне керівництво та загальносоюзні партійні функціонери вищого ешелону. Що стосується місцевих організацій, то нагляд за їх роботою здійснювали вищестоящі червонохресні організації. Так, голова районного комітету звітував перед головою окружного (обласного) комітету Товариства, останній, в свою чергу, рапортував Президії ЦК УТЧХ.

Окремо працювали місцеві ревізійні комісії, які повинні були контролювати роботу низових організацій. Формувались вони з представників місцевої «радянської громадськості» і затверджувались вищестоящим органом товариства. Комісії звітувались про результати перевірки на зборах первинних організацій Товариства, а також доповідали про свою роботу вищестоящій ревізійній комісії. [359, с.9]

Ще одним важливим моментом в процесі одержавлення Українського товариства Червоного Хреста у 1920-30-ті роки є встановлення партійно-радянського контролю за членським активом товариства.

У дореволюційному Російському товаристві Червоного Хреста відповідно статуту товариства 1893 року основним обов'язком членів товариства була оплата щорічної або одноразової пожертви, а також «безкорисна праця» на користь нужденних осіб. [171 с.7] Члени товариства формували на зборах керівні органи організації, останні призначали низових керівників. Крім постійних членів товариства до активу Червоного Хреста входила велика кількість

найманих працівників: лікарів, фельдшерів, санітарних працівників, медичних сестер, обслуговуючого персоналу. Ці особи на відміну від постійних членів отримували за свою роботу заробітну плату, але не брали участь в управлінні товариством.

У 1918 році інститут індивідуального членства у товаристві було фактично ліквідовано, хоча можливість стати членом більшовицького товариства для фізичних осіб залишалась. Згідно першого радянського статуту Червоного Хреста від 1918 року, вводилось обмеження щодо класової приналежності членів товариства та їх соціального походження (тільки громадяни, які користуються активним і пасивним виборчим правом згідно радянської Конституції). Окремо закріплювалось положення про запровадження колективного членства трудових колективів певних підприємств та установ. Членами товариства Червоного Хреста могли бути пролетарські організації: профспілки, фабрично-заводські комітети, лікарняні каси та ін. [12, арк.260] Дане положення статуту дозволяло керівництву Червоного Хреста активно залучати до товариства нових учасників, а головне кошти та матеріальні ресурси юридичних осіб. Саме колективні членські внески мали стати основою фінансової стабільності товариства. Участь членів товариства в діяльності Червоного Хреста обмежувався тільки сплатою членських внесків. Основні кампанії, які організовувало керівництво та всю поточну роботу мали здійснювати наймані працівники. Вони набирались через Біржі праці і отримували крім заробітної плати статус державних службовців.

У квітні 1921 року постановою ВУЦВКа до керівного органу товариства – Головної управи мали увійти представники партійно-державних органів, які мали координувати роботу товариства. [2, арк.15] Партійні делегати мали створювати в товаристві неформальні комуністичні фракції, які за зразком одержавлених профспілок мали здійснювати керівництво товариством.

Отже, на початок 1920-х років товариство поступово перетворюється на одержавлене громадське об'єднання, з призначенням через партійні органи керівництвом та найнятими на службу працівниками. Така організація

товариства ліквідувала самодіяльність учасників товариства, перетворюючи їх лише на основне джерело прибутку.

Після створення Всесоюзної спілки червонохресних товариств в лютому 1926 року ВУЦВК і РНК України затверджують «Положення про товариство Червоного Хреста УСРР». Згідно нього членами Товариства могли стати всі громадяни республіки, що мали виборчі права у відповідності до Конституції Української СРР. [20, арк.32]

Членство у товаристві могли здійснювати як фізичні, так і юридичні особи, тобто підприємства, установи та організації. У статуті Українського Червоного Хреста при визначенні норм членства не передбачалося національних, професійних, освітніх чи кваліфікаційних обмежень. Умовами членства були наявність громадянства СРСР, «правоздатність громадянина», а також бажання сприяти здійсненню військово-оборонного будівництва в Радянському Союзі. Членами товариства не могли бути особи, які мали неправильне соціальне походження, а також громадяни, позбавлені виборчих прав. Для членства у Червоному Хресті було встановлено віковий ценз вступу 16 років. У 1934 році його було зменшено до 14 років, але особи від 14 до 18 років мали лише право дорадчого голосу.

Вступ юридичних осіб до товариства проходив здебільшого згідно з директивами відповідних вищих органів, які наказували підприємствам, установам та організаціям підтримати червонохресну організацію колективним вступом до неї. Дане положення мало забезпечити масовість товариства і значні фінансові надходження від його членської маси.

Однак масового зростання членської маси Українського товариства в 1920-ті роки не відбувалося. Якщо на початку 1925 року членами Українського товариства були 142 тис. осіб [5, арк.23], то на 1 січня 1929 р. в організаціях УТЧХ перебувало близько 400 тис. чоловік [10, арк.2].

Партійні заклики до проведення соціалістичних перетворень та зміна основних пріоритетів у роботі товариства в кінці 1920-х років корінним чином змінили принципи залучення до товариства нових членів. Поява нових для того

часу форм організації військово-санітарної роботи – гуртів, шкіл медсестер і санітарних дружин, а також створення мережі первинних осередків товариства в колгоспах, радгоспах, на транспорті і виробництві орієнтувало керівництво товариства на максимальне залучення до організації населення республіки. В цей час розпочинається процес перетворення товариства на масове добровільне громадське об'єднання мілітарного спрямування.

Основною формою вербування членської маси стало застосування масової червонохресної пропаганди та видання власних періодичних видань (журналів «За санітарну оборону» та «Червоний Хрест», листівок та різного роду пропагандистських листків). Окремо керівники товариства, використовуючи пропагандистський досвід Тсоавіахіму, стали організовувати декади, місячники, тижні червонохресної військово-санітарної роботи. У червні 1930 р. на Україні проводиться Всеукраїнський червонохресний двотижневик, а в 1932 році згідно постанови ЦК КП(б)У від 27 березня – місячник Червоного Хреста. [15, арк.111]

Під час проведення агітаційно-пропагандистських кампаній організації Червоного Хреста видавали брошури «Червоний Хрест і Червона Армія», «Червоний Хрест і оборона країни», поширювали серед робітників і селян червонохресні листівки, прокламації, лозунги та плакати, організовувались виставки досягнень Українського Червоного Хреста, читались лекції з санітарно-оборонної тематики. [143] У 1932 році під час місячника Червоного Хреста в українських селах було прочитано більше 3 тис. лекцій. [10, арк.3]

За результатами кампаній Українське товариство на кінець 1932 р. чисельно зросло до 1450 тис. осіб, [44, арк.52] які об'єднувались у 18 тис. первинних організаціях. Серед членів УТЧХ робітники склали 41%, колгоспники – 38, службовці і учні – 21%. [10, арк.3] Загалом, до моменту скликання першого Всесоюзного з'їзду товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР 1932 року членами Всесоюзної Співки були близько 4 млн. осіб. [229, с.7]

Однак зазначені статистичні дані є досить сумнівними. 1932-1933 роки це роки Геноциду українського селянства. Масова смертність селян в Україні, їх

просто прагнення вижити не могло призвести до їх активної участі у громадському житті. Зростання членської маси можна списати на потребу постійного зростання членської маси товариства і потреби росту його прибутків.

Насправді, протягом 1932-1933 р. за звітними даними Українського товариства Червоного Хреста склад товариства зменшився на 100 тис. осіб. Республіканські партійні функціонери розуміли причину даного явища. Тому 1-2 серпня 1933 р відбувся пленум ЦК УТЧХ, який постановив, на виконання постанов ЦК КП(б)У розгорнути серед низового активу товариства кампанію з соціалістичного змагання, оглядів-конкурсів та ударництва. Кампанії мали призвести до зростання особового складу товариства, перебиваючи показники початку 1930-х рр.

У Київській та Вінницькій області в 1934 році відбулася кампанія соціалістичного огляду досягнень на санітарно-оборонній ниві. Кампанія передбачала 100 відсоткове охоплення колгоспників осередками Червоного Хреста. Протягом кампанії тільки у Київській області членами сільських осередків товариства стали 72 764 колгоспника та було організовано 570 сільських санітарних постів. [99, арк.1]

Одночасно із перетворенням Червоного Хреста на масове добровільне товариство членство в ньому, як і в інших масових громадських об'єднаннях того часу носило формальний характер. Так, для того щоб стати членом товариства було достатньо заплатити вступний і річний членський внесок. Цей принцип активно застосовувався низовим активом товариства для нарощення власної членської маси і фінансової складової. До середини 1930-х років кількість таких «мертвих душ» складала приблизно половину членської маси. Основним обов'язком таких активістів була тільки сплата членських внесків, купівля лотерейних квитків і участь у позичкових кампаніях. [230, с.8]

З початком соціалістичної модернізації кінця 1920-х – початку 1930-х років керівники товариства стали все більше уваги приділити соціальному походженню його членської маси. В інструкції міським і сільським осередкам товариства за 1931 рік наголошувалось на необхідності перегляду власного

ставлення керівників не лише до кількості членів, але і до їх соціального складу, щоб «активно використовувати можливість їх охоплення практичною і виховною роботою». «Завдання нашого товариства, його становище в системі радянської громадськості, - йшлося в інструкції, - вимагають від членської маси вивіреного класового складу... Проникнення зовні замаскованих елементів в наше товариство змінює його політично обличчя, створює загрозу того, що в потрібний момент воно не візьме участь в обороні країни, не надасть допомогу пораненому, отруєному хімічними речовинами, хворому червоноармійцю, не буде учасником соціалістичного будівництва». [405, с.48-49]

Про важливість «правильного» соціального складу товариства йшлося і в звітній доповіді В. Майоровой на Першому Всесоюзному з'їзді Червоного Хреста в 1932 році. Вона наголошувала на пропорційній кількості робітників, селян службовців та інтелігенції серед членської маси товариства. Зокрема, вказувалось на досягненнях українського Червоного Хреста, де з 1929 до 1932 року кількість робітників зросла з 30% до 41%. [229, с.7]

Поряд із робітниками і трудовим селянством активними членами товариства, згідно компартійних рішень, в 1930-ті роки мали бути молодь і червоноармійці. На IX Всесоюзному з'їзді ВЛКСМ, що проходив у 1931 році, було прийнято постанову про необхідність масового вступу до товариства комсомольців та військовослужбовців строковиків. Один із пропагандистів червонохресного руху початку 1930-х років Д.Н. Лукашевич писав: «Червона казарма виховує із червоноармійця воїна-громадянина, вона надає йому велику громадсько-політичну підготовку, прививає йому інтерес до громадської роботи, формує основні навички її здійснення. Червоноармієць, звільнений у безстрокову відпустку, несе на село ці навички, стає провідником радянської культури, всіх починань радянської влади». [405, с.51]

Отже, до середини 1930-х років серед членів Українського Червоного Хреста можна виділити три основні групи. До першої належали ті, хто лише формально був членом товариства Їх основним завданням була лише виплата вступного і членського внесків. Вони, як правило не брали особисто участі у

червонохресних кампаніях і не мали тісних зв'язків з низовим керівництвом товариства. Тобто, вони були основними донорами і приписними членами товариства.

Друга група членів товариства об'єднувала учасників добровільних червонохресних колективів – санітарних дружин, керівників виробничих осередків, учнів санітарно-освітніх установ товариства. Вони склали основний дієвий актив червонохресної громадськості. Представники даної групи брали участь у пропагандистських кампаніях, діяльності медико-санітарних установ, організації різного роду ударних і штурмових червонохресних бригад.

До третьої групи членів товариства відносились штатні працівники районних, обласних, республіканського комітетів і апарат управління товариством. Тобто це платні працівники, які мали втілювати в життя плани і реалізовувати основні завдання товариства. За невиконання своїх обов'язків їх можна було притягнути не тільки до громадської, а і до дисциплінарної і адміністративної відповідальності. До даної групи необхідно віднести і партійно-комсомольську номенклатуру, яка за рознарядкою працювала в товаристві.

З початком репресій і переслідувань ворогів народу в Радянському Союзі класовий принцип комплектування змінюється активним пошуком в товаристві прихованих ворогів радянської влади. 31 жовтня 1937 р. був заарештований один із керівників Українського товариства П. К. Лінниченко. Він працював у товаристві ще в імперський період історії. В 1921-1928 рр. П. К. Лінниченко працював заступником голови Президії Українського товариства Червоного Хреста, згодом був членом редколегії журналу «Вісник Червоного Хреста УСРР». П.К. Лінниченка звинуватили у шпигунстві на користь англійської розвідки і рішенням трійки 25 листопада 1937 р. засудили до розстрілу. [460, с.132]

Подібна доля спіткала іншого діяча українського товариства – заступника голови Головної управи Українського товариства Червоного Хреста І.І. Холодного, який працював ще в Червоному Хресті часів Української Держави Павла Скоропадського, а в радянську добу очолював один із комітетів

товариства. В 1937 р. його заарештували і засудили до позбавлення волі. І.І. Холодний загинув у одному із концтаборів. [311, с. 72]

У червні 1938 р. відбувся XIV з'їзд КП(б)У присвячений організації діяльності оборонних товариств Тсоавіахіму та Червоного Хреста. На з'їзді було прийнято рішення посилити партійно-комсомольську присутність в організаціях, провести перевірку товариств на наявність саботажників та замаскованого антирадянського елемента. [135, арк.244]

Виконуючи рішення партійного з'їзду у другій половині 1938 р., обкоми партії провели кампанії з перевірки червонохресних організацій. Так, Харківський обком партії в жовтні 1938 р. та в березні 1939 р. заслуховував питання оборонно-масової роботи в області. В Полтавській області за результатами перевірок в другій половині 1938 р. було змінено керівний склад обласного осередку Червоного Хреста. [135, арк.245]

Посилення партійної присутності в товаристві та чистки керівного складу Українського товариства Червоного Хреста, спричинили на початку 1939 р. зростання чисельності обласних та районних комітетів товариства. До товариства новоприбулі керівники масово записували працівників заводів і фабрик, державних установ. Відмова вступати до товариства розглядалась, як прояв саботажу і антирадянщина. Масовості вступна кампанія набула в 1939 р. Так, в першій половині 1939 р. до Червоного Хреста Полтавської області вступило 25,7 нових членів. [31, арк.154] Загалом по Україні товариство Червоного Хреста зросло з 1,2 млн. осіб до 1,6 млн. [120, арк.32] Аналогічна ситуація була і в іншому оборонному товаристві Тсоавіахім.

У липні 1939 року відбувся Пленум ЦК КП(б)У, на якому було прийнято рішення про посилення керівництво впливовими партійним працівниками низові первинні організації товариства, особливо в сільській місцевості. В 1939 році на виконання партійного припису Українським товариством було створено 3089 нових сільських осередки. [259, с.5]

На 1 січня 1940 року в селах України існувало 9891 первинний осередок товариства, що об'єднував 428 676 членів товариства. [259, с.5]

Отже, протягом 1920-30-х років Українське товариство Червоного Хреста перетворилось на масове військово-оборонне товариство, з чітко відфільтрованою соціально благонадійною членською масою, яка активно використовувалась компартійними органами для виконання поставлених центральним партійно-радянським керівництвом завдань.

Як уже зазначалось вище, з моменту створення та реєстрації Українське Товариство Червоного Хреста, як і інші масові добровільні товариства, потрапило під жорсткий контроль з боку компартійних органів.

У квітні 1921 року для встановлення контролю за «наполовину контрреволюційною» організацією Українського Червоного Хреста ЦК КП(б)У видав декрет, за яким до товариства під виглядом обміну кадрами направлялися для роботи члени КП(б)У та кандидати в члени партії від різноманітних громадських та державних органів: від професійних спілок, комітетів незаможних селян, Робітничо-Селянської Червоної Армії, Наркомату охорони здоров'я, Наркомсоцбезу та інших радянських органів. Зокрема, до Головної Управи УЧХ від Південного бюро ЦК КП(б)У направлено 3 осіб, від КНС – 2 представники, від Червоної Армії – 2 і по одному представнику від Наркомату охорони здоров'я та соціального забезпечення. [2, арк. 31]

Постанова передбачала поступове витіснення зі складу Товариства колишнього керівництва, що «заплямувало себе співпрацею з буржуазною Центральною Радою та петлюрівцями». 26 лютого 1924 р. комфракція Українського Червоного Хреста прийняла рішення про посилення комуністичної присутності в товаристві і виведення з його складу колишніх білогвардійців, торгівців та антирадянського елемента. [34, арк. 26-27] Постанова продовжила чистку товариства від небажаних режиму осіб.

У червні 1924 р. на засіданні комфракції Всеукраїнської ради Червоного Хреста комуністи доповідали: «Апарат УЧХ як на верху, так і в низових ланках був переглянутий і значно підсилений партпрацівниками. Радянські органи на місцях повністю контролюють роботу УЧХ у всіх напрямках і розмірах, передбачених відповідними центральними та партійними органами». [461, с.241]

Одночасно діяльність товариства залежала від рішень державних та партійних органів. Вони визначали плани роботи, ставили необхідні завдання перед осередками товариства. Дана політика убезпечувала компартійні органи від загрози посилення незалежності масових громадських об'єднань у політичному житті країни.

Ще до прийняття статуту Товариства, у липні 1920 р. Наркомат охорони здоров'я УСРР своїм наказом вимагав від Українського Червоного Хреста створення системи санітарних загонів по боротьбі з епідеміями тифу, цинги, холери та туберкульозу в республіці. Окремо губернські осередки товариства мали за власний кошт утримувати санаторії та курорти Києва, Волинської, Подільської та Чернігівської губерній. [19, арк.1]

У сільській місцевості осередки Червоного Хреста мали виконувати розпорядження місцевих Комітетів незаможних селян. З'являється і класовий підхід при організації допомоги селянам. За наказом керівництва КНС сільські медичні установи товариства мали надавати допомогу за класовою ознакою – в першу чергу безоплатно або зі знижкою незаможникам та батракам, а потім решті населення за відомостями, які подавали комнезами. [334, с.53]

У 1924 р. обіжником ВУЦВКа було встановлено, що для поліпшення діяльності товариств Український Червоний Хрест, Доброхім та товариства Повітряного флоту у сфері оборони країни, місцеві осередки добровільних товариств мають узгоджувати свою діяльність з Головними управами, а останні з партійними органами. [461, с.240]

В лютому 1925 році постановою Оргбюро ЦК партії керівна робота в громадських організаціях визнавалась одним з видів партійної роботи, керівники добровільних громадських об'єднань стали призначатися, а не обиратися із складу товариства. [348, с.66] На кінець 1925 року в керівних органах комітетів і осередків Червоного Хреста комуністи складали близько 30%. [6, арк.9] До кінця 1928 року кількість комуністів серед керівництва товариством зросло до 60%. [7, арк.370].

Отже, в кінці 1920-х років масові громадські об'єднання, в тому числі і Український Червоний Хрест, потрапили в повну залежність від створеного механізму адміністративного та політичного контролю з боку компартійних органів.

В другій половині 1920-х рр. контроль за діяльністю УТЧХ з боку компартійних органів значно посилюється. В 1930-х рр. залежність громадських об'єднань від партійних чиновників закріплюється законодавчо. В 1930 році Раднарком СРСР прийняв Закон «Про добровільні товариства». Закон передбачав встановлення державного керівництва над діяльністю добровільних товариств. В статті 3 закону підкреслювалось, що добровільні товариства мають будувати свою діяльність у відповідності з загальнодержавними планами розвитку народного господарства і соціально-культурного будівництва, а науково-дослідну роботу здійснювати на основі «марксистсько-діалектичної обробки питань». Обов'язковим в діяльності товариств закон визначав тісну співпрацю товариств з відповідними державними підприємствами, місцевими Радами і іншими громадськими організаціями (стаття 5) у формі безпосереднього керівництва останніми добровільних товариств. Закон 1930 р. вперше вводив поняття «керівництво діяльністю добровільних товариств з боку державних органів». [512, с.51]

1932 р. закон було доповнено постановою РНК СРСР «Про затвердження Положення про добровільні товариства і спілки». В постанові наголошувалось всім добровільним товариствам Радянського Союзу здійснювати свою діяльність у відповідності з планом розвитку народного господарства, або іншими словами корегувати свої завдання виходячи із чергових завдань п'ятирічки. [371, с.262]

Таким чином, на законодавчому рівні закріплювалось партійне керівництво будь-яким масовим добровільним товариством (зокрема і Червоним Хрестом); законодавчо регламентувалось їх залежність від рішень партійних установ, починаючи від створення товариства і закінчуючи його діяльністю; контроль за товариствами мали здійснювати комуністичні та комсомольські

фракції в товариствах, або представники відповідних державних органів чи профспілок.

У червні 1931 р. секретаріат ЦК ЛКСМУ розробив для Українського Червоного Хреста положення про військово-санітарну підготовку комсомольців, як одну із форм здійснення обов'язкового військового навчання. Перед товариством ставилось завдання здійснити підготовку 100 тис. комсомольців за програмою військово-санітарної підготовки. Контроль за виконанням програми мали здійснювати делеговані у керівні органи Українського Червоного Хреста представники міських, районних і обласних комсомольських комітетів. Програма передбачала щорічне збільшення комсомольської присутності у керівних органах товариства. Так, в 1934 р. ЦК ЛКСМУ направив для роботи на керівних посадах в апараті обласних і районних комітетів Українського Червоного Хреста 75 комсомольців. В 1936 році ЦК ВЛКСМУ мобілізував для керівної роботи в УТЧХ ще 160 осіб. У 1939 р. комсомольська присутність в апараті УТЧХ зросла до 15 відсотків. [363, с.89]

В 1935 році Дніпропетровський обком партії, спеціально розглядав питання про посилення партійно-комсомольського осередку в обласному Комітеті Червоного Хреста за рахунок підбору і направлення на роботу до сандружин і осередків Червоного Хреста політпрацівників. [55, арк.73] В 1937 році Дніпропетровський обком партії направив для роботи в районних комітетах Червоного Хреста 300 позаштатних партійних інструкторів. [198, с.16] Маріупольський міський комітет партії заборонив звільняти керівників первинних організацій Червоного Хреста з займаних посад без його відання. [197, с.23]

З метою посилення партійно-комсомольської присутності у керівних органах товариства всіх рівнів 14 грудня 1938 року ЦК ВЛКСМ прийняв постанову про запровадження інституту помічників політруків з персональним затвердженням на бюро райкомів комсомолу. Помічники політруків мали слідкувати за внутрішньою дисципліною, політичним вихованням членів товариства та виявляти класово-ворожих елементів. [202, с.26]

Багаточисельні партійні документи свідчать про те, що робота осередків Українського товариства постійно розглядалась на республіканських партійних з'їздах і нарадах, обласних і районних партійних конференціях і пленумах.

Отже, історію організації Українського Червоного Хреста у міжвоєнний період умовно можна розділити на два етапи. На першому етапі (1918 – перша половина 1920-х рр.), Український Червоний Хрест функціонує як цілком незалежна від державних органів громадська соціально-реабілітаційна гуманітарна організація. Після створення Союзного товариства в другій половині 1920-х рр. розпочалося перетворення Українського Червоного Хреста на масове мілітарне добровільне товариство, з величезним апаратом службовців, які мали всіляко сприяти реалізації політики правлячої партії. Одночасно встановлювалось жорстке підпорядкування керівництва Товариства партійному чиновництву, яке встановило директивний характер управління Товариством, призначало та змінювало керівників Українського Червоного Хреста.

2.3. Фінансово-господарська діяльність Українського товариства Червоного Хреста.

Характеристика фінансово-господарської діяльності громадського об'єднання дає змогу з'ясувати та зрозуміти його взаємини з державою. Статути добровільних товариств передбачали основні джерела наповнення їх бюджетів та визначали ступінь їх незалежності від залучення державних коштів. Будь-яке справді незалежне громадське об'єднання використовує власну фінансово-господарську самостійність, як засіб протидії державно-владному втручання у свою діяльність.

З моменту свого створення Російське товариство Червоного Хреста мало певну фінансову залежність від російського уряду. Законодавством Російської імперії товариство отримувало певні державні фінансові привілеї, які мали сприяти поповненню його бюджету. В 1915 році на користь РТЧХ запроваджується «подепешний» податок у розмірі 10 копійок. З кожної відправленої телеграми і залізничного квитка запроваджувався збір у розмірі від

10 до 20 копійок. Він залежав від терміновості відправленої телеграми та від класу вагону поїзда. [445, с.620]

Після встановлення більшовицької влади в Україні, як уже зазначалось вище, розпочався процес одержавлення існуючих громадських об'єднань. Компартійні органи намагалися встановити не тільки партійно-владний контроль за добровільними товариствами, але і контролювати їх фінансово-бюджетні справи. При цьому компартійна еліта наголошувала на тому, що добровільні товариства мають зменшити використання державних коштів і допомагати державі власними ресурсами. [157, с.11-12]

Українське товариство Червоного Хреста на початку 1920-х років мало власну модель наповнення бюджету товариства, яка складалась із мережі власних підприємств, аптек, медиком-соціальних установ та надходжень від учасників товариства. Крім того УТЧХ працювало, як справді добровільне товариство, використовуючи працю червонохресних активістів. На відміну від інших республіканських організацій Червоного Хреста, українське товариство в першій половині 1920-х років мало найменший апарат оплачуваних працівників і найменший кошторис видатків на його утримання. Так, у 1924 році Український Червоний Хрест на утримання апарату товариства витрачав 17% коштів свого бюджету. В то й же час Російський Червоний Хрест – 21%, Білоруський – 44,7%, Грузинський – 30%, а Азербайджанський – 66%. [341, с.4] Це дозволяло значно економити власні фінансові ресурси і не залежати від допомоги держави.

Основним джерелом наповнення бюджету Українського Червоного Хреста були членські внески, які можна поділити на вступні (вносилися фізичними і юридичними особами при записі у члени товариства) та регулярні (щорічні). Термін та порядок збору, сума платежу визначалась загальними зборами членів товариства і статутом організації. Вступний внесок становив 15 копійок, щомісячний – 10 копійок. [461, с.203]

Незважаючи на невелику суму, членські внески складали половину усіх прибутків товариства. З середини 1920-х років, коли розпочався процес перетворення УТЧХ в масове добровільне товариство, сума членських внесків

постійно збільшувалась, пропорційно збільшенню членів товариства. У 1925 році членські внески зросли до 1 крб. вступний внесок і до 50 коп. річний. [35, арк.2]

Суми членських внесків змінювались у залежності від загальної економічної ситуації в країні та від завдань які ставились компартійними органами перед товариством.

Окремою статтею прибутків Українського Червоного Хреста було ведення власної комерційно-господарської діяльності. З моменту створення у 1918 р. Український Червоний Хрест веде власну господарську діяльність, яка була направлення на отримання обігових коштів та задоволення медико-санітарних потреб населення.

Під час голоду 1921-1923 рр. Український Червоний Хрест і Центральна комісія допомоги голодуючим будували власний бюджет не на грошових, а на зернових і інших товариств них одиницях, здійснювали різну комерційну діяльність за сприяння губернських уповноважених Червоного Хреста. Створюються спеціальні торгівельно-обмінні установи УТЧХ. Згодом вони перетворились на самостійні торгівельно-промислові установи Червоного Хреста, які об'єднувались в комерційну організацію «Допомога». 18 листопада 1922 року було затверджено статут організації. Відділення «Допомоги» працювали у всіх провінційних центрах України. Так, в радянських джерелах за 1922-23 роки відмічалось, що прибуток організації складав 200 тис. крб. золотом, за винятком тих відділень, які через відсутність технічних можливостей не були обліковані. [402, с.259-269]

З запровадженням нової економічної політики, яка передбачала певну фінансову самостійність для існуючих громадських організацій, Український Червоний Хрест відновив власну господарську діяльність, яка, у свою чергу, позитивно впливала на збільшення бюджету товариства. На початку 1920-х років осередки УЧХ розгорнули виробництво засобів санітарної гігієни, різноманітного медичного устаткування та обладнання. Окремо функціонували

медичні майстерні та підприємства з обслуговування лікарень і інших медичних закладів, зокрема майстерні з виготовлення медичних меблів. [461, с.352]

Журнал «За санітарну оборону» в 1930 році визначав чіткий перелік комерційних підприємств і послуг організацій Червоного Хреста «платні лікувально-профілактичні заклади, а саме поліклініки, лабораторії, зубопротезні майстерні і т.п., магазини та кіоски санітарії та гігієни, лазні, пральні, перукарні, платне розповсюдження літератури, видових ластівок пов'язаних з діяльністю Червоного Хреста, продаж лікувальних та мінеральних вод (за принципом курортних питних павільйонів з підігрівом води до потрібної температури), організація літніх душових павільйонів, організація платних прогулянок, екскурсій на човнах, катерах, автомобілях та верхи на конях з оздоровчою метою, організація доступних будинків відпочинку, обладнання лікувально-дієтичних їдалень під наглядом лікарів, організація дитячого харчування, обладнання оптичних майстерень для забезпечення населення очними протезами, обладнання вокзалів і пристаней ясельними кімнатами. [187, с.5]

Окрему статтю прибутків складала червонохресні аптеки, невеликі фармацевтичні виробництва, гігієнічні крамниці, чайні. Так, на балансі Одеського окружкому Червоного Хреста в 1924-1925 році перебувало 3 міські і 2 сільські аптеки, з щомісячним прибутком у 500 крб.; ортопедична майстерня-аптека, яка виготовляла ортопедичні апарати для калік і інвалідів за зменшеними цінами; 4 платні стоматологічні кабінети (в містах Маяки, Овідіополь, Петровське і Ширяємо), які обслуговували переважно сільське населення. На балансі Одеського окружкому перебувала хіміко-фармацевтична лабораторія, яка виготовляла мило, борну кислоту, домашні аптечні набори, медичні резинові вироби. Лабораторія у 1925 році отримала 15 тис. крб. чистого прибутку. Окружком утримував мережу санітарно-гігієнічних магазинів, власне видавництво та довідково-таксувальне бюро. Загалом господарсько-комерційні установи Одещини тільки протягом 1925 року отримали 177082 крб. чистого прибутку. [244]

У жовтні 1924 року на балансі Українського товариства перебувало 787 фармацевтичні установи з виробництва недорогих ліків. [72, арк.43]

Створюється і мережа червонохресної фармації. В 1923 році в Україні їх дії 21, у 1925 р. - 45 аптек і 42 медичні крамниці УЧХ [435, с.41], а в 1927 – 194 аптеки. [87, арк. 67]

Окремо створюється і мережа медичних установ. В 1927 році їх працювало 716, 544 діяли в сільській місцевості. [87, арк.67] На початку 1930-х років у віданні Українського Червоного Хреста перебували вже 85 лікарень, 78 поліклінік, 76 амбулаторій, 81 фельдшерсько-акушерський пункт, 192 зубних кабінети, 2181 пункт первинної медичної допомоги, 102 магазини санітарії та гігієни. Вся ця мережа в 1931 році надала допомогу 4 млн. осіб, крім того близько мільйона осіб отримали і платну санітарно-гігієнічну допомогу. [10, арк.5]

У 1920-ті роки постійно зростає і бюджет Українського Червоного Хреста. В 1923 році він складав 1290 тис. крб., в 1924 – 1700 тис. крб., у 1928 році - 4332 тис. крб.. За даними Міжнародного Червоного Хреста у 1928 році Українське товариство Червоного Хреста за розмірами бюджету займала п'яте місце у світі серед національних червонохресних товариств. [87, арк.67]

В 1932 році бюджет Всесоюзного Червоного Хреста складав 90 млн. крб., у 1933 зріс до 120 млн. крб. [345, с.14] Значну частину дохідної частини бюджету товариства складали кошти мобілізовані осередками товариства в порядку громадської самодіяльності і господарської активності організації. Зокрема, це проведення різного роду позичкових та лотерейних кампаній.

Окремою статтею отримання додаткових надходжень до бюджету товариства протягом 1930-х років був показ фільмів оборонної чи червонохресної тематики. Фільми знімались на замовлення Виконкому Всесоюзного Червоного Хреста та Українського комітету товариства. За домовленістю з кіномережею фільми показувались у кінотеатрах перед початком художніх фільмів, а також розповсюджувались в мережі пересувних кіноустановок.

На початку 1930-х років, коли господарська діяльність УТЧХ ще була дозволена, зростає кількість медико-господарських закладів товариства за рахунок відкриття нових медичних пунктів, лікарень, аптек, санаторіїв, оздоровниць, будинків відпочинку для дітей керівного складу Червоної Армії, а також будівництва лазень, пралень, гігієнічних кімнат. [175, с.10] В кожній області створюється власна мережа червонохресних санітарно-гігієнічних підприємств закладів медичного обслуговування та харчування. Так, у 1933 році на Харківщині товариство утримувало 17 аптек та 29 санітарно-гігієнічних крамниць. [134, с.3]

Загалом на початку січня 1933 року Українському Червоному Хресту належало 816 лікарень та амбулаторій, 7765 пунктів першої медичної допомоги, 406 санітарно-гігієнічних крамниць, понад 5 тис. пралень та лазень, дитячих ясел та інших установ соціально-побутового призначення, 518 підприємств із виготовлення предметів санітарно-гігієнічного призначення, значна частина яких розташовувалась у сільській місцевості.

Окремо питаннями фінансування санітарно-оборонної роботи Українського Червоного Хреста займалися і центральні українські компартійні органи. Так, Секретаріат ЦК КП(б)У 27 березня 1932 року ухвалив рішення «провести широку кампанію мобілізації коштів та матеріальних ресурсів на організацію червонохресного транспорту та придбання шпитального майна з метою зміцнення матеріально-технічної бази для організації санітарно-оборонних кампаній». 4 січня 1933 року Президія ВУЦВКа ухвалила ряд рішень про надання УТЧХ пільг і дозволів на проведення Другої Червонохресної лотереї. [183, с.6]

В 1933 році Центральна Рада Всесоюзного Червоного Хреста прийняла рішення про посилення господарської діяльності червонохресних організацій Радянського Союзу, з метою акумулювання коштів і направлення їх на фінансування капітального будівництва великих промислових комплексів. Червонохресні організації мали налагодити виробництво дезінфікуючої апаратури, лікарняних ліжок та іншого медичного обладнання – термометрів,

вати, бинтів. У сільській місцевості на базі підшефних колгоспів районні комітети товариства мали разом з колгоспцентром створити мережу молочних ферм та комплексів із вирощення великої рогатої худоби, розвивати кролярство та птахівництво. [383, с.15]

Прибутки отримані від ведення власної господарської діяльності складали у бюджеті українського товариства значний відсоток. Так, у 1925 р. товариство тримало від діяльності власних підприємств 132695 крб., що склало близько 55% річного бюджету Українського Червоного Хреста. [35, арк.20]

Кошти направлялись на будівництво лікувальних установ та організацію кампаній зі сприяння Червоній армії. З 1927 року лєвова частка прибутків Червоного Хреста направлялась на будівництво санітарної авіації.

Протягом 1920-х рр. власною господарською діяльністю, системою членських внесків та організацією зборів від продажу квитків, консульських зборів Український Червоний Хрест майже не потребував державного фінансування. У 1927-28 роках власні прибутки Товариства складали 75% дохідної частини бюджету організації. [176, с.33]

Після проголошення у 1927 році курсу на створення системи військово-санітарної оборони бюджетні асигнування організацій Українського Червоного Хреста стали зростати в напрямку організації фінансування різного роду мілітарних програм та кампаній. Це потребувало збільшення фінансування апарату червонохресних службовців, створення та утримання червонохресних шкіл, гуртків, санітарних дружин та здійснення військово-санітарної пропаганди. УТЧХ одразу відчуло брак коштів.

Керівництво червонохресних організацій мали отримувати кошти з тих-же бюджетів, із яких фінансувалися інші види діяльності. Тому в кінці 1920-х років все більше стали організовуватись фінансові кампанії з отримання додаткових надходжень від населення країни. З кінця 1920-х років стали організовуватись різного роду позичкові кампанії, а з 1931 року товариство регулярно проводило Червонохресні лотереї. [126-131] Під час першої Червонохресної лотереї було реалізовано білетів на суму 3 млн. крб.

До організації лотерейних кампаній осередки товариства залучали представників інших добровільних товариств, КНС, профспілок, комсомольських та партійних активістів. [173, с.6]

Постійно збільшувались надходження до каси УТЧХ за рахунок так званих регалій – відрахувань, що стягувалися урядом на користь Червоного Хреста з прибутків від публічних видовищ, продажу квитків на проїзд у транспорті, сплачених сум за паспорти. Якщо в 1932 році до фонду Червоного Хреста надійшло 2389 тис. крб., то в 1933 році – 3100 тис. крб. загальна сума доходів товариства на 1933 р. встановлювалась у 63 млн. крб. [414, с. 347]

Окремо відпускались кошти з республіканського бюджету на певні цільові програми. Так, на будівництво червонохресних лікарень протягом 1933-35 років було виділено 550 тис. крб. та 1,1 млн. Український Червоний Хрест отримав від держави у вигляді безвідсоткової позики. [84, арк.6]

Загалом, протягом 1932-1936 рр. бюджет Українського товариства, за винятком господарської частини, зріс до 90 646 689 крб. В той же час видатки товариства склали 79 782 791 крб. [135, с.22-23] Акумуляовані кошти щорічно перерозподілялись державою і надходили у бюджети добровільних товариств та державних установ.

Отже, в кінці 1920-х – першій половині 1930-х років в Українському товаристві Червоного Хреста сформувалась особлива система використання бюджетних коштів товариства. Система передбачала фінансування оборонних кампаній за рахунок рентабельних необоронних заходів. В результаті вся діяльність УТЧХ у 1930-х роках зосереджувалась на виконанні мілітарних завдань.

З середини 1930-х рр. список джерел прибутків УТЧХ значно скоротився. Встановлення державної монополії у всіх сферах соціально-економічного і культурного життя суспільства передбачало і одержавлення громадської ініціативи громадян. Стосувалося це і господарсько-комерційної діяльності Українського товариства. В 1932 році союзне партійне керівництво спільно з Виконкомом союзного Червоного Хреста організували кампанію з перевірки

господарської діяльності районних комітетів Українського Червоного Хреста. Під час перевірки було виявлено порушення в діяльності Вінницького, Донецького, Дніпропетровського та Київського обкомів Червоного Хреста. Зокрема, підпільне видання і розповсюдження марок (Вінницький комітет), червонохресної літератури, торгівля спиртним у червонохресних чайних (Харківський, Київський комітети), реалізація через червонохресні магазини дефіцитних товарів (Охтирський райком). [84, арк.2-5] Окремо у звіті перевіряючи наголошувалось на фактах «засмічення керівного апарату областей троцькістськими і класово-ворожими елементами, які мають бути виключені з керівних органів товариства». [84, арк.5]

На 5 з'їзді Українського товариства Червоного Хреста прозвучала нова інформація про незадовільну роботу промислових підприємств, лікувально-профілактичних та комерційних закладів товариства. Наголошувалось на невиконання господарюючими суб'єктами дохідної частини бюджету товариства на 1 млн. 900 тис. крб. Звинувачувалось керівництво «Медприладу», «Медігли» та емальзаводу у перевищення фондів заробітної плати. Окремо вказувалась на високій собівартості продукції червонохресних фабрик Харкова та Полтави. Після заслуховування представників ЦК КП(б)У, які наголошували на негативній господарській роботі обласних комітетів товариства, було прийнято рішення про відмову Українських організацій Червоного Хреста від ведення господарсько-комерційної діяльності і зосередження всієї діяльності на санітарно-оборонній роботі. [153, с.7-8]

В 1936 р. із сфери компетенції товариства вилучалось управління комерційними і господарськими підприємствами, що в своїй діяльності були не пов'язані з санітарно-оборонною роботою. В 1938 р. товариство втратило всі медико-господарські установи і підприємства. 3 грудня 1938 року РНК Радянського Союзу прийняв Постанову про ліквідацію всієї медико-господарської та комерційної діяльності червонохресних товариств і перетворенні Спілки на санітарно-оборонну організацію. [493, с.22] На баланс Народного комісаріату охорони здоров'я та інших державних установ

передавались лікарні, санаторії, аптеки, пральні, лазні, перукарні та інші медико-санітарні установи. [323, с.163] Загалом у 1938 р. Союзний Червоний Хрест передав різним державним структурам 6111 різних установ, а в 1939 р. – всю санітарну авіацію. [279, с.118] Отже, перехід всіх медико-господарських установ до відання державних органів призвело до втрати Червоним Хрестом фінансової незалежності і повну втрату залишків самостійності в керівництві та організації Товариства. Із усього обсягу заходів, що проводили осередки Українського Червоного Хреста в першій половині 1930-х рр. після 1936 р. за ними залишилось тільки створення мережі червонохресних навчальних закладів, де б населення республіки отримувало б знання та навички першої медичної допомоги, виживання в умовах війни, і створення низових осередків Товариства на підприємствах, установах та організаціях, в яких члени Червоного Хреста самостійно і добровільно мали б організовувати громадськість для виконання поставлених перед товариством завдань.

У 1941 р. у новому статуті Червоного Хреста основними завданнями Товариства визначався комплекс заходів з санітарної оборони. А саме, осередки товариства мали створювати на підприємствах, в колгоспах, радгоспах, навчальних закладах і житлових будинках первинні осередки організації, утримувати мережу санітарних постів і дружин, вести підготовку медичних кадрів, організовувати навчання населення з надання першої медичної допомоги, здійснювати серед цивільного населення просвітницьку і виховну роботу, надавати всіляке сприяння органам охорони здоров'я в проведенні санітарно-оздоровчих заходів, популяризувати донорство, організовувати допомогу населенню під час стихійних лих, видавати літературу з питань роботи товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. [174]

Отже, основними джерелами фінансово-господарської діяльності Українського товариства Червоного Хреста у 1920-30-ті роки були членські внески, прибутки від діяльності власних медико-санітарних, санітарно-оздоровчих установ, мережі аптек та медичних підприємств. У другій половині 1920-х років значні надходження товариство отримувало від

загальнореспубліканських та союзних позичкових кампаній, реалізації лотерей та різного роду зборів, зокрема, на побудову санітарного літака і т. ін. Кошти зібрані товариством акумулювались і направлялись у розпорядження відповідних державних органів, лише незначний відсоток залишався у розпорядженні товариства. З розгортанням масової колективізації та індустріалізації промисловості кошти товариства, стали використовуватися для реалізації задумів компартійного керівництва. Значна частина коштів направлялась на обслуговування роздутого штату постійних працівників, які переважно були партійними функціонерами і замінили собою активістів товариства.

Український Червоний Хрест в першій половині 1920-х років потрапив під жорсткий контроль з боку компартійних органів. Від рішень партійних функціонерів залежало проведення всіх кампаній, які проводило товариство. Залежно від партійного курсу відбувалися зміни в керівництві товариства і осередків, їх кількість та їх чисельність. Втім, на місцях діяльність червонохресних осередків корегувалась низовими партійними функціонерами. Діяльність товариства в кінці 20-х на початку 30-х років ХХ ст. здійснювалась в межах визначеного правлячою партією курсу на проведення індустріалізації Української СРР. Вона передбачала вилучення у населення республіки значних матеріальних ресурсів та залучення їх до розвитку радянської промисловості.

Одним із важливих чинників впливу на організацію УТЧХ для компартійної влади була система фінансування його діяльності. Зовнішня ефемерна фінансова самостійність товариства створювала враження реальної самоорганізації громадськості, направленої на вирішення соціальних проблем радянського суспільства України. Але реально компартійні органи повністю контролювали всі фінансові потоки товариства, використовуючи його потенціал для вирішення загальнодержавних питань.

РОЗДІЛ 3

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА У БІЛЬШОВИЦЬКИХ АГРАРНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕННЯХ

3.1. Товариство Червоного Хреста у більшовицьких перетвореннях індустріальної сфери.

Мобілізувати радянських громадян на боротьбу за створення нового соціалістичного життя мали різноманітні громадські об'єднання. Вони своєю пропагандою і різноманітними соціальними кампаніями мали втілити в життя програму індоктриналізації населення розроблену компартійним органами. Програма передбачала створення серед робітників і селян ілюзорності досягнень соціалістичного будівництва у республіці та перемоги соціалістичної демократії в країні «диктатури пролетаріату». Вже у 1923 р., потребуючи закордонної підтримки для подолання наслідків голоду в Україні, Українське товариство було використане компартійними органами для участі у вияві інтернаціональної солідарності зі страйкарями німецького Руру. Того ж самого року допомога була надана постраждалому від землетрусів населенню Японії та Туреччини. [461, с.446] В 1927 році в межах кампанії допомоги робітникам постраждалим від землетрусів в Японії та Югославії Український Червоний Хрест відправив по 1 тис. крб. [72, арк.54]

Важливу роль відводило партійне керівництво українським червонохресних організаціям у справі зміцнення власного ідеологічного впливу на Західній Україні. Скориставшись повинню 18 липня 1925 р., на розширеному пленумі Харківського комітету Червоного Хреста було ухвалено рішення організувати допомогу населенню галицького Прикарпаття. 27 липня 1925 р. при товаристві організовується комітет допомоги Західній Україні, що мав провести кампанію зі збору коштів на допомогу братським українцям. Сподівання на зміцнення авторитету більшовицької України виправдались. У відповідь на отриману допомогу у своїх відкритих листах тамтешні «мужі довір'я» запевняли на сторінках «Землі і волі», що «з потроєною силою будуть продовжувати

боротьбу за звільнення від польсько-шляхетського ярма». У відповідь на такі особливості «братської допомоги», що загрожувала соціально-політичній стабільності, польський уряд, використовуючи різні формальності, затримував вагони з продовольством, а місцева влада переслідувала і навіть заарештовувала тих, хто розподіляв його. В окремих повітах до розподілу гуманітарних вантажів було залучено місцеву поліцію, оскільки до цього продовольча допомога розподілялася відповідно до політичних уподобань адресатів. [461, с.447] Загалом в 1925 році Український Червоний Хрест виділив потерпілим від недороду українцям Польщі 20 тис. пудів хліба. [72, арк.46] Наступного року допомога українцям східних польських воєводств складала 70 тис. крб. На цю суму було закуплено і відправлено хліб та зерно. [242, арк.50]

Після чергової повені в серпні 1927 р. у Харкові відбулася нарада профспілкових, кооперативних, літературних та громадських організацій присвячена справі допомоги потерпілим від повені, на якій секретар ВУРПС від імені профруху республіки просив громадські об'єднання негайно організувати допомогу українським трудящим панської Польщі. Одночасно уряд республіки виділив 50 тис. крб. на закупівлю хліба. До фінансування громадської допомоги активно залучились окружками Червоного Хреста. Так, Київський та Одеський комітет виділив по 5 тис. крб., Вінницький – 2 тис. крб., Запорізький, Полтавський та Уманський – по 1 тис. крб., Тульчинський та Херсонський – по 500 крб. Обґрунтовано вважаючи таку допомогу з боку більшовицької України засобом поширення комуністичного впливу у краї, польський уряд та західноукраїнські національні партії висловилися проти її отримання. Навесні 1928 р. уряд Польщі категорично заборонив ввозити до країни допомогу по лінії Червоного Хреста. Безрезультатно завершилися і звернення товариства до Міжнародного Комітету в Женеві з проханням надати йому можливість розділити допомогу. [461, с.448]

Для створення ілюзії розширення радянської демократії, до перевиборів сільських рад залучалися окремі добровільні товариства, зокрема Червоний Хрест, які виступали зі специфічними гаслами поліпшення медичного

обслуговування населення та просування в його товщу санітарно-оборонних завдань. На заводах і фабриках відкривались санітарно-гігієнічні пункти, працювали стоматологічні та зубопротезна кабінети. Так, Комітет Червоного Хреста Південно-Західної залізниці у другій половині 1920-х власним коштом утримував 1 поліклініку, 2 амбулаторії, 4 стоматологічні кабінети, 3 літні дитячі санаторії для дітей залізничників, 1 дитсадок, 2 лазні, 1 пральню, 6 залізничних готелі та 2 напівплатні лікарні. [423, с.107] Упродовж 1930-1932 рр. Червоний Хрест брав участь у конкурсах із озеленення сілрад, будівництва громадських хлібопекарень, лазень, пралень. [247, с.2; 81, арк.18; 21, арк.181] З метою підвищення явки сільського жіноцтва на виборчі дільниці та з метою забезпечення масовості звітно-виборчих зборів до місцевих рад осередки товариства займалися обладнанням ясел та дитячих кімнат у приміщеннях де мали проходити голосування та збори. На час кампаній у яслах та дитячих кімнатах працювали активісти Червоного Хреста. Їх силами організовувалися спецбригади з технічного обслуговування перевиборної кампанії: написання гасел, підготовку стінгазет, виборчих карток тощо. [18, арк.28; 16 арк.207]

У 1928 р. компартійна влада взяла курс на форсовану індустріалізацію країни. Вона мала перетворити аграрну економіку Радянського Союзу на індустріальну. Із початком індустріалізації надзвичайно зростають капіталовкладення в промисловість. Так, якщо в 1928 р. вони склали 438 млн. крб., то в 1932 році досягли 1,229 млрд. крб. Компартійними органами були визначені величезні темпи зростання промислового виробництва – більше 37% на рік, які не могли бути реалізованими на практиці. [461, с.298] Не маючи коштів для здійснення матеріального стимулювання трудової активності робітників, компартійні органи широко використовували позаекономічні стимули та заохочення. [411, с.171] Державними планами пріоритетними завданнями індустріалізації визначались розвиток транспорту, хімічної промисловості, важкого машинобудування, електроенергетики. До того ж провідну роль відігравала гонитва за капіталістичним світом. Компартійні органи, декларуючи зазначені перетворення, розраховували на мобілізацію

величезної кількості людських та матеріальних ресурсів. Розуміючи складність ситуації влада змушена була широко використовувати активність громадськості, яка існувала у мережі масових громадських об'єднань. До яких належав і Український Червоний Хрест.

Форсована індустріалізація передбачала створення нових промислових підприємств, фабрик та комбінатів і районах забезпечених природно-виробничими ресурсами. Гігантські промислові центри, які мали постати в результаті індустріалізації, концентрували навколо себе значні маси людей. Їх необхідно було забезпечити житлом, створити належні санітарно-гігієнічні умови для проживання. Компартиїні органи не бажали фінансувати забезпечення мінімальних побутових потреб пролетаріату. Вирішення нагальних санітарно-побутових та гігієнічних потреб робітників покладалось на громадськість в особі товариства Червоного Хреста. Осередки товариства мали за власний кошт створювати та утримувати санітарно-гігієнічні заклади – робітничі лазні, пральні, пункти дезінфекції, громадські вбиральні. Спільно з профспілками контролювати дотримання на виробництві і побуті робітників мінімальних санітарних норм. Так, якщо на початку 1920-х років гірники були забезпечені санітарно-гігієнічними установами лише на 50% від мінімальних потреб, вже 1933 році на кожній шахті Донбасу працювала лазня та кімната дезінфекції. [506, с.11]

12 вересня 1930 р. РНК СРСР відмінила Положення про Спілку товариств Червоного Хреста від 1 вересня 1925 року і затвердила нове Положення про СТЧХ і ЧП Радянського Союзу. В новому Положенні одним із основних завчань республіканських товариств Червоного Хреста визначалось проведення кампаній з покращення умов роботи і побуту робітників і колгоспників. Осередки товариства на місцях мали організовувати санітарні походи і рейди чистоти, організовувати санітарно-гігієнічні суботники, тижні та місячники чистоти. [493, с.18] На виконання положення на початку 1930-х рр. на заводах, фабриках, робітничих гуртожитках, колгоспах та радгоспах створювались санітарні пости, які мали здійснювати контроль за дотриманням побутових і виробничих

санітарно-гігієнічних умов. Санітарні пости разом із профспілковими Комісіями оздоровлення праці і побуту мали слідкувати за охороною праці на виробництві.

14 березня 1931 р. ЦК КП (б)У прийняв постанову про покращення матеріально-побутового становища робітників вугільної промисловості. Постанова покладала на організації Червоного Хреста створення на шахтах та промислових підприємствах регіону пунктів первинної медичної допомоги та проведення масової профілактичної вакцинації робітників Донбасу. [22, арк.4] Первинні осередки товариства організували кампанії з шефства над робітничими казармами, рейди огляди пунктів громадського харчування, перевірки побуту робітників. Тільки на Луганщині було організовано 10 бригад, які перевірили 50 бараків, провели 60 лекцій і бесід з робітниками, обладнали дезкамеру, організували санітарну станцію та відкрили 8 аптек. [250, с.15] Спільно з профспілками товариство Червоного Хреста фінансувало забезпечення робітників спецодягом та засобами індивідуального хімічного захисту. Вживались заходи з покращення санітарно-гігієнічних умов праці робітників. На заводах і фабриках відкривались помивочні пункти, встановлювались душові кабінки, організовувались зимові вбиральні та пункти обігріву. В 1932 році в Україні функціонувало 765 віспо-прививочних пункти і 253 протитифозних пункти, 1800 санітарних постів, які тільки за рік провели 27 тис. дезінфекцій. [10, арк.5] Загалом, за даними Г.А. Мітерева в металургійній, вугільній та хімічній промисловості, яка концентрувалась переважно на Сході України в 1932 році санітарну обробку пройшло 582 187 чоловік, продезінфіковано 7800 речей, оброблено 884 900 м приміщень. [263, с.61] Крім того товариство проводило значну проти епідеміологічну та санітарно-оздоровчу роботу. У кінці 1931 на початку 1932 року в Україні спалахнула епідемія висипного тифу. Про це йшлося у телеграмі наркома охорони здоров'я УСРР Канторовича ЦК КП(б)У від 9 січня 1932 року. В телеграмі вказувалось на фактах епідемій тифу і віспи та необхідності залучення для ліквідації епідемій додаткових медичних працівників по лінії Червоного Хреста. [29, арк.61] На виконання постанови товариством

було організовано проти епідеміологічний загін у складі двох лікарів, восьми медсестер та двадцяти двох червонохресних дружинників. [29, арк.33]

Спільно з товариством по боротьбі з алкоголізмом організації Червоного Хреста на початку 1930-х років організували ряд кампаній боротьби з побутовим алкоголізмом в Україні. В рамках кампаній створювались санітарно-просвітницькі музеї, організовувались пересувні антиалкогольні виставки. В 1930 році на Одещині, а згодом в Донецьку було відкрито професійні санітарні театри. Учасники червонохресних театрів, крім акторської майстерності, мали отримати початкову санітарну підготовку і скласти санітарний мінімум. Під час гастролей театральні виступи супроводжувались пропагандистськими відозвами червонохресних агітаторів, розповсюдженням спеціальної літератури, лотерейних квитків і вербуванням нових членів товариства. Не дивлячись, що театральні виступи визнавалась одним із найбільш ефективних способів санітарної пропаганди, не кожна червонохресна організація могла собі дозволити його утримання. Крім того, гастролі театру повинні були оплачувати районні і міські осередки товариства, а для останніх це були не підйомні кошти. Тому театральні виступи використовувались лише при організації масових велопробігів, санітарно-культурних походів, декад та місячників Червоного Хреста.

У 1930-х р. за рішенням Виконкому Всесоюзного Червоного Хреста розгортається робота зі створення мережі Будинків санітарної освіти, які мали підпорядковуватися Наркомздраву УСРР. До компетенції Будинків санітарної освіти належала організація серед населення санітарної пропаганди та проведення різноманітних санітарно-гігієнічних кампаній. У 1934 р. медичну допомогу населенню України надавали 23 червонохресні лікарні, 226 поліклінік-амбулаторій, 43 спеціальні лікарняні заклади, 1361 постійний пункт первинної медичної допомоги. [254, с.15] Активісти товариства проводили роботу, пов'язану з санітарною очисткою дворів, організацією пунктів питної води. Так, наприклад, в 1936 році червонохресні організації України організували 16 тис. пунктів питної води, провели 250 тис. санітарних очисток дворів. [107, арк.135]

Отже, протягом 1930-х років осередками Українського Червоного Хреста спільно з галузевими профспілками було розпочато кампанії санітарно-побутового обслуговування робітників промислових підприємств Республіки. За кошти товариства створено мережу санітарно-гігієнічних установ, реалізовано програми з побудови медико-санітарних та фельдшерських пунктів на виробництві.

Ще одним важливим для компартійних органів напрямком діяльності червонохресних осередків на промислових підприємствах протягом 1930-х рр. було формування механізму позаекономічного, морально-психологічного стимулювання виробничої активності робітників. Для цього використовувались кампанії з організації соціалістичного змагання, «Комуністичного штурму», перехід на безперервний робочий тиждень, організація суботників та недільників. [461, с.301]

Відсутність належного фінансування фонду заробітної плати та преміювання адміністрація підприємств мала компенсувати самовідданою працею робітників, молодіжним ентузіазмом та готовністю до трудового подвигу і самопожертви. Готовність до повсякденної героїчної праці мала забезпечити налагоджена система пропаганди та позаекономічного стимулювання. Важливим елементом пропагандистсько-ідеологічної машини мали стати масові громадські об'єднання і профспілки. Початок офіційного кампанії соцзмагання поклала проведена у квітні 1929 року 16 конференція ВКП(б). На конференції було затверджено перший п'ятирічний план розвитку народного господарства. План передбачав використання морально-етичних засобів стимуляції праці робітників і службовців. У резолюції 16 всесоюзної партконференції наголошувалось на необхідності розгорнути серед робітників і службовців соціалістичні змагання на будівництві, заводах і фабриках, залізниці, радгоспах і колгоспах, радянських установах. [411, с.176]

Однією із форм організації соцзмагання стала організація ударних санітарних бригад, учасники яких боролися за виконання і перевиконання планів виробництва. Згодом крім бригад стали створюватись ударні цехи та

підприємства санітарної оборони. На Київському вагоноремонтному заводі в першому кварталі 1931 р. було створено 4 штурмові бригади ударників ім. УЧХ. Бригади взяли на себе зобов'язання протягом другого кварталу працювати без вихідних днів та без відпочинку. За результатами роботи штурмових бригад профкомітет заводу спільно з заводським комітетом Червоного Хреста на початку 1932 р. прийняли рішення створити на підприємстві до 1 березня 1932 року 45 штурмових бригад і перетворити завод на «Завод-штурмовик Українського Червоного Хреста». [302]

Для учасників змагань були підготовлені типові вимоги та правила. Згідно вимог бригада мала постійно підвищувати продуктивність праці; використовувати у роботі нові форми і методи виробництва; слідкувати за трудовою дисципліною, ліквідовуючи прогули та спізнення, виробничі простої та випуск бракованих виробів; брати участь у раціоналізаторському русі. [24, арк.47] У контексті соціалістичного змагання розгорталася мобілізація трудової активності робітників членів товариства у напрямі зменшення собівартості випущеної продукції, ремонту фабрично-заводського обладнання. [25, арк.68] Соціалістичне змагання червонохресних бригад мало яскраво виражене політичне забарвлення, поєднувалось із пропагандою комуністичної ідеології, досягнень більшовицької влади у галузі індустріального будівництва. Перебіг змагання висвітлювався у стінгазетах товариства, заводських листках, у місцевій пресі та червонохресних виданнях. Початок кампанії соціалістичного змагання поклав укладений 13 грудня 1933 р. договір про соціалістичне змагання між Харківським комітетом УТЧХ та Московською організацією РТЧХ. [93, арк.9] Згодом до кампанії було залучено всі обласні організації Українського Червоного Хреста. У межах кампанії здійснювались заходи з пропаганди гігієнічних знань, залучення до складу товариства нових членів, підготовки санітарів та медичних працівників. Тільки в Сталінському районі за період з грудня 1933 по 9 січня 1934 р. було організовано 43 нових осередки, прийнято до Червоного Хреста 1723 чоловіки, створено гуртків з ліквідації санітарної неписьменності, 12 санітарних постів і 9 ударних бригад. Лікарі прочитали 174

доповіді на військово-санітарну тематику і підготували 120 активістів Червоного Хреста. В інших районах Донецької області було організовано 88 нових осередки, створено 33 санпости, 223 гуртка першої санітарної допомоги, 11 постійних медпункти, 6 дегазаційних камери, 142 пересувні банні установки. [93, арк.5] В Одеській області кампанія охопила 17 районів, з них 12 брали участь в Всеукраїнському конкурсі на краще ведення військово-санітарної пропаганди. За результатами кампанії в області було створено 935 нових санітарних постів, відкрито 28 нових бань. [93, арк.5] У Київській області на одному тільки Київському паровозоремонтному заводі до осередку Червоного Хреста було залучено 83 % всіх робітників заводу. [93, арк.10а] У Вінницькій області до червонохресних організацій було залучено 12507 чоловік і зібрано з них 7326 крб. членських внесків. [93, арк.14] Загалом по Україні за період кампанії соціалістичного змагання до товариства було прийнято 144367 чоловік, організовано 4033 санітарних поста, 242 військово-санітарних гуртка та при 277 комітетах створено курси медсестер. [93, арк.23-24] Протягом 1935-36 рр. в країні розпочався рух за перетворення підприємств, колгоспів, радгоспів і МТС в «фортеці санітарної оборони». В положенні про них висувались вимоги 100-відсоткового залучення до військово-санітарної роботи жінок і 60-відсоткового чоловіків, отримання 30-відстоками чоловіків і усіма жінками підприємств значків ГСО. [108, арк.3]

Окремим завданням кампанії положення визначало проведення пропаганди досягнень соціалістичного будівництва та рішень компартійних органів. За вказаний період в Україні осередки товариства провели 834 зібрань активу товариства, 11936 лекцій і доповідей, організували 97 санітарних культпоходів, 61 санітарний суботник та на 3875 крб. розповсюдили медичної літератури. [93, арк.23,24] Для популяризації кампаній червонохресного ударництва в 1937 р. організації Червоного Хреста Донбасу розгорнули рух під назвою «Лист ударника санітарної оборони». Рух передбачав розсилку листів звернень до трудових колективів підприємств республіки та Радянського Союзу з спеціальним викликом їх на соціалістичне червонохресне змагання. У 1937 р.

було розіслано 514 листів-звернень та умов змагань. [111, арк.227] За результатами кампанії в лютому 1937 року у змаганнях взяли участь 703 осередки товариства, [111, арк.215] які зібрали на потреби армії і розбудову військової промисловості 71278 крб. [111, арк.193]

У перші роки індустріалізації промисловості компартійні органи активно переймалися питаннями постійного прикріплення робітників до певних заводів і фабрик. Завищені норми виробітку, відсутність техніки безпеки та низька оплата праці змушували робітників постійно змінювати місця роботи. Текучість кадрів в роки першої п'ятирічки прийняла масовий характер. Нестабільність трудових колективів та низька кваліфікація основної маси робітників спричиняли постійні простої та відставання у виконанні основних планових показників. Для вирішення питання господарські органи та адміністрація підприємств залучали і громадські об'єднання. Зокрема, в кінці 1930 року було розпочато кампанію з самозакріплення робітників членів різноманітних громадських об'єднань. Члени добровільних товариств оголошували себе мобілізованими до кінця п'ятирічки. Окремо проходила кампанія боротьби з порушниками трудової дисципліни та прогульниками. ЦК Українського Червоного Хреста в 1931 році запропонував міським і районним комітетам організації розвернути роботу з самозакріплення членів низових осередків товариства та мобілізації громадської думки проти лежнів та злісних прогульників. Було наголошено на необхідності направити на постійну роботу на підприємства Донбасу членів товариства та організувати широку кампанію з повернення на підприємства робітників, що раніше працювали на шахтах, транспорті та підприємствах регіону. [23, арк.5]

Отже, в 1920-30-ті роки організації Українського Червоного Хреста активно використовувались компартійними органами при здійсненні індустріалізації промисловості. Осередки товариства відповідали за формування серед українського робітництва уявлень про піклування партійно-владних органів про охорону праці на виробництві. Окремо осередки товариства використовували свої можливості для організації серед робітників і службовців

позичкових, лотерейних кампаній. Крім того товариство брало участь у кампаніях соціалістичного ударництва та позаекономічного стимулювання праці.

3.2. Українське товариство Червоного Хреста у здійсненні соціалістичного експерименту в українському селі.

З початку 1920-х рр. компартійне керівництво Радянського Союзу розглядало селянство як потенційного активного функціонера та активного донора у здійсненні індустріалізації промисловості та модернізації Червоної Армії. Переважно це відбувалося у формі шефських кампаній допомоги. Крім підтримки контактів з військовими частинами, екскурсій, листування, селяни надавали значні кошти на будівництво та ремонт казарм, побудову військової техніки. [411, с.128]

З початком масштабних перетворень у промисловості і сільському господарстві компартійні органи стали більше приділяти уваги людському і матеріальному потенціалу масових добровільних товариств. Все більше і більше наголошувалось на посиленні їх роботи з громадськістю та збільшенні активу. [411, с.131] Стосувалося це і Українського червонохресного руху. Крім специфічних завдань оборонного характеру, які декларувались в програмних документах Українського Червоного Хреста, були і такі завдання, які необхідно було виконувати, виходячи із відведеного Червоному Хресту місця в політичній системі держави «диктатури пролетаріату». До них відносились участь червонохресних організацій в соціалістичній реконструкції промисловості та сільського господарства, з використанням безкоштовної праці членів товариства під час посівних та збиральницьких кампаній, розповсюдження білетів державної позики, організації кампаній допомоги політичним в'язням та комуністичним організаціям капіталістичних держав, роз'яснення статей радянських нормативно-правових актів, організація засівів санітарної оборони, участь у соцзмаганні та ударництві. Не випадково в доповіді керівника Виконкому Товариства В. Майорової, на I Всесоюзному з'їзді Червоного Хреста,

одним із досягнень товариства визначалась участь його активу в «господарсько-політичних кампаніях» організованих радянським урядом. [229, с.6]

Важливість залучення сільської людності до роботи Українському товаристві Червоного Хреста в масштабах Радянського Союзу визначалася здатністю селян окремих регіонів у необхідному державі обсязі фінансувати реалізацію заходів з розвитку санітарно-культурної мережі товариства та санітарної освіти населення, що передбачали розгортання окремих форм добровільної роботи на рівні обов'язкового санітарного навчання.

У березні-квітні 1928 року пропонувалось проведення кампаній з залучення до товариства сільської молоді та розгортання масової роботи на селі. [8, арк.93]

У червні 1930 р. Українське товариство організувало двотижневик Червоного Хреста. Під час кампанії товариство провело пропагандистську кампанію серед селян з метою їх масового залучення до товариства та вступу до колгоспів імені Червоного Хреста. Згідно з інструкціями центральних компартійних органів, щодо проведення декади, місцеві партійні органи мали забезпечити масове фізичне членство селян в організації, з яким було пов'язане накопичення коштів на воєнно-оборонні заходи, крім того членство селян мало органічно доповнюватись юридичним членством колгоспів та радгоспів в сільських осередках Українського Червоного Хреста. Так, за результатами кампанії на Вінниччині сільські осередки товариства вирости за місяць на 20 тис. чоловік. [143, с.268]

Діяльність Червоного Хреста у середовищі українського селянства умовно можна розділити на дві частини – перша полягала в участі осередків товариств у суцільній колективізації сільського господарства, боротьбі з куркулями, пропаганді досягнень і успіхів більшовицько-радянського будівництва, тобто здійсненні на селі партійно-радянського будівництва. Друга – це виключно економічна експлуатація села, тобто вилучення в українського селянства фінансових ресурсів для організації кампаній з створення санітарної авіації, технічного переоснащення санітарних частин Червоної армії, а також фінансова

допомога компартійним органам для проведення соціалістичного експерименту в Україні. [411, с.133]

Перші аграрно-економічні кампанії на селі осередки Українського Червоного Хреста почали організовувати ще в період «військового комунізму», коли більшовицькі органи влади використовували осередки Червоного Хреста, місцеві комнезами, а згодом кооперацію, профспілки та комітети взаємодопомоги. для здійснення комуністичних перетворень.

Сільські осередки товариства потрапили під контроль організацій комітетів незаможних селян. Наказом українського уряду члени Червоного Хреста мали обов'язково вступати до сільських КНС, а комнезамівці записуватись до осередків товариства. Так, за даними Головної Управи Українського Червоного Хреста за 1923-24 роки: «всі сільські комітети Червоного Хреста працювали під наглядом КОМНЕЗамів, всі медичні установи, які Українхрест будував у селі, тоді почали надавати свою допомогу населенню за класовою ознакою – у першу чергу безкоштовно або зі знижкою незаможникам і батракам, а потім вже останньому населенню, за списками, поданими КОМНЕЗами...». [401, с.156-164]

Згідно постанови ЦК КП(б)У 1929 року «Про діяльність робітничого класу на селі, про посилення і розширення шефської допомоги» та початком суцільної колективізації товариство стало активно використовувати свої можливості для її реалізації в українському селі. [411, с.134]

Для створення колгоспів та радгоспів міські осередки товариства направляли, в межах шефської допомоги, сільським осередкам робітничі червонохрестні бригади та загони інструкторів. Для посівної кампанії 1933 року комітети Червоного Хреста заводів №60, ім. Артема Луганського району направили в підшефні колгоспи 5 ударних бригад Червоного Хреста. [84, арк.8]

З початком колективізації українського села обкоми партії рекомендували районним комітетам Червоного Хреста створювати при політвідділах МТС базові комітети товариства. Створення комітетів давало можливість зосередити в них всі основні засоби партійної пропаганди і спільно з іншими товариствами

здійснювати вплив на сільську громадськість. Так, наприклад, згідно рішення Вінницького обласного комітету КП(б)У комітети Червоного Хреста були створені при політвідділах Проскурівського, Заславського, Бердичівського, Кам'янець-Подільського, Липовецького, Шепетівського і Жмеринського районів. [93, арк.21] Всього по Україні було створено 84 базових червонохресних комітети. [94, арк.25]

У грудні 1929 р. Пленум УТЧХ постановив, що Червоний Хрест мусить будувати свою базу в усупільненому секторі села таким чином, щоб «обслуговуючи індивідуальні наймитські, незаможницькі та середняцькі маси, що не увійшли до колгоспів, розгорнути роботу з перетворення їх побуту та втягнення до колективу цих мас». Сюди переводились усі фінансові ресурси товариства, виділені на будівництво побутових закладів Червоного Хреста на селі, а також 50% коштів, одержаних від усіх червонохресних кампаній. [248, с.2] На початку 1930 року УТЧХ утримувало в колективізованих селах 19 лазень, 8 дезінфекційних закладів, 35 криниць з питною водою, 9 пралень та 30 сільських перукарень. [484, с. 19-20] За даними голови УТЧХ Є. Кушніра у 1934 році кількість сільських перукарень досягла 5 тис. крісел обслуговування. [396, с.45]

Створюється і мережа сільських санітарних червонохресних постів, сільських амбулаторій. Так, в 1933 році в селі Георгієва Луганського району було відкрито міжколгоспну хату-родільню і міжколгоспну медичну лабораторію [84, арк.8]. Загалом, протягом 1932-1934 років кількість сільських санітарних постів УТЧХ зростає з 934 у 1932 році до 21109 у 1934 році. [135, с.8]

За вказівкою центрального партійного керівництва секретаріат ЦК КП(б)У 15 травня 1930 року видав постанову, в якій місцевим партійним осередкам, кооперативним та профспілковим організаціям, що діяли на селі, було наказано розгорнути роботу з залучення до організації сільських громадських об'єднань як юридичних членів. Комфракції ВЦРПС було рекомендовано дати категоричні вказівки периферії про посилення участі в роботі УТЧХ профспілкових організацій та ущільнення нагляду за виконанням постанови ВЦРПС про

чотирьохвідсоткове відрахування з культфонду профспілок на роботу в рамках громадських об'єднань. [332, с.235]

Було оголошено боротьбу не лише за колективну працю, але й колективний побут, громадське харчування та виховання дітей. Компартійні гасла турботи про звільнення жінки-колгоспниці від тягаря власного господарства прикривали цілком прагматичну мету – поставити на службу колективній праці не лише громадське, але й особисте життя селянина, зігнавши його у військово-комуністичну казарму. Зручніше всього це можна було зробити посередництвом організацій Червоного Хреста, створеного для захисту здоров'я сільських трударів, але в умовах примусової комунізації їх господарств, перетвореного в допоміжне знаряддя визиску селянського ресурсу тоталітарною державою. Держава перекладала на їх плечі не лише організаційні функції, але й матеріальні витрати, оскільки сплачуючи членські внески в касу Червоного Хреста, селяни формували фонд, який витрачався на їх харчування. Згідно з обіжником ЦК УЧХ від 27 січня 1931 року, червонохресні осередки брали на себе частково організацію харчування колгоспників в полі під час посівної та збиральної сільськогосподарських кампаній. [82, арк.96]

Під час посівної кампанії 1931 року організації Українського товариства розвернули в полі 688 пунктів первинної медичної допомоги, 1034 аптеки, 165 пунктів громадського харчування, а також пункти водопостачання, душові та помивочні будинки. Для більшого використання праці жінок-колгоспниць під час посівної Червоний Хрест організував 253 ясел та дитячих майданчиків загалом під час сільськогосподарських робіт 1931 року під егідою та за кошти товариства працювало 2078 різних червонохресних закладів. Посівну кампанію обслуговували 143 лікарі, 1283 медсестри та 135 активістів товариства. [130, арк.34]

В 1932 році за неповними даними, Червоний Хрест до проведення весняної посівної підготував 239 пунктів первинної допомоги для їх забезпечення медичними кадрами протягом грудня 1931 – квітня 1932 року працювало 77 червонохресних медичних курсів. [130, арк.35-37]

Окремо УТЧХ створювало і постійні сільські медично-лікувальні заклади. Так, на 1932 рік в українських селах діяло 75 червонохресних поліклінік та лікарень, 50 стоматологічних кабінети, 8 стоматологічних поліклінік та 10 сільських санаторіїв. [396, с.23]

Організації Червоного Хреста стають прямими учасниками процесу створення мережі колективних господарств. У Сталіндорфському єврейському національному районі у 1931 році був створений перший в Україні показовий колгосп ім. «Червоного Хреста», в якому були запроектовані усі форми червонохресної роботи, визначені для колгоспів. [250, с.8-9] В 1930-ті роки компартій органи активно використовують потенціал масових громадських об'єднань для організації безкоштовної праці на користь соціалістичного будівництва в Радянському Союзі. Складовими елементами таких кампаній був рух за соціалістичне ударництво в промисловості та в колективізованому селі. Масово розгортаються кампанії ударництва та соціалістичного змагання між червонохресними організаціями колгоспів України. В лютому 1934 року рішенням Українського Комітету Червоного Хреста було розпочато кампанію-конкурс на кращу первинну сільську організацію товариства. Основними вимогами до учасників конкурсу висувалась організація військово-санітарної освіти в колгоспах де функціонував червонохресних осередок та організація ударницького руху під час проведення посівної кампанії 1934 року. В змаганнях взяло участь ста сільських осередки. В червні 1934 року кампанія завершилась Всеукраїнським з'їздом ударників первинних червонохресних організацій. [102, арк.119] Того ж року в Україні проходив Другий Всесоюзний конкурс між районними комітетами Червоного Хреста на краще обслуговування посівної. Від України в конкурсі прийняли участь 6 районів Донецької, 4 - Київської, 10 - Чернігівської, 6 - Одеської, 15 - Вінницької, 3 - Харківської і 6 - Дніпропетровської області. Районні комітети зобов'язувались організувати в колгоспах пересувні їдальні та помив очні пункти. Окремим пунктом конкурсу було створення в колгоспах дитячих ясел. [84, арк.27]

Під час посівної кампанії 1935 року у конкурсі червонохресного ударництва організованого Чернігівським обласним Червоним Хрестом взяло участь 350 колгоспних санітарних постів. Вони протягом посівної обробили 1500 дворів колгоспників, організували роботу 15 лазень, 11 дитячих ясел та засіяли 7,5 гектарів «За санітарну оборону». [86, арк.7] Того ж року для участі в посівній кампанії Зельцовським районним комітетом Червоного Хреста Одеської області було відправлено до підшефних колгоспів 63 робітники та 133 випускника курсів керівників колгоспних санітарних постів. [86, арк.8]

У грудні 1936 року кампанія червонохресного ударництва на селі оголошувалась Всесоюзним змаганням первинних сільських організацій товариств. Ініціаторами кампанії був Донецький обком Червоного Хреста. Кампанія передбачала змагання на кращий засів гектарів санітарної оборони, збільшення збору членських внесків і надходжень від реалізації державних позик і червонохресних лотерей. [176; 111, арк.106] В межах кампанії комітет Червоного Хреста Ворошиловградського району в 1937 році провів змагання 100 бригад-комбайнерів з засіву гектарів санітарної оборони та здачі нормативів на значок ГСО. [111, арк.226] За результатами змагання констатувалось зростання фінансових надходжень до обласного бюджету Червоного Хреста на 30% та перерахувань на допомогу Червоній Армії на 20%. [111, арк.227]

Іншим напрямом організації червонохресного ударництва в 1930-х роках була робота з організації призовних кампаній. Так, Вінницькій обком КП(б)У 25 жовтня 1934 р. прийняв постанову «Про хід призиву до лав Червоної Армії». [134, арк.134-135] Згідно постанови червонохресні організації області мали розгорнути серед сільських призовників кампанію допризовного ударництва. 5 жовтня 1934 р. призовники Чемеровецького району направили секретаря ЦК КП(б)У П.П. Постишеву телеграму про початок кампанії ударництва в мобілізаційні дні. Подібні кампанії розпочали і ніші обійсті України. Так, Кременчуцькі міські організації Червоного Хреста під час збору урожаю в 1934 р. організували військово-трудоий похід призовників, в якому взяли участь 900 допризовників. Протягом місяця призовники відробили у 8-ми колгоспах 10587

трудоднів. [45, арк.49] В тому ж році в Харківській області було організовано 374 бригади призовників, 119 хлібних обозів, які зібрали 848624 пуда зерна та відпрацювали 154891 трудовень. [48, арк.212]

В колгоспі «Заповіт Ілліча» [211] с. Люсеньки Гадяцького району Полтавської області в 1939 р. сільський осередок Червоного Хреста під час збиральницької кампанії організував чотири бригади допомоги колгоспу та стаціонарний санітарний пост.

Здійснюючи колективізацію українського селянства, правляча компартійна верхівка організувала і кампанію загально-соціального наступу на селянство під гаслом «ліквідації куркульства як класу». Ленінські рядки з листа до Л. Каменева про повернення більшовиків після закінчення непу до економічного терору проти селянства з початком масової колективізації стали дійсністю українського села. [486, с.428] Причому, терор цей далеко не завжди обмежувався економічними рамками. Ліквідація куркульства носила відверто антиселянську спрямованість. Так, у 1933 році на Об'єднаному листопадовому пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У Постишев зазначав: Без розгрому націоналістичних і куркульських елементів. Що засіли на різних дільницях соціалістичного будівництва на Україні, не можливо було б ліквідувати відставання її сільського господарства». [253, с.1]

На початку 1930-х рр. були видані директиви, які прискорили процес розкуркулення. Порядок розкуркулення розробила спеціальна комісія ЦК ВКП(б), робота якої була ухвалена постановою ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. «Про заходи в справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації». Куркульські господарства, що підлягали ліквідації, поділялися на три категорії. До першої відносились «учасники і організатори антирадянських виступів і терористичних актів», які мали бути «ізольовані» у в'язницях або концтаборах, а то і просто знищенні. До другої категорії належали ті, хто чинив «менш активний опір» кампанії розкуркулення. Їх разом з сім'ями - виселяли до північних районів країни. Третю категорію складали сім'ї, які не чинили опору, їм надавалися урізані земельні ділянки за межами колгоспних

масивів. Як свідчать документи, до куркульських господарств часто включалися і середняцькі господарства.

Доля розкуркулених родин складалася по-різному, але, майже завжди з великим трагізмом. Представників першої категорії – «упертих класових ворогів» – засуджували на десятки років ув'язнення або розстрілювали, а їх родини депортували до Сибіру. Депортації підлягали і селяни з родинами, віднесені до другої категорії. Депортовані розміщувалися у так званих «спеціальних поселеннях». Виселення проводилося різними методами. В більшості випадків, на спецпоселення вивозили цілу родину, але досить часто застосовували і метод руйнування сімей, тобто голову родини засиляли в одне, а родину в інше місце. На спецпоселення вивозили також і дітей, бо вони теж вважалися «політично не благодійними». Особливо багато спецпоселень було поблизу Архангельська, Вологди, на Півночі та Північному Сході.

Розкуркуленим третьої категорії, яким вдалося уникнути ув'язнення та депортації судилася також нелегка доля. Вони були позбавлені виборчих прав, їх суворо заборонялося приймати на підприємства у містах. А запровадження паспортів у грудні 1932 року відкрито розглядалося як крок, спрямований на «очищення міст від куркулів, злочинців і інших антисоціальних елементів» і мало на меті прикріпити селян до колгоспів.

Тепер загроза розкуркулення нависла на будь-яким селянином, який не бажав вступати до колгоспу. Розкуркулення вело до нівелювання і без того розмитих меж між різними за майновою ознакою верствами села. Закон про куркулів, згідно з радянським законодавством, мав зворотну силу. Під загрозою розкуркулення міг опинитися будь-який селянин, який в минулому орендував землю або використовував найману робочу силу.

До кампанії з ліквідації куркульства були задіяні сільські осередки Українського Червоного Хреста. Секретаріат ЦК КП(б)У постановою від 27 березня 1932 р. про роботу Червоного Хреста постановив категоричну вимогу звільнення з його лав від соціально-ворожого елементу. У відповідь президія Червоного Хреста Української СРР постановила провести у квітні-червні 1933 р.

огляд усіх червонохресних осередків республіки, із метою звільнення їх від антирадянських сил та їх агентури. «Викривши класово-ворожі нам елементи, наша організація ще тісніше з'єднається з політикою партії і Радянської влади, - писав журнал «Червоний Хрест», - і цілком виконає завдання ... соціалістичного зміцнення і перебудови нашого села». [329, с.66-72]

Загалом, більшість членів громадських об'єднань на селі, зокрема і осередки Червоного Хреста, негативно поставилися до розкуркулення, вважаючи цей захід економічно недоцільним. Значна їх частина дотримувалася думки, що куркулів на селі уже нема. Вони розуміли, що за відсутності об'єктивного критерію визначення куркульства, кожен із них може потрапити до цього розряду.

Розгортання колективізації супроводжувалось відвертим пограбуванням українського селянства в ході хлібозаготівельних кампаній. Для проведення хлібозаготівель в сільських районах були створені спеціальні комісії, які контролювали перебіг кампаній. Сам механізм доведення до господарств хлібозаготівельних планів передбачав участь у ньому сільської громадськості. Перед винесенням на обговорення земельної громади, вони попередньо обговорювалися на зборах комнезаму та активу села з представниками інших громадських організацій. Тільки тоді ці плани представлялися на загальні збори селян, які мали формально затвердити списки поіменних хлібоздатчиків та кількості зерна, визначеного в планах державних органів.

До хлібозаготівельних кампаній масово залучались і червонохресні організації Української СРР. У Високопільському районі на Херсонщині восени 1931 року для проведення хлібозаготівельної кампанії були мобілізовані поголовно усі громадські об'єднання, включаючи Червоний Хрест. Втім, особливої активності останні не виявили. Районне партійне керівництво змушене було констатувати: «Не було громадської ініціативи. Масова робота від початку кампанії не була поставлена на належну висоту, внаслідок чого бідняцькі маси села брали недостатню участь у хлібозаготівлі». [37, арк.33]

У період Голодомору 1932-33 рр. до кампанії хлібозаготівель було залучено і осередки Українського Червоного Хреста. На товариство покладалося завдання по допомозі радянським політичним органам у боротьбі за «радянський хліб». Під час збиральницької кампанії 1932 року організаціями Червоного Хреста було організовано 12 тис. ударних виробничих бригад, які направлялись до підшефних сіл. [383, с.15] Паралельно організовувались і кампанії, які формально не мали стосунку до хлібозаготівель чи посівних. До планів маневрів, місячників і декад керівництво Українського Червоного Хреста обов'язково заносило завдання допомоги колективізованому селу. Так, під час збиральної кампанії 1933 р. на Київщині були проведені спільні маневри частин Червоної армії та Українського Червоного Хреста, учасники маневрів активно залучались місцевими колгоспами до заготівлі хліба. [461, с.391] У 1932 р. план по підготовці кадрів серед селян-колгоспників не був виконаний. На курсах було підготовлено лише 60% слухачів від контрольних цифр. Гуртками військово-санітарних знань лише 36%. Низькою була і якість навчання. [96, арк.35, 38,39]

Під час Голодомору Український Червоний Хрест продовжував втілювати в життя серед українського селянства показові соціально-культурні і побутові кампанії. Зокрема, в жовтні 1932 року у Всесоюзному конкурсі на кращу столову і гуртожиток в радгоспах і МТС прийняли участь три бригади від України. Перемогу святкувала червонохресна бригада радгоспу Велика Круча. [91, арк.11]

В архівних документах практично відсутня інформація про вплив на діяльність сільських організацій Українського Червоного Хреста голоду 1932-33 років. Однак з впевненістю можна констатувати, що послаблення військово-санітарної роботи українських червонохресних організацій в цей період повністю пов'язане саме з Голодомором.

Під час колективізації та голоду 1932-33 р. Український Червоний Хрест паралельно з виконанням класових настанов правлячої партії проводив і заходи з допомоги українському і національному селянству. Зокрема, по лінії Українського товариства тільки влітку 1929 року емігрували 900 шведських

колоністів, які компактно проживали в сільських районах Херсонщини. [77, арк.1]

Однією із форм економічного пограбування українського селянства була організація позичкових та лотерейних кампаній. У січні 1928 р. Всеукраїнський ЦВК та Раднарком Української СРР оголосив про підписку на 100 млн. крб. державної позики, назвавши її «позикою для зміцнення сільського господарства». Для організації кампаній держава використовувала масові добровільні товариства з їх розгалуженою системою осередків на селі та силовий тиск на селянство. За результатами кампаній керівництво республіканських добровільних товариств змушене було направляти зібрані кошти до центральних установ у Москві.

У грудні 1931 р. Київський комітет Червоного Хреста спільно з організаціями КНС, сільськими профспілками та компартійними органами провели кампанію з розповсюдження позики «3-го вирішального» року п'ятирічки. До позичкової кампанії було залучено 25 ударних сільських червонохресних бригад. Кампанія проходила у вигляді соціалістичного змагання червонохресних колгоспів та радгоспів. Ударники червонохресного руху вели пропаганду досягнень соціалістичного будівництва на селі та досягнень радянської промисловості. За результатами кампанії було зібрано 30 тис. крб. [379, с.7]

Український Червоний Хрест у 1932 р. активно приймав участь в реалізації серед червонохресних організацій України I Всесоюзної лотереї. Розповсюдження лотерейних білетів здійснювалось шляхом накидання їх окремим осередкам товариств. ЦК Українського Червоного Хреста перед початком кампанії розіслав червонохресних осередкам розпорядження та контрольні цифри з реалізації лотерейних квитків. Районний комітет Новоград-Волинського Червоного Хреста отримав рознарядку на реалізацію 3 тис. квитків, Балтський районний комітет – на 10 тис. крб. Отримавши рознарядку активісти осередків вимушені були їх реалізовувати серед своїх працівників, вираховуючи їх вартість із заробітної плати. Так, голова осередку Червоного Хреста

Янушівського колгоспу Кузьмінський реалізував серед колгоспників квитків на 100 крб., голова Великолуцького колгоспу – на 50 крб. [252, с.4]

У голодний 1932 рік Український Червоний Хрест спільно із товариствами Безвірник, Друзі Дітей, Геть неписьменність та МОДР провели кампанію з реалізації позики 4-го вирішального року п'ятирічки. Під час кампанії осередки товариства реалізували серед власних активістів, робітників і селян білетів позики на 2 млн. 283 тис. крб. Контрольні цифри червонохресні осередки виконали лише на 76%. Стовідсотково плани позики виконали лише організації Українського Червоного Хреста Катеринославської залізниці та Харківської області. [222, с.2] На початку 1933 р., владі стали зрозумілі масштаби голоду в українських селах. Катастрофічні наслідки голоду спричинили неможливість виконання українським селянством посівної кампанії 1933 року. Голодні, виснажені селяни не мали фізичних можливостей вчасно засіяти необхідну кількість гектарів, тому компартійне керівництво республіки стало шукати вихід із ситуації. У доповіді членів Політбюро ЦК КП(б)У С. Косіора і П. Постишева Сталіну від 17 березня 1933 р. констатувалось на критичному становищі сільського населення Київської області: «Справа йде вже не про 7-10 районів, як ми думали раніше, а про 40 районів (з різним ступенем виснаження), з кількістю 200 тис. дорослих і дітей...». [401, с.156-164]

До посівної кампанії стали масово залучати міське населення та різноманітні громадські об'єднання. На осередки УТЧХ покладалось надання продовольчої та медичної допомоги голодуючим, а також виділення коштів на організацію посівної кампанії в охоплених голодом селах. У постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 17 березня 1933 року зазначалось: «Доручити товаришу Галицькому з власної сторони залучити органи ГПУ і міліції... Доручити трійці у складі тт.. Канторовича (голова), Хвилі та представника Червоного Хреста Кушніра втілити в життя заходи з надання допомоги тяжким районам по лінії Наркомздрава і Червоного Хреста і координувати власні дії цих органів на місцях...». [401 с. 161] 13 березня 1933 року постановою Політбюро ЦК КП(б)У запроваджувався класовий підхід надання допомоги голодуючому

населенню. Постанова визначала, що першочергове право на отримання продовольчої допомоги мають колгоспники з великою кількістю трудоднів та червоноармійцям і членам їх сімей, які через незадовільну роботу місцевих колгоспних керівників залишились без хліба. В другу чергу, продовольчу допомогу отримували колгоспники і одноосібники, які перебували у виключно скрутному становищі, із обов'язковим їх залученням до колективної праці в колгоспах, радгоспах, лісозаготівлі та дорожньому будівництві. [401, с.162]

На виконання постанови до 7 квітня 1933 р. в Київській області, за даними голови Українського Червоного Хреста Є. Кушніра, товариство розгорнуло роботу 90 харчових пунктів розрахованих на обслуговування 19848 чоловік. [30, арк.36] Одночасно продовжувалась практика організації в сільських районах соцзмагання з засівів гектарів оборони і кампанії ударництва з реалізації лотерейних квитків.

Громадська ініціатива під час означених фінансових кампаній жорстко контролювалась механізмом управлінської вертикалі. До організацій та осередків, які не виконували плани, застосовувались заходи адміністративного впливу через мережі спеціально створених оргкомітетів та ревізійних комісій. Масштабність цього явища та зростання невдоволення «лотерейним та позичковим податком» у середовищі його платників обумовили формальну заборону таких форм її реалізації у відповідній постанові Раднаркому СРСР від 31 серпня 1933 р.

При організації кампаній зі збору коштів у селян-колгоспників на власні потреби партійне керівництво неодноразово використовувались політичні події за радянським кордоном. Для цього ініціювались необхідні рішення з боку керівництва громадських об'єднань з перекладанням на нього організаційних турбот щодо їх реалізації. Типовим є звернення президії ЦП Українського Червоного Хреста до всіх ланок керівництва червонохресними організаціями Української СРР та Російської ФСРР у зв'язку з черговим радянсько-китайським інцидентом на східно-китайській залізниці (КВЖД) від 26 серпня 1929 р., в якому говорилося: «Ми, добровільна радянська громадська організація –

товариство Червоного Хреста а Червоного Напівмісяця, - протягом 12 років під керівництвом Комуністичної партії допомагаємо Радянському уряду у боротьбі з контрреволюцією, голодом, епідеміями, сприяючи піднесенню добробуту нашої країни. Вітаємо створення Радянським урядом Далекосхідної армії – захисниці батьківщини пролетарів і трудящих усього світу. Не тільки словами повинні ми відгукнутися на військову небезпеку: оборона вимагає матеріальних засобів країни, яка будує соціалізм» Члени ЦК УЧХ повідомляли про відрахування на будівництво санітарних аеропланів і поїздів по 10 карбованців та закликали усіх членів товариства в Радянському Союзі наслідувати їх приклад. [351, с.84] Однією із форм збору коштів для потреб товариства стала організація в 1930-ті роки кампаній із засіву «гектарів санітарної оборони», «червонохресних полів» та ін. Вперше про використання позаурочної праці селян членів масових громадських об'єднань компартійні органи заговорили в 1926 році. В газеті «На страже» вийшла стаття присвячена засівам військових гектарів. В 1929 році преса активно писала про засіви членами військово-оборонного товариства Тсоавіахім так званих «гектарів оборони».

Наступного року компартійні органи поширили практику експлуатації селянства. Масові громадські об'єднання стали активно пропагувати засіви «гектарів оборони», «санітарних гектарів» та ін. Компартійне керівництво цікавив не лише пропагандистський ефект кампаній. Але і матеріальні результати. Влада прагнула використати акумульовані кошти на військове будівництво та розвиток промисловості. Селяни опинялися перед фактом необхідності безкорисливої обов'язкової допомоги державі, за рахунок власної праці на «гектарах» у вечірній час, у вихідні та святкові дні. 1931 р. кампанія набула загальнодержавного значення. Колгоспцентр СРСР опублікував директиву «Всім колгоспникам, крайових і обласних колгоспспілкам», в якій колгоспцентр закликає всі колгоспи Радянського Союзу засіяти необхідні гектари. [215] Партійне керівництво, перевіряючи звіти про виконання планів по засіву «санітарних гектарів», було стурбоване тим, що певна частина районних комітетів Червоного Хреста проводила паперову кампанію. Відбувалася

розсилка контрольних засівних цифр та необхідних звітних показників. Гектари засівались разом з колгоспними полями, а потім голови сільських осередків Червоного Хреста звітувались про успішне виконання планів посівної. У план роботи кожного районного комітету Червоного Хреста вносився пункт про обов'язків засів «санітарних гектарів». Організовувались змагання та конкурси між колгоспами і МТС про виконання контрольних цифр. В 1932 році у Всесоюзному конкурсі із засіву «санітарних гектарів» брали участь 3 радгоспи. Перемогу отримав радгосп Велика Круча. [91, арк.11] Якщо у 1931 р. по Україні було засіяно 813 гектарів, то в 1932 рік мав дати 4 тис. гектарів. А за відомостями на січень 1932 р. по 16 районах було засіяно 421 гектар. Особливо відзначився Селідівський райкомітет, який засіяв 50 гектарів. Кампанія проходила в умовах нагнітання воєнної істерії. «Ніколи не забуваємо, що в умовах загострення класової боротьби, в умовах нечуваної кризи в капіталістичних країнах, загроза нападу на нас збільшується», писав журнал «Червоний Хрест» на початку 1932 року. [250, с.1]

Отже, діяльність Українського Червоного Хреста у середовищі українського селянства полягала в сприянні місцевим владним органам у організації комуно-більшовицької моделі управління селом. По-перше – це всіляке сприяння суцільній колективізації та здійсненні на селі радянського будівництва. По-друге – це виключно медико-санітарна та гуманітарна допомога селу, пропаганда санітарно-епідеміологічних знань, досягнень медичної науки, організація лазень, дитячих ясел, проведення вакцинування та дезінфекційних кампаній. Виконуючи рішення ЦК КП(б)У 1929 р. товариство, як і інші громадські об'єднання були зобов'язані активно сприяло колективізації українського села та вело боротьбу з класово ворожими елементами. Обласні і районні комітети товариства направляли, в межах шефської допомоги сільським осередкам, робітничі червонохресні бригади та загони санітарних інструкторів. Бригади і актив товариства проводили пропаганду досягнень влади в колгоспному будівництві. Іншим напрямком використання потенціалу червонохресного руху була боротьба із так званими пережитками буржуазного побуту – селянським

алкоголізмом, нехтуванням селянами елементарних правил гігієни, боротьба з релігією і її «антисанітарною та антимедичною» обрядовістю. У 1932-33 р. в колгоспи відправлялися медико-санітарні загони, які мали створювати видимість владного піклування про побут колгоспників і побіжно згладжувати наслідки голоду. Окремо червонохресні загони брали участь у засівах гектарів санітарної оборони, зборі та охороні урожаю. З числа місцевих активістів організовувалися бригади польових об'їждчиків і керівників караульних загонів, які перевіряли місцеву сторожу. Основним місцем медико-санітарної та військово-санітарної роботи на селі були червонохресні куточки, військово-санітарні гуртки та хати-читальні. Активісти товариства власним коштом займалися випуском та розповсюдженням агітаційних листівок, навчальної літератури.

3.3. Соціально-гуманітарна діяльність Українського товариства Червоного Хрест.

Важливу роль у діяльності Українського товариства Червоного Хреста відігравала його соціально-гуманітарний напрям. Його характеризує поєднання соціально-гуманітарної, медико-санітарної та військово-гуманітарної складової.

Українське товариство Червоного Хреста одразу після підписання Брестського миру у лютому 1918 року розпочало перемовини з червонохресними товариствами країн троїстого союзу про організацію повернення на батьківщину військовополонених українців. До Німеччини у квітні 1918 року було відправлено делегацію для проведення відповідних перемовин. У період Української Держави П. Скоропадського Український Червоний Хрест активно проводить роботу з обміну першими полоненими. За домовленістю з урядом Туреччини в листопаді 1918 року в Стамбул відправляється місія товариства для вирішення питань допомоги військовополоненим та їх евакуації до України. [72, арк.34] В січні 1919 року Українське товариство направило до Німеччини аналогічну місію для допомоги українським військовополоненим. Місія працювала в Берліні два місяці. За домовленістю з урядом Німеччини для

військовополонених з України було направлено продовольство та медикаменти. [72, арк.34] В лютому 1919 року за спільним погодженням Українського Червоного Хреста Міжнародного Комітету та уряду Німеччини було укладено угоду про повернення протягом двох років всіх військовополонених українців на батьківщину. Аналогічні угоди протягом 1919 року були укладені з Болгарією, Угорщиною, Австрією, Чехословаччиною та Італією. [72, арк.35]

Паралельно з реалізацією програми обміну військовополоненими Українське товариство Червоного Хреста спільно з Російським, Польським та Датським червонохресними товариствами 10 січня 1919 року створюють в Києві Комітет допомоги жертвам громадянської боротьби на Україні. До Комітету в якості почесних членів увійшли консули Швейцарії, Італії, Польщі, Китаю та секретар іспанського консульства. Розпочав свою роботу Комітет з надання допомоги військовополоненим і заарештованим офіцерам протягом 1918 року. Протягом 1919 року Комітет організував допомогу військовополоненим та в'язням. Було створено медичні та харчові пункти при тюрмах та військових таборах, велась боротьба проти репресій в'язнів та епідемій серед військовополонених. [276, с.339-341] У грудні 1919 р. Комітет потрапляє під жорсткий контроль НКВС. У травні 1920 р. співробітники Комітету були заарештовані Київською губ чека. [276, с.359-360]

Завдяки спільній роботі Українського Червоного Хреста та БКГ у 1921 р. було зареєстровано Спілку повернення на батьківщину. Протягом 1921-1923 років товариство організувало повернення на батьківщину 2 тис. солдатів і козаків колишніх армій генералів Денікіна та Врангеля. [441, с.87]

Одночасно Український Червоний Хрест допомагав і іноземним військовополоненим на території України. За домовленістю з Чехословацьким Червоним Хрестом в Україну на початку 1920-го року відвідала місія ЧЧХ. Місія спільно з Українським товариством створила комісію з пошуку і репатріації військовополонених чехів і словаків. [72, арк.39] В 1919 році Українське товариство допомагає французьким колоністам в поверненні на батьківщину.

Аналогічну допомогу в 1922 р. надавало товариство і швейцарській місії. [72, арк.40]

Необхідно зазначити, що проти міжнародних гуманітарних місій Українського Червоного Хреста активно виступав більшовицький Червоний Хрест Російської Федерації. Постійно виникали конфліктні ситуації під час перемовин з Міжнародним Комітетом. Російське товариство прагнуло вийти із міжнародної ізоляції і власне одноосібно представляти всі червонохресні організації, які виникли на територіях бувшої Російської імперії.

Після встановлення в Україні радянської влади Українське товариство потрапляє в повну залежність від ідеологічних настанов більшовиків. Будь-яка міжнародна гуманітарна діяльність, яку провадило товариство, координувалась із вищих кремлівських кабінетів. Тому всі міжнародні місії Українського товариства та міжнародних акцій допомоги з початку 1920-х років мають яскраве ідеологічне та пропагандистське забарвлення. У 1919 р. Український Червоний Хрест спільно з більшовицьким Російським товариством Червоного Хреста боролись з подоланням наслідків єврейських погромів, які прокотились по містам і містечкам Волинської, Подільської, Київської та Херсонської губернії. Розгул насилля продовжувався протягом 1918-1920-го рр.. Багато населених пунктів були погромлені декілька разів. Під час погромів загинули десятки тисяч людей, погромники не жаліли ні дітей, ні старих, ні жінок. Одночасно з вбивствами і зґвалтуваннями відбувався грабунок майна погромлених. Все, що можна було вивезти, вивозилось, все інше майно знищувалось – розбивались вікна і двері, зривалась підлога, руйнувались груби і пічки, ламались меблі. Вживши під час погромів євреї потребували невідкладної медичної допомоги та соціально-економічної реабілітації. Ситуацію ускладнювала громадянська війна, яка не дозволяла місцевій владі надавати допомогу потерпілим. 5 червня 1919 року РНК РСФРР прийняв рішення про організацію допомоги жертвам єврейських погромів. Організаційна робота покладалась на наркомат соціального забезпечення та товариства Червоного Хреста. Того ж року між більшовицькими урядами Російської

Федерації та України було укладено договір про співпрацю у подоланні наслідків погромів. Співпрацювали і червонохресні товариства республік. Протягом року товариства Червоного Хреста спільно виділили для допомоги постраждалим від єврейських погромів 100 млн. крб. [122, с.525-526]

У червні 1919 р. запрацював Комітет допомоги постраждалим від погромів при управлінні головного уповноваженого Червоного Хреста на Україні. Він тісно контактував з аналогічним українським комітетом допомоги біженцям і полоненим, центральною секцією допомоги жертвам погромів при наркоматі соціального забезпечення та єврейськими громадськими організаціями. До початку серпня зусиллями Комітетів вдалось організувати і підготувати до роботи 61 харчовий пункт на 23,5 тис. чоловік, дезінфекційний загін, 2 госпіталі, 97 дитячих установ на 12,5 тис. дітей. Територія, постраждала від погромів, ділилась на райони, в які входило від 10 до 12 розорених міст. [504, с.120] Всю роботу в районі здійснювали районні уповноважені Червоного Хреста і завідувачі відділами допомоги. Перший вів перемовини, встановлював контакти, координував діяльність державних установ і громадських організацій, контролював розподіл продовольства і т.д. Заввідділом допомоги безпосередньо здійснював реалізацію допомоги, переважно на цю посаду призначались люди, постраждалі від погромів. Завдячуючи зусиллям Червоного Хреста та єврейської громадськості вдалось врятувати від голодної смерті, інфекційних хвороб тисячі людей, в тому числі жінок та дітей.

Під час окупації України денікінцями в вересні 1919 р. за розпорядженням армійського керівництва майно Українського товариства було реквізовано на потреби армії. [72, арк.37] Після розгрому денікінців більшовиками на початку 1920 року в Києві відновили роботу 20 червонохресних госпіталів на 3,5 тис. ліжок. [72, арк.37]

Отже, в 1918-1923 роках Українське товариство активно здійснювало гуманітарну політику шляхом допомоги постраждалим від громадянської війни та погромів і організації кампаній з обміну військовополоненими та повернення на батьківщину учасників військових протистоянь періоду громадянської війни.

На початку 1920-х років Український Червоний Хрест здійснював свою діяльність у сфері організації медико-санітарної справи на Україні, вирішення питань дитячої безпритульності та боротьби з соціальними хворобами.

Окремим напрямом діяльності товариства на початку 1920-х років стала боротьба з голодом 1921-1923 років та його наслідками. В кампанію допомоги голодуючим були включені також громадські об'єднання, функціонально пов'язані з продовольчо-санітарним забезпеченням населення потерпілого від стихійного лиха, а також господарські самодіяльні організації села, які з огляду на специфіку своєї діяльності оперували натуральними та грошовими фондами селянських господарств. Український Червоний Хрест розпочав роботу з порятунку голодуючого населення України восени 1921 р. При Всеукраїнському ЦВК Червоного Хреста створюється Центральна Комісія допомоги голодуючим. Комісія мала координувати роботу Українського товариства Червоного Хреста, державних органів та представництв іноземних благодійних організацій в Україні з допомоги голодуючим. Комісія не мала власного керівного апарату і проводила діяльність лише через Український Червоний Хрест. Останній, крім надання допомоги голодуючим, мав власним коштом утримувати персонал благодійних їдалень та роздаточних пунктів, які працювали під вивіскою Центральної комісії допомоги голодуючим. У вересні 1921 р. було відкрито перші харчові пункти Червоного Хреста при залізничних станціях. Кожних харчовий пункт мав обслуговувати щодня 7 тис. осіб. З жовтня 1921 року почалась допомога і голодуючим селянам. [72, арк.40] У Запорізькому повіті Український Червоний Хрест у грудні 1921 р. відкрив 2 харчові пункти. До липня 1922 р. кількість харчових пунктів зросла до 32. Пункти працювали у більшості волостей та міст повіту, організовуючи харчування 13050 чоловік. Восени 1922 р. харчові пункти було відкрито і в більшості населених пунктів Мелітопольського і Бердянського повітів. На початку січня 1923 р. у регіоні допомогу голодуючому населенню надавали 83 червонохресні харчові пункти, що обслуговували 20035 осіб. [68, арк.41] На початку 1922 р. Український Червоний Хрест створив 600 харчових пунктів розрахованих на харчування 150

тис. осіб на добу. [263, с.96] В сільській місцевості Український Червоний Хрест фінансував 576 харчових пункти, де щоденно отримували обіди 150 тис. чоловік з них 60 відсотків складали діти. У середині 1922 р. сільські пункти обслуговували виключно дітей та вагітних жінок. Робота сільських пунктів тривала до літа 1923 року. [72, арк.14]

За завданням Наркомату парці Українське товариство в 1922-23 р. організовував харчування безробітних. Харчування це відрізнялося від звичайної допомоги голодуючим більш ситною гарячою першою стравою та подвійною порцією хліба. Як повідомлялося у радянській пресі 1923 року: «... За загальними даними на Півдні України за посередництвом Українхреста годувалося 96 728 душ голодуючого населення, з них на селі 77 382 душі або 80 відсотків, в містах 19 346 або 20 відсотків. За віковими групами – дітей 64 873 або 65 відсотків населення, дорослих – 31 855 або 35 відсотків. Загальна кількість виданих раціонів – 13 822 727...». [402, с.259-269, с.265] Загалом в період з 1921 по 1924 рік УТЧХ видало 47 059 273 пайка-обіда. [71, арк.67]

У період голоду початку 1920-х рр. Українське товариство прагнуло налагодити контакти з українськими емігрантами і отримати від них фінансову та матеріально-технічну допомогу. Однак, з ідеологічних причин та негативного ставлення емігрантських кіл до пробільшовицьких організацій Українському Червоному Хресту вкрай складно було організувати збори пожертв на допомогу голодуючим в Україні. Під час голоду 1921-1923 рр. Червоний Хрест через свої представництва у Канаді зумів спільно з українськими товариствами організувати збір коштів для допомоги голодуючим України. Вдалося зібрати 500 доларів для комітету «Голодним України» та влаштувати окремий збір коштів для Великої України. У липні 1922 р. Український Червоний Хрест надіслав доктору І. Смаль-Стоцькому в Прагу 161 долар для пересилки до Української Академії Наук, а в серпні М. Грушевський дістав 300 канадських доларів від «колишнього Українського Допоміжного Комітету в Едмонтоні». Взагалі, збір коштів йшов мляво. Український Червоний Хрест у Канаді дістав лише одну посилку з Торонто на суму 100 доларів у загальний фонд голодуючих

України та дві з Вест-Форту по 100 доларів для Української Академії Наук. [381, с.47] На річних зборах у березні 1923 року писар Українського Червоного Хреста скаржився, що товариство змогло вислати лише 1000 доларів «голодним братам в Україні», а в фінансовому звіті було записано лише 950. Писар пояснював причини таких скупих зборів конкуренцією з боку акції «Національної Позички», а доктор П. Назарук висловив побоювання щодо «низького стану пожертвувань» канадських українців. Сума пожертвувань зменшилася – коли за два попередні роки Український Червоний Хрест зібрав 50 тис. доларів «на поміч сорока мільйонам у Великій Україні і чотирьом мільйонам на Буковині і в Галичині», то від березня 1922 до квітня 1923 р. до каси надійшло лише 5600 доларів. Не було ні тієї енергії, ні запалу серед тих, хто збирав кошти, яку виявляли працівники інших українських організацій. Було відсутнє регулярне звітування про проведені акції і зібрані кошти. [381, с.47]

Певна частина зібраних товариством коштів надійшла в Україну. Про це свідчать звіти М. Грушевського та М. Левицького. Вони мали певне значення для науковців та працівників культури, але стосовно мільйонів голодуючих, цей жест представників діаспори носив символічний характер.

Під час голоду 1921-1923 рр. Український Червоний Хрест як посередник був залучений до співпраці з Міжнародним комітетом допомоги голодуючим, що діяв під егідою Міжнародного комітету Червоного Хреста. В січні 1922 року для пошуку продовольства в Болгарію та країни Західної Європи направляються місії Українського Червоного Хреста. Червонохресна місія брала активну участь в Женевській конференції з допомоги голодуючим в радянських республіках. За результатами конференції допомогу голодуючим українським губерніям вирішили надавати місія Нанесена та Міжнародна спілка допомоги дітям, а також Німецькі філантропічні товариства. [72, арк.41] Так, на кошти німецьких допомогових організацій влітку 1922 року було закуплено партію медикаментів. [72, арк.42]

З травня 1922 р. до України почала надходити допомога від Датського, Швейцарського, Сербського та Шведського національних червонохресних

товариств. Вони надіслали на Україну 1 млн. 200 тис. пайків та 130 тис. пудів гуманітарних вантажів. Тільки Бернський єврейський комітет в Катеринославі з лютого по травень 1923 року видав місцевим жителям 7924 пайки. [132, арк.48] У вересні 1922 р. Український Червоний Хрест взяв участь у роботі Міжнародної конференції організацій, що входили до комітету допомоги голодуючим України та Росії. Активно використовувала червонохресну мережу місія Нансена. [461, с.446] Загалом представництва закордонних благодійних організацій забезпечили харчуванням 315 тис. голодуючих і роздали продовольчі пайки 645 тис. осіб в 12 українських губерніях. [32, арк.90] В Україні працювали і представництва Американської допомогової асоціації та Джойнт. Представництва Джойнт в радянських республіках очолювали доктори Розен та Боген. Основними районами їх діяльності були Харківська, Катеринославська та Донецька губернії. Товариство допомагало населенню харчами, одягом, медичною допомогою, паливом та насінням. Районні представництва очолювались радянськими громадянами в кількості 81 особи. АРА самостійних представників не мала, але в кожній районній конторі мала адміністрація від 4 до 8 американців. Основними районами діяльності були Київська, Харківська, Катеринославська, Одеська та Донецька губернії. Основними видами допомоги була продовольча та медична. Загальна кількість службовців сягала приблизно 1300 осіб. Місія Нансена в Україні була представлена паном Айбі та його заступницею пані Тідеманд. В районних конторах працювали уповноважені представники Українського товариства Червоного Хреста. Районом діяльності були Катеринославська, Одеська, Київська, Донецька та Харківська губернії. Основний вид допомоги продовольчий. Кількість службовців в конторах була від 8 до 10 осіб. [460, с.130-133] Проте, зусилля Українського Червоного Хреста, як і інших громадських об'єднань, спрямовувались на підтримку переважно постраждалого населення Російської Федерації. Лише в січні 1922 року в Україні були створені офіційні благодійні їдальні Червоного Хреста. Проте вони змогли лише на перших порах забезпечити менше 1% голодуючих, оскільки практично усе продовольство вивозилось до Росії. І саме на допомогу населенню уражених

голодом губерній Російської Федерації спрямовувалася діяльність радянського Червоного Хреста. Ще в червні 1921 року до складу Центральної комісії допомоги голодуючим на чолі з головою Всеросійського ЦВК РСФСР М. Калініним був введений представник Російського товариства З. Соловйов. 22 серпня 1921 р. уряд Російської Федерації уповноважив РТЧХ здійснювати допомогу голодуючим, влаштовуючи лікарсько-харчові пункти і збір добровільних пожертв. У зверненні ЦК Допголу, ЦК Червоного Хреста та Головпросвіткомітету з приводу проведення Всеросійського червонохресного тижня допомоги голодуючим від 21 листопада 1921 р. мова йшла лише про регіон Поволжя. Завдання полягало в притягненні до справи допомоги під егідою Червоного Хреста усіх громадських організацій. В ході кампанії передбачалося «використання усіх засобів агітації для всебічного висвітлення перед масами причин, розмірів і наслідків голодного лиха, способів боротьби з ним, зміцнення зв'язку між губерніями голодуючими і губерніями «прив'язаними». До числа останніх були віднесені і українські губернії, включаючи ті, які вже самі потерпали від голоду. Усі грошові суми мали негайно переказуватися на поточний рахунок ЦК РТЧХ в Московському кооперативному відділі Державного банку. Український Червоний Хрест спільно з Російським товариством створив у Поволжі 17 лікувально-харчових загонів, через мережу яких було відпущено 20 844 330 пайків і надана допомога 184 451 особі, що постраждала від голоду. [332, с.262] Окремо утримувалися 19 пунктів «Матері та дитини» на 4775 чол. На цих пунктах щоденно видавалось до 2 тис. пайків. [263, с. 196]

У той час, як в Російській Федерації ступінь та форма участі червонохресних організацій у кампаніях боротьби з голодом пріоритети визначалася державними органами в директивному порядку у вигляді постанов та розпоряджень, в Україні превалювала практика укладання юридичних угод між товариством та державними органами, організаціями та установами. Втім, межа субординаційної залежності між червонохресними організаціями обох республік була умовною, позаяк, навіть в Українській СРР Червоний Хрест

виступав в ролі агента-посередника між постраждалим від голоду населенням та державним апаратом. Згідно з угодою між ЦК Допомоги голодуючим при ВУЦВК та Головним управлінням УЧХ від 19 січня 1922 року, Червоний Хрест повинен був організувати здешевлений продаж продовольства населенню, для чого зі спеціальних резервів держави на термін в два місяці йому виділялося 10 тис. пудів зерна різноманітних культур. Після закінчення зазначеного терміну УТЧХ зобов'язувався повернути отриману позику із супровідним наданням ЦК Допголу звітних матеріалів про цільове використання товарного кредити для підтримки тієї частини постраждалого населення, яка не обслуговувалась безпосередньо державними організаціями. На 1 грудня 1922 року на харчових пунктах УТЧХ на теренах України одержували продовольство 155 тис. чоловік, 65,4% з яких мешкали у сільській місцевості. Загалом УТЧХ організувало протягом 1921-1923 років діяльність 600 харчових пунктів де було видано 67 млн. пайків та гарячих обідів. [180, с.4] Загалом діяльність Українського Червоного Хреста в 1921-1923 роках в основному була зорієнтована на село. Саме тут, окрім організації харчування і медичної допомоги, будувалися лазні, пральні, дитячі ясла та консультації. [332, с.263]

Важливу роль у діяльності Українського товариства Червоного Хреста у міжвоєнну добу відігравав медико-санітарний напрям. Протягом 1920-30-х рр. Українське товариство активно боролось з соціальними хворобами до яких відноситься туберкульоз, черевний тиф, дитячі інфекційні хвороби, допомагало державним інституціям формувати систему медичних установ, розвивало аптечну мережу в Україні. Ще в період громадянської війни Український Червоний Хрест проводив різного роду кампанії по боротьбі з епідеміями холери, черевного тифу. Створюються дезінфекційні та епідеміологічні загони, спеціалізовані госпіталі та лазарети (за назвою захворювання), де розміщувались хворі. Одночасно осередки товариства власними силами будували лазні та кухні, пральні та дезінфекційні кімнати. У кінці 1918 р. товариство утримувало два лікувальні та харчові пункти для біженців та військовополонених, а в лютому 1919 р. таких пунктів було вже 56. Крім того діяли декілька санітарних постів

лікарень і госпіталів для обслуговування мирного населення. У Києві було відкрито кілька епідеміологічних госпіталів і санаторій. [72, арк.34]

З 1921 року Українське товариство зосереджує свою діяльність на наданні медичної допомоги населенню та боротьбі з різного роду епідеміями. На II Всеукраїнському з'їзді відділів охорони здоров'я (1-8 квітня 1921 р.) наголошується на необхідності побороти епідемії, які набули поширення в роки громадянської війни. В цей час актуальним було питання боротьби з туберкульозом. На початку 1920-х рр. в Україні на туберкульоз захворіло до 70% населення. [477, с.51] Тому боротьба з туберкульозом і його профілактика стала одним із головних завдань Українського Червоного Хреста. Починається активна діяльність зі створення мережі протитуберкульозних та інших профільних санаторіїв.

Вже влітку 1921 року Українське товариство Червоного Хреста для надання медико-санітарної допомоги населенню Української СРР відкрило 38 протитуберкульозних санаторіїв, розрахованих на майже 4 тис. ліжок, 27 дитячих медично-оздоровчих закладів розрахованих на 1218 дітей та 20 протитуберкульозних лікарні. [72, арк.40]

Активно працював Український Червоний Хрест на Одещині. Упродовж 1922 року протитуберкульозні червонохресні диспансери надали допомогу 29 тис. осіб, а сільські амбулаторії – близько 17 тис. осіб, польовий епідеміологічний госпіталь вилікував 290 важкохворих. Важливим кроком в подоланні наслідків голоду було відкриття в Одесі особливого відділення для хворих та виснажених від тривалого голодування. Це був єдиний в Україні лікувальний заклад, в якому велася розробка питань щодо хвороб, викликаних голодом. [332, с.261] У Миколаєві в листопаді 1922 р. товариство відкрило перший в Україні туберкульозний диспансер, а вже на кінець 1923 року за кошти товариства було відкрито 19 протитуберкульозних закладів. [4, арк.10] Під егідою УТЧХ в роки голоду працювало 8 червонохресних лікарень розрахованих на 1452 хворих, 23 амбулаторії та 5 санаторіїв. [378, с.15] У 1923 р. в с. Захар'ївка на Одещині коштом Українського Червоного Хреста було відкрито

перший туберкульозний диспансер для хворих на сухоти селян. Лікарі диспансеру до 1925 р. створили інформаційну базу хворих на туберкульоз селян Захарівського району, організували 3 сільські протитуберкульозні амбулаторії, в яких тільки в 1925 р. отримали допомогу 10552 особи. [244]

У постраждалих від голоду, війни та економічної розрухи районах України, вже в 1921 р. масового поширення набули епідемії висипного тифу, дизентерії, холери та туберкульозу. Офіційна статистика, далека від дійсності, зареєструвала 2,4 млн. осіб, які перехворіли на тиф під час чотирирічної пандемії 1919-1922 рр. За висновками О.М. Марзеєва, в 1919-1922 рр. в Україні на висипний тиф перехворіло не менше 5 млн. осіб; померло від паразитарних тифів близько 750 тис. осіб. [477, с.51] Інший дослідник М. Товбін наголошує на тому, що висипним тифом перехворіли більше 2 млн. осіб. [484, с.29] Піком захворюваності на тиф був 1920 р. У цьому ж році досягла кульмінації епідемія холери.

Наприкінці 1922 р. в заболочених місцевостях Півдня України, де існували сприятливі кліматичні умови для розмноження комах, розпочалася епідемія малярії. До кінця 1922 р. в Україні на малярію хворіли 907,5 тис. осіб. [531, с.36] У другій половині 1920-х рр. Україною прокотилась епідемія кору та скарлатини. Ситуацію ускладнювала тотальна руїна економіки, голод. Катастрофічно не вистачало мила, засобів гігієни, одягу, білизни, продуктів харчування. Процвітала масова антисанітарія, непорядкованість торгівлі продуктами харчування. Для боротьби з епідеміями відділення товариства створюють мережу туберкульозних лікарень та санаторіїв і постійних червонохрестних лікарень. З листопада 1921 року до кінця 1923 року в Україні зусиллями Червоного Хреста було відкрито 750 різних установ (лікувальні, нічліжні пункти, амбулаторії). В 1922 р. в Україні під патронатом товариства діяло 100 медичних закладів, які надавали допомогу хворим. [332, с.261] Для забезпечення потреб лікарень у ліках червонохрестні контори відкривали в селах Київщини, Житомирщини та Вінниччини пункти по заготівлі лікарських трав. [378, с.32] На Поділлі, в розпорядженні управління Червоного Хреста в квітні

1925 р. функціонувало 24 амбулаторії, 7 зуболікарняних кабінетів, 30 аптек, 7 магазинів «Санітарія і гігієна», консультаційних пункти грудних дітей та вагітних жінок, акушерська консультація, дитяча консультація для безпритульних у Проскуріві. У розпорядженні Вінницького окружного комітету товариства була аптека, літній сад та город лікарських рослин миловарний завод у Вінниці. Загалом, станом на 1926 р. в Україні діяло 569 червонохресних медико-санітарних установ. [423, с.107]

В 1923 р. епідемії холери, віспи і тифів впали до відносно «безпечного» рівня. Захворюваність на віспу складала 1,5 тис. хворих на 10 тис. населення. В наступному 1924 р. вона зменшилась втричі, а на тиф – вдвічі. [477, с.51]

Під час голоду 1922-23 років, не маючи достатньої матеріально-технічної бази та матеріальної підтримки з боку держави, УТЧХ мусив відмовитися від повного фінансування червонохресних санаторно-профілактичних закладів і зосередити свою діяльність на організації лікувально-харчових пунктів та боротьбі з інфекційними хворобами, а в 1924 році товариство повернулось до фінансування мережі медично-господарських закладів з лікування і профілактики туберкульозу. [306, с.12]

У другій половині 1920-х р. центром усієї протитуберкульозної роботи, яку здійснював Український Червоний Хрест були протитуберкульозні санаторії та лікарні. У середині 1920-х років тільки в Одеському окрузі діяв Міський протитуберкульозний диспансер, дитячі санаторії «Сонячні табори» та «Біла квітка», кліматичний санаторій дитячий денний санаторій. У селі Захар'ївка працював сільський Туберкульозний диспансер. [244]

Боротьба з голодом 1921-1923 р. та його наслідками була, безумовно, найбільш масштабною гуманітарною кампанією, в якій прийняли участь організації Українського Червоного Хреста, хоча у продовж 1920-30-х рр. товариство неодноразово залучалося до загальносоюзних акцій з допомоги потерпілим від недородів та стихійних лих. У 1926 р. Український Червоний Хрест разом з іншими республіканськими філіями радянського Червоного Хреста надав активну допомогу постраждалим від землетрусу в Вірменії.

Херсонський окружний комітет УТЧХ через місцевий Держбанк переказав 585 крб., зібраних на користь потерпілого від землетрусу населення Ленінакану. Одеський окружний комітет з грудня 1926 р. утримував своїм коштом 24 біженців цього постраждалого регіону. Київський окркомітет товариства отримав подяку від Червоного Хреста Вірменії за надіслані сотні комплектів дитячого одягу. Слов'янський комітет Українського Червоного Хреста Артемівської округи 29 січня 1927 р., влаштувавши вечір-концерт, одержав можливість переказати за цільовим призначенням прибуток від концерту в сумі 455 крб. Вірменському Червоному Хресту для подолання наслідків землетрусу в республіці. [332, с.267] Загалом Українське товариство зібрало для допомоги жителям Вірменії 12 тис. крб. [72, арк.54] Того ж року постраждали від паводку в Білорусії отримали від УТЧХ 5 тис. крб. [72, арк.54]

Надавав допомогу УТЧХ і переселенським господарствам Півдня України, що постраждали від нещороду 1928 року. На нових місцях проживання переселенці зіштовхувались з величезною масою господарських і побутових проблем через особливості переселенського контингенту і відсутності коштів обігових коштів. Край негативно впливали на ведення сільського господарства переселенцями і кліматичні умови Півдня України. Відсутність систем зрошення, с/г реманенту, допомогових виробництв (тваринництва, птахівництва) призводили до повної залежності переселенських господарств від місцевого клімату. У зв'язку з нещородом 1927-1928 рр. Червоний Хрест в південних округах України організував харчування дітей переселенців протягом весни-осені 1928 рр. Для фінансування гарячих обідів товариство витратило 100 тис. крб. [111, арк.16]

У господарствах єврейських переселенців 1927 р. прибуття, які не встигли здійснити необхідні посівні на власних наділах під час нещороду 1928 року розпочався голод. Для пом'якшення становища переселенців проводилася кампанія з організації громадського харчування та централізований розподіл фуражу. До кампанії було залучено як радянські так і закордонні благодійні товариства. Так, тільки по переселенських ділянках Гуляйпільського району

Українське товариство Червоного Хреста витратило 840 крб. [413, с.165]

У 1931 р. для подолання наслідків чергового землетрусу у Вірменії Український Червоний Хрест виділив 100 тис. крб. тоді ж для допомоги населенню Західної Грузії, постраждалому від сходження снігових лавин, Сілкою Червоного Хреста і Півмісяця СРСР був визначений кошторис в 175 тис. крб. для проведення за участю республіканських червонохресних організацій, включаючи Українське товариство, рятувально-відновлювальних робіт – спорядження санітарних загонів, організацію харчувальних пунктів, формування ремонтних бригад. [332, с.268]

На початку 1930-х рр. під патронатом Червоного Хреста академіки А.А. Богомолець та А.А. Багдасаров розпочали створення в СРСР донорських пунктів та пунктів з організації переливання крові. [263, с.32] Червонохресне донорство перетворилось в масовий рух в другій половині 1930-х рр. Пленум ЦК Червоного Хреста в березні 1938 р. прийняв рішення про формування кадрів донорів і запропонував усім республіканським товариствам Червоного Хреста розгорнути роботу з комплектування донорської кадрової служби за рахунок активістів і значкистів ГСО. [256, с.13] У межах кампанії на кожному підприємстві чи державній установі де діяв осередок товариства організовувались бюро донорів. Так, в Полтавському с/г інституті донорами стали 275 студентів, [241] в Київському інституті харчової промисловості – 175 чоловік, [257, с.17] в дніпропетровську за чотири місяці 1939 року в ряди донорів запасу записались 846 чоловік. [58, арк.78] У квітні 1940 р. на четвертому Пленумі ЦК Червоного Хреста України констатувалась необхідність проведення в літній період кампанії студентської агітації за вступ в ряди донорства. Кампанія передбачала проведення студентами-практикантами агітації і роз'яснення значення донорства серед трудових колективів підприємств і державних установ. Кожен студент перед від'їздом на базу практики зобов'язувався залучити в бюро донорів не менше 5-10 осіб. [259, с.5]

З моменту створення Українське товариство Червоного Хреста активно здійснювало роботу по наданню різного роду допомоги дітям. Особливо

актуальна дана робота була під час громадянської війни. В лютому 1919 року Наркомат продовольства і Рада захисту дітей (створена із представників Наркоматів соціального забезпечення, охорони здоров'я та продовольства і праці 4 лютого 1919 року) доручила Червоному Хресту організацію і медико-санітарне та продовольче обслуговування дитячих колоній створених в Полтавській та Чернігівській губерніях. Справа в тому, що ще влітку 1918 року Російському товариству Червоного Хреста, за сприяння представників Міжнародного Комітету Е.П. Фріка, американської місії Червоного Хреста майора Вардвеля, дипломатів Пуля, Ф. Гренера, Ф. Локкарта вдалося домовитися з антирадянським Комітетом Установчих Зборів, про вивіз з Поволзьких губерній продовольства для організації харчування дітей-сиріт, військовополонених та біженців. Контроль за розподілом продовольства здійснював американський Червоний Хрест. 7 квітня 1919 року Червоний Хрест отримав повноваження самостійно закупати продовольство для забезпечення дитячих колоній і нафту для організації його транспортування. [504, с.121] Влітку 1919 р. в Україні створюються перші дитячі установи – сиротинці, дитячі санаторії та літні колонії. У серпні 1919 р. в Україні працювало 27 червонохрестних дитячих установи розрахованих на допомогу 7,3 тис. дітей. [72, арк.37]

Під час голоду 1921-23 рр. через апарат Українського Червоного Хреста здійснювала свою роботу Міжнародна Спілка допомоги дітям. 1924 р. Українське товариство стає постійним членом цієї міжнародної організації. [72, арк.43] В їдальнях МСДД, організованих Українським товариством, було видано близько 600 тис. обідів. Особливо активною співпраця організацій була в 1923 році, після з'їзд уповноважених Українхреста та представників місцевих червонохрестних комітетів. Тоді ж, Українське товариство розпочало роботу зі створення спеціальних дитячих установ для дітей постраждалих від голоду. Влітку 1923 року в Україні було відкрито перші 73 дитячих ясел. [402,с.266]

На початку 1920-х років в Україні внаслідок тривалої громадянської війни, голоду 1921-1923 років без батьківського піклування залишилась значна кількість дітей. Масового характеру набула дитяча безпритульність та

злочинність. Тому перед владними органами постало питання створення відповідної система захисту дітей. В 1922 році під час першого Всеукраїнського з'їзду працівників Українського Червоного Хреста було прийнято рішення звернутися до державних органів з проханням виділити кошти для надання допомоги голодуючим дітям, дітям-сиротам та безпритульним. [72, арк.43] РНК Української СРР в листопаді 1922 р. прийняв постанову про створення при Комісії по ліквідації наслідків голоду Центральної комісії допомоги дітям (ЦКДД). 10 середня 1923 р. ВУЦВК прийняв «Положення про ЦКДД при ВУЦВК». Згідно положення комісія отримувала статус окремого державного органу з допомоги дітям. [150, с.443] Комісія мала об'єднати у своєму складі представників як державних органів (наркомату освіти, наркомату соціального забезпечення), профспілок, ЦК ЛКСМУ, ЦК КП(б)У, так і громадських об'єднань. Зокрема до складу комісії було включено представників Українського Червоного Хреста.

Основними джерелами фінансування діяльності комісії стали кошти що залишилися від Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду та надходження від громадськості. Так, Комісія разом з Українським Червоним Хрестом створила торгівельно-промислове товариство «Сприяння». Від діяльності товариства комісія лише за перші сім місяців 1923 р. отримала 60 тис. золотих карбованців. [499, с.24]

Окрему допомогу Український Червоний Хрест надавав голодуючим дітям. Його силами було організовано понад 3 тис. харчувальних пункти для голодуючих дітей, розміщених переважно в сільській місцевості. На це Українське товариство витратило 250 тис. крб. власних коштів. Усього ж за 1921-1922 рр. через організації Червоного Хреста України голодуючим дітям було видано понад 45 млн. обідів. Наприкінці 1922 р. Українським Червоний Хрестом було запропоновано новий метод допомоги безпритульним голодуючим дітям через організацію сільськогосподарських дитячих колоній, частина яких уже функціонувала починаючи з весни 1921 р. За клопотанням Головної управи Українського Червоного Хреста перед Наркомосом та Наркомземом ці колонії,

як і інші підвідомчі Червоному Хресту дитячі установи, були наділені землею. Їх мешканці не лише забезпечувалися продовольством, одягом та взуттям, але й оволодівали сільськогосподарськими професіями. При деяких колоніях були побудовані парові млини, де діти навчалися млинарській справі. Тут створювалися плантації буряка, вирощувалися лікарські рослини (прикладом чого може бути сільськогосподарська колонія «Нансенівка» в с. Олександрівка, що на Київщині. До початку 1923 року кількість дитячих установ, які мали ріллю для забезпечення своїх продовольчих потреб, збільшилась з 92 до 302. [332, с.263]

Товариство фінансувало і програми з допомоги дітям які постраждали під час стихійних лих, проводило фінансування дитячого оздоровлення через систему власних санаторно-курортних установ, за власні кошти утримувало ясла, дитячі будинки. У середині травня 1923 року за сприяння доктора Грана, який очолював благодійну організацію «Верелив-Озе», Український Червоний Хрест організував під Одесою біля села Пересипи «Сонячний табір» для лікування дитячого туберкульозу. [402, с.259-269] В 1924 році було вирішено перетворити Дитячий сонячно-морський курорт ім. Андрія Іванова на Всеукраїнський дитячий протитуберкульозний курорт. За кошти Оружного виконавчого комітету Червоного Хреста до санаторію було проведено трамвайну лінію, закладено парк, фруктовий сад та виноградники. Наступного року в Одесі на вулиці Великий Фонтан товариство організувало дитячий санаторій «Біла квітка» для хворих на легеневий туберкульоз, дитячий денний санаторій на Лідеровському бульварі. Загалом під керівництвом Одеського туберкульозного диспансеру Червоного Хреста в Одеському регіоні на середину 1920-х рр. функціонувало 4 дитячих протитуберкульозних санаторії. [244]

У середині 1920-х рр. в керівному апараті товариства створюється Дитячий відділ, на який припадало 30-40% всіх коштів Червоного Хреста. Допомога дітям проводилась у трьох напрямках – боротьба з дитячою безпритульністю, допомога дітям безробітних та допомога дітям на селі. Місцеві організації Червоного Хреста створювали для дітей нічліжки, пункти харчування, пункти по

реєвакуації дітей на батьківщину після голоду 1921-1922 років, сільськогосподарські колонії, дитячі ясла тощо. У 1923 р. відкривається перша дитяча школа-комуна Українського Червоного Хреста для підготовки медичних сестер. У школу для навчання і проживання направлялись дівчатка-сироти з південних губерній України. [72, арк.43] Загалом, на 1 жовтня 1923 р. у всіх губерніях України нараховувалось 49 дитячих установ, які утримувались на кошти Червоного Хреста. До 1 серпня 1924 р. їх кількість збільшилася втриє. За рік (з кінця 1923 по кінець 1924 р.) організація витратила на допомогу дітям більш як 250 тис. крб. [243, с.51] 1925 р. на допомогу дітям товариство витратило вже 500 тис. крб. [72, арк.46]

Влітку 1925 р. Українським Червоним Хрестом було організовано в селах Фесторово, Коза та Захарівка на Одещині дитячі ясла розраховані на 95 дітей. Того ж року в Одесі запрацювала стоматологічна поліклініка, яка надавала безкоштовну стоматологічну допомогу вихованцям місцевих дитячих будинків та дітям із малозабезпечених сімей. [244] Коштом товариства протягом 1920-х років функціонували безкоштовні дитячі їдальні для дітей із малозабезпечених та багатодітних сімей. Так, Одеський окружний комітет в 1925 році створив мережу дитячих їдалень при сільських школах Одещини. У січні 1926 р. гарячі сніданки і обіди отримували учні 21 сільської школи. На утримання дитячих їдалень Одещини в 1925-1926 рр. Українське товариство витратило близько 100 тис. крб. [244]

У другій половині 1920-х рр. сталися деякі зміни в організації дитячої червонохресної роботи. 1926 р. Українське товариство Червоного Хреста передає на баланс товариства «Друзі дітей» всі заклади створені товариством для подолання дитячої безпритульності. [72, арк.48] 2 листопада 1926 р. ЦК Українського товариства Червоного Хреста та Центральна комісія Допомоги Дітям при Всеукраїнському ЦВК уклали договір про запровадження додаткової плати від гральних закладів, казино, рулетки у розмірі 20 копійок з відвідувача, а в Харкові, Одесі, Дніпропетровську 25 копійок на потреби безпритульних дітей. Крім того запроваджувався додатковий збір у розмірі 5 копійок за годину гри на

більярді в містах Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську збір складав 15 копійок. Зібрані кошти надходили до Українського Червоного Хреста на виконання програм фінансування допомоги безпритульним дітям. [107, арк.19]

23 листопада 1927 р. ВУЦВК та РНК УСРР прийняв постанову «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю в УСРР». Постанова закріпила за добровільними товариствами (товариством «Друзі дітей», Українським Червоним Хрестом та кооперативними товариствами) організацію боротьби з дитячою бездоглядністю та здійснення профілактики дитячої безпритульності. На виконання постанови Український Червоний Хрест спільно з товариством «Друзі дітей» організували бригади робітників і службовців, які збирали безпритульних дітей на вокзалах, підвалах житлових будинків, теплотрасах. Так, у лютому 1932 р. учні та вчителі інтернату ФЗУ Київського паровозоремонтного заводу організували бригаду по боротьбі з дитячою безпритульністю ім. 1-ї райконференції Українського Червоного Хреста. У нічний час бригада патрулювала Київський вокзал, збираючи безпритульних дітей. Загалом червонохресні патрулі у лютому-квітні 1932 р. виявили та направили до дитячих будинків 33 безпритульних дітей. [241, с.5]

Осередки Українського Червоного Хреста власним коштом утримували сільськогосподарську колонію для безпритульних у місті Сніжне на 75 місць, 4 дитячих профамбулаторії, 15 сільських ясел, 2 дитячих санаторії, 166 дитячих установ (денні площадки, санаторії та ін.). [17, арк.24]

1928-1929 рр. на Півдні України від неврожаю постраждали 11 сільськогосподарських округів. Їх охопив голод. Український Червоний Хрест для організації харчування дітей постраждалих районів відкрив 2 500 харчопунктів, які забезпечили гарячими обідами 250 тис. дітей протягом 10 місяців [17, Арк.24]. Товариство загалом витратило на харчування голодуючих дітей близько 1 млн. крб. [111, арк.33]

Протягом 1930-1933 рр. РНК та ВУЦВКа України ухвалили ряд законодавчих актів, що мали покращити становище дітей колгоспників та радгоспників. Зокрема, постанова «Про заходи колективізації й оздоровлення

дитячого побуту» від 5 березня 1930 р. регулювала грошові відрахування державних та кооперативних промислових підприємств, сільськогосподарських об'єднань, торгових установ на утримання ясел та дитсадків. [154, с.83] У результаті, до осені 1932 р. органам охорони здоров'я вдалося розширити мережу ясел – у містах з 11 тис. місць у 1929 р. до 62 тис. у 1932 р., на селі – відповідно з 62 тис. до 1,5 млн. місць. [245, с.5-6] Того ж року дитячими будинками, що фінансувалися коштом Червоного Хреста було охоплено 2 тис. дітей, відкрито 3 санаторії на 520 дітей, один будинок відпочинку на 80 підлітків, 166 дитмайданчики на 8589 дітей. [177, с.5]

Одночасно товариство фінансувало гарячі обіди для сільських дітей, що відвідували школу. За ініціативою Сталінського окружного комітету Червоного Хреста у Великоянисольському районі з 1 березня 1930 р. було відкрито їдальні для дітей бідноти, які щодня видавали 300 гарячих обідів. Кошти для утримання їдалень виділялися місцевими організаціями Червоного Хреста та товариства «Друзі дітей». [249, с.13] У 1932 р. Хортицький комітет товариства видав для учнів німецької й української семирічки 49 769 сніданків, з яких 30 696 – безкоштовно. [251, с.3]

Однак, саме існування селянських ясел під час голодомору було під загрозою. Це обумовило утворення в апараті Наркомату охорони здоров'я управління, що контролювало роботу ясел, займалося підготовкою педагогічного персоналу, відкривало консультації та молочні кухні. При Наркомздраві УСРР утворювалася міжвідомча Рада сприяння ясельній справі та її місцеві органи. Але все ж, головна увага приділялася розвитку ясел у містах. Це пояснювалося необхідністю залучення жінок на виробництво та до активної участі в громадсько-політичному житті країни. Система селянських ясел не отримала державної підтримки. Головна увага в справі попередження безпритульності на селі приділялася опікунським радам, впровадженню системи колективного та індивідуального патронату.

Деяку роль в порятунку дітей в голодне лихоліття відігравали і добровільні товариства, зокрема Український Червоний Хрест та товариство «Друзі дітей».

Згідно протоколу №106 Політбюро ЦК КП(б)У від 13 березня 1933 р. на Центральний комітет Українського товариства Червоного Хреста покладалось завдання протягом березня-червня розгорнути мережу дитячих майданчиків з пропускною здатністю 50 тис. дітей на день з повним забезпеченням дітей харчуванням. [28, арк.121] Того ж року на організацію дитячих харчових пунктів виконком Українського Червоного Хреста отримав від держави 1,5 млн. крб. [84, арк.6] До кінця квітня 1933 р. голова Українського товариства Є. Кушнір звітував перед політбюро ЦК КП(б)У про організацію харчування 124399 дітей. [30, арк.38]

На відкриття харчувальних пунктів в районах, які найбільш постраждали від голоду, було асигновано 300 тис. крб. За даними С.В. Кульчицького за два тижні березня 1933 р. було розгорнуто харчувальні пункти на 60 тис. дітей [393, с.43], з них 50 тис. дітей обслуговував Червоний Хрест та 10 тис. товариство «Друзі дітей», за підтримки місцевих червонохресних комітетів. [401, с.162] Хоча шефство над дитбудинками з боку товариств мало формальний характер, та все ж на підсилення харчування інтернованих дітей було перераховано більше 419 тис. крб., а на попередження безпритульності близько 1 млн. крб.[181, с.5]

Як і в більшості масових добровільних товариствах при Українському товаристві Червоного Хреста в кінці 1920-х років створюються організації «Юних друзів Червоного Хреста». В 1927 році створено перші дитячі організації при низових комітетах і осередках товариства, так звані секції юнацького Червоного Хреста. [72, арк.54] В наступному році рух набуває масового характеру. Осередки ЮДЧХ створюються при школах, таборах відпочинку та інших дитячих установах.

1930 р. на п'ятому пленумі Виконкому Всесоюзної спілки було прийнято рішення по посилення серед школярів і піонерів санітарно-оборонної роботи та створення осередків Юних друзів Червоного Хреста. Новостворені осередки мали займатися пропагандою серед школярів військово-санітарної справи, організовувати санітарні пости та гуртки першої медичної допомоги, організовувати трудові та санітарно-трудова десанти. Контроль за

новоствореними осередками Юних друзів Червоного Хреста покладался на керівництво піонерської організації школи. До осередку приймалися школярі, члени Всесоюзної піонерської організації, у віці від 10 до 16 років. Керівники піонерських організацій шкіл стали масово записувати учнів до осередків «Юних друзів Червоного Хреста». Відповідальність за діяльність осередку ЮДЧХ несли медичні працівники шкіл, керівники комсомольської чи піонерської організації школи. Стройову і військову підготовку у осередку здійснював вчитель-воєнрук. Шефську допомогу осередкам Юних друзів Червоного Хреста мали надавати підшефні підприємства, колгоспи, радгоспи та МТС.

У свою чергу дитячі червонохресні організації активно залучались місцевими партійно-владними органами до хлібозаготівель, засівних кампаній та кампаній мобілізації коштів для потреб Червоної армії чи колективізації сільського господарства. Так, у 1932 році для весняної посівної кампанії осередки Юних друзів Червоного Хреста Лохвицького району організували бригади першої червонохресної допомоги радянському селу. [203, с.7]

Основними формами санітарної роботи осередків «Юних друзів Червоного Хреста» серед учнівської молоді в 1930-ті роки були гуртки первинної медичної допомоги і піонерські санітарні дружини. Учні після закінчення навчання в гуртках першої медичної допомоги зараховувались до піонерських санітарних дружин. Так, юнацький осередок Червоного Хреста при Гуляйпільській ШКМ на початку 1932 р. об'єднував 150 учнів. При осередку діяв гурток першої медичної допомоги. [598, с.7] Подібні юнацькі осередки району об'єднувались в дружини Червоного Хреста. У дружинах перебували юнаки і дівчата у віці від 12 до 16 років. В 1932 році в осередках «Юних друзів Червоного Хреста» України перебувало 192 тис. школярів. [10, арк.3] У 1933 р. для керівництва червонохресною роботою серед дітей при центральних і місцевих комітетах товариств Червоного Хреста створюються дитячі сектори, які мали здійснювати керівництво роботою осередків «Юних друзів Червоного Хреста». [493, с.21]

При осередках Юних друзів у 1930-х роках функціонували гуртки БГСО (Будь готовий до санітарної оборони). Спочатку вони називались гуртками військово-санітарних знань і проводили підготовку школярів за спрощеною програмою військово-санітарних гуртків. У 1934 році Виконком Всесоюзної спілки Товариств Червоного Хреста затвердив комплекс БГСО, який став обов'язковим нормативом для членів організацію Юних друзів. Програми підготовки до складання комплексу БГСО розраховувались на школярів і піонерів 11 – 17 років. Курс передбачав 10 або 16 двогодинних занять (в залежності від віку дитини). Із п'яти розділів програми два розділи присвячувались організації шкільної гігієни і санітарній гігієні походів. Для їх вивчення програма відводила 8 годин. [459, с.39] В школах практикувалось одночасне залучення школярів і в осередок Юних друзів і до гуртків БГСО. Так, в 58 школі м. Харків в 1934 році діяв осередок ЮДЧХ та гуртки військово-санітарних знань і БГСО для учнів п'ятих класів. [262, с.10] 1940 р. Виконком Всесоюзної Спілки Червоного Хреста затвердив нову програму БГСО для учнів 5-6 класів. Вона була розрахована на 18 навчальних годин, із яких 10 відводились на практичні заняття. [263, с.93]

Влітку осередки товариства спільно з частинами Червоної армії та Тсоавіахімом організовували дитячі табори відпочинку, де здійснювалась практична військово-санітарна підготовка «Юних друзів Червоного Хреста». За результатами проводились військово-оборонні ігри, походи та маневри, велопробіги. Взимку організовувались лижні марафони, військово-санітарні естафети. З лютого 1931 року стали проводитись змагання-огляди роботи осередків Юних друзів.

У січні 1938 р. за рішенням ЦК Червоного Хреста України та ЦР Тсоавіахіму були проведені республіканські змагання піонерів і школярів присвячені ХХ-річчю Червоної армії. Змагання проходили зі стрільби, протиповітряної оборони та санітарної справи. Під час підготовки до змагань школярі здавали норми на три оборонних значки: «Юний Ворошиловський стрілок», «Будь готовий до санітарної оборони» і «Готовий до ППХО». [216] У

березні 1939 р. в Тульчинському районі Вінницької області було проведено перші воєнізовані ігри. Влітку 1939 року відбулися перші обласні військово-тактичні ігри серед молоді. [239] За результатами змагань в кінці 1939 року проводяться Перші Всесоюзні оборонні змагання піонерів і школярів. У них взяло участь близько 1 млн. школярів, в других змаганнях 1940 – 2 млн. осіб. В січні 1941 року відбулися треті передвоєнні всесоюзні змагання. Одночасно приходили і змагання на рівні республік. В Україні у третіх оборонних змаганнях взяло участь 823 тис. школярів із 7400 шкіл. [133, арк.132]

Не забувало керівництво УТЧХ і про фінансово-господарську сторону роботи Юних червонохресних друзів. Так само як і серед дорослих членів товариства, серед школярів, організовувались власні позичкові, лотерейні та інші кампанії. Так, у 58 школі Харкові протягом 1934 року осередок Юних Друзів Червоного Хреста провів внутрішню шкільну лотерею де зібрав на потреби Товариства 400 крб. та реалізував на суму 150 крб. білетів 3 лотереї Червоного Хреста. [262, с.10]

Отже, у період здійснення соціального експерименту у промисловості і сільському господарстві партійні функціонери використовували товариство у здійсненні соціально-мобілізаційних кампаній, у виробничому змаганні, у кампаніях ударництва. Робота товариства розгорталась у напрямках, визначених центральними і республіканськими компартійно-радянськими органами, і підпорядковувалась завданням розбудови мережі медико-санітарних установ та організації охорони праці на державних підприємствах і установах. Будучи елементом системи радянського громадського руху, товариство було інструментом підпорядкування компартійній системі медико-санітарних працівників, робітників, трудової інтелігенції та освітян. Компартійна влада змушувала осередки товариства своїми силами вирішувати проблеми з організації охорони праці на підприємствах, створювати належні санітарно-побутові умови праці і проживання робітників. Активно використовувався потенціал товариства для комунікації українського села. Кошти товариства використовувались для фінансування сільських дитячих дошкільних установ,

організації санепідеміологічної справи, подоланні наслідків голодоморів 1921-1923 та 1932-1933 рр. Сільські активісти червонохресного руху повністю залежали від волі партійних чиновників і розглядалася компартійним керівництвом як елемент партійно-державної ідеологічної машини.

Протягом 1918-1923 рр. у роботі товариства переважає медико-гуманітарна складова. Створюється мережа медико-санітарних підприємств та медичних установ. Товариство активно допомагає постраждалим від голоду 1921-1923 рр., долає наслідки паводків, землетрусів та інших стихійних лих. У 1920-х рр. Червоний Хрест активно бореться з соціальними хворобами до яких відноситься туберкульоз, черевний тиф, дитячі інфекції. Створюється мережа профільних санаторіїв і дитячих лікувально-оздоровчих таборів. Проводиться пропаганда здорового способу життя. Окремим напрямком соціально-гуманітарної роботи товариства у зазначений період була організація нічліжок, санітарно-гігієнічних пунктів, пересувних лазень та пралень, які мали надавати безоплатну допомогу соціально незахищеним верствам сільського і міського населення. Товариство відкривало безкоштовні їдальні та роздаточні продовольчі пункти, де зареєстровані товариством безхатченки мали можливість отримати продуктові набори, одяг та взуття. Протягом 1920-х рр. Червоний Хрест спільно з товариством «Друзі дітей» веде роботу направлену на подоланні дитячої безпритульності в Україні. Місцеві комітети товариства відкривають дитячі будинки, організовують дитячі колонії. Виділяються значні кошти на закупівлю дитячих меблів, одягу та продуктів харчування. Товариство проводить кампанії літнього оздоровлення дітей сиріт та дітей із малозабезпечених сімей. Однак, після мілітаризації червонохресного руху, у другій половині 1920-х рр. соціально-гуманітарні програми поступово згортаються, створені лікувально-реабілітаційні установи передаються Наркомздраву, а товариство зосереджується на реалізації військово-санітарних кампаній.

РОЗДІЛ 4

ВІЙСЬКОВО-САНІТАРНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА У 1920-ТІ – 1930-ТІ РР.

4.1. Участь організацій Українського Товариства Червоного Хреста у міліарних програмах реформування збройних сил.

У 1924-25 рр. Червоній Армії розпочалась військова реформа. Реформа передбачала перехід до принципу поєднання кадрової армії з територіальними формуваннями. Тобто організація Червоної армії змінювалась, з метою зменшення постійно-великої кількості військовослужбовців строкової служби і заміну її на проходження військової підготовки за місцем проживання без відриву від виробництва. Бойова підготовка змінного складу в військових частинах мала проводитись влітку на щорічних зборах та військових навчаннях тривалістю 1-3 місяці протягом п'яти років, після цього військовослужбовці територіально переводились в запас. Нова система комплектування армії, передбачала зменшення державних витрат на підготовку військовозобов'язаних, збільшити їх кількість та не відривати молодь від промислового виробництва. До кінця 1924 року на територіально-міліційну систему було переведено більше половини всіх стрілецьких дивізій РСЧА. В Українському військовому окрузі в 1925 році нараховувалось 6 кадрових і 10 територіальних стрілецьких дивізій. [441, с. 77]

Проведення військової реформи передбачало широке використання масових військово-оборонних добровільних товариств при проведенні підготовки допризовної молоді та військовослужбовців, що проходили службу без відриву від виробництва. Закон про загальний військовий обов'язок передбачав допризовну підготовку серед молоді з 19 до 21 року. Після закінчення курсів частина молоді призивалась до кадрової армії, частина проходила службу за територіальним принципом. Реалізовувати програму допризовної освіти мали, як уже зазначалось вище, добровільні товариства зі сприяння армії і флоту, а з 1927 року Тсоавіахім – Товариство сприяння обороні

і авіаційно-хімічному будівництву. Одночасно військово-санітарну підготовку допризовної молоді мав здійснювати і Червоний Хрест.

Ще в квітні 1923 року ЦК КП(б)У підняло питання про посилення в діяльності Українського Червоного Хреста військово-санітарної складової, яка мала сприяти посиленню обороноздатності країни. 28 квітня 1923 року Політбюро ЦК КП(б)У прийняв постанову в якій обґрунтовувалась необхідність таких змін у роботі товариства. В постанові зазначалось: «... це спричинить поступову внутрішню підготовку військово-санітарного апарату, але не може бути здійснене виключно силами Військово-Санітарного відомства республіки; не тільки в силу грандіозності завдання, але виходячи із досвіду підготовки військової організації буржуазних держав, необхідно визнати, що для цієї справи повинна бути залучена допомогова організація, а саме, Червоний Хрест.» [31, арк. 83]

Постанова визначала і завдання для товариства у справі військово-санітарної підготовки. Зокрема, підготовка та резервування людського санітарного матеріалу (масова підготовка санітарів і обслуговуючого персоналу для госпіталів) із жінок членів профспілок і комнезамів, які мають пройти короткочасні курси при медичних установах Червоного Хреста; підготовка і резервування майна (перевірка та відбір малоприматного і списаного зі складів військово-санітарного майна, виготовлення і ремонт військово-санітарного приладдя); проведення пропаганди військово-санітарної справи серед населення республіки. [31, арк. 85]

Проведення військової реформи співпало з початком поступової мілітаризації радянського суспільства та поступової підготовки до майбутньої війни з капіталістичним світом. В суспільній думці в другій половині 1920-х років активно формується міф про необхідність побудови держави як єдиного мілітарного організму. Це призводить до мілітаризації усіх сфер життя суспільства, зокрема, і діяльності масових громадських об'єднань.

Масова військово-оборонна робота стала одним із основаних завдань гуманітарної громадської організації Червоний Хрест, який раніше займався

виключно мирними справами. Після створення в 1927 році масового військово-оборонного товариства Тсоавіахім, Червоний Хрест мав стати його помічником і виконувати всі розпорядження цього товариства у сфері військово-оборонної роботи. Зокрема, до компетенції Червоного Хреста відносилось створення гуртків військово-санітарних знань, фінансування різного роду оборонних кампаній, допомога Тсоавіахіму в підготовці інструкторських кадрів, проведення військово-санітарної та протихімічної підготовки населення. Контроль за мілітарною роботою товариства мали здійснювати компартійні функціонери та керівники Тсоавіахіму. У 1927 році до керівного складу Тсоавіахіму увійшли представники керівних органів Українського Червоного Хреста. Так, до Всеукраїнської ради Тсоавіахіму входили голова Українського товариства Червоного Хреста П. Лінніченко та його заступник І. Холодний. Першим номером у списку Всеукраїнської ради Тсоавіахіму був голова РНК Української СРР В.Я. Чубар (він же голова Тсоавіахіму та член центрального комітету Червоного Хреста), а його заступником член Червоного Хреста та командувач УВО М. Каширін. [490, с. 20]

Компартійні органи в грудні 1926 року визнали організацію військово-санітарної справи пріоритетною в діяльності червонохресних товариств Радянського Союзу. [543, с. 17] IX з'їзд КП(б)У прийняв постанову про необхідність посилення впливу комуністів при організації оборонно-масової роботи та в діяльності військових та військово-санітарних гуртків та куточків. Організація військово-оборонної справи передбачала здійснення заходів з політичного і військово-патріотичного виховання населення, організація економічної допомоги Червоній армії та Військово-Морському флоту та створення системи військово-санітарної та медичної підготовки населення країни.

В 1927 р. Всесоюзний ЦВК СРСР запропонував виконкому Червоного Хреста Радянського Союзу розпочати активну співпрацю Червоною армією, яка полягала в пристосовуванні існуючих медичних установ до потреб військових відомств, створення запасів медичного матеріалу, здійснення масової підготовки

населення у справі надання допомоги пораненим і хворим воїнам, а також полоненим і біженцям, забезпечення функціонування комітетів товариства на випадок війни. [579, с. 59]

Українське товариство мало займатися військово-медичною роботою паралельно з медичними службами військових частин розташованих в Українській СРР. Так, на 1934 рік Наркомат оборони поставив перед Українським товариством Червоного Хреста завдання на випадок мобілізації підготувати і розгорнути в 18 містах України 35 евакогоспіталів на 8600 ліжок, 8 санітарних містечок на 14 тис. ліжок; забезпечити військово-санітарні потреби Українського військового округу, укомплектувавши 15 військово-санітарних поїздів розрахованих на 7,5 тис. поранених, 2 річкові судна госпітального типу кожне на 250 ліжок; виставити 37 дезінфекційних загони, організувати 3 спеціальні військово-санітарні дружини у районах західної прикордонної смуги; у прифронтовій смузі відкрити мережу військових лазень та організувати 2 армійські пральні з пропускною здатністю в 3 тис. пудів білизни на добу. [540, с.123]

За прикладом зарубіжних червонохресних організацій централізовано в усіх республіканських товариствах Червоного Хреста в середині 1920-х рр.. почалося створення гуртків першої медичної допомоги та санітарних дружин. Голова Російського товариства Червоного Хреста З.П. Соловйов, визначаючи завдання республіканським та крайовим червонохресних організаціям, писав, що створення військово-санітарних організацій є «тими найбільш доцільними формами, які дають вихід на широкий шлях практичної діяльності у справі підготовки до санітарної оборони трудящих мас нашої країни в разі військових нападів на неї». [114, арк. 1]

Оборонна робота Українського Червоного Хреста включала в себе пропаганду військово-санітарних знань, підготовку кадрів, створення навчально-матеріальної бази. Центральним завданням товариства була підготовка військово-санітарних кадрів. Підготовку населення до санітарної оборони

організації Українського Червоного Хреста проводили на громадських началах в гуртках та курсах першої медичної допомоги і санітарних дружинах.

На базі куточків оборони в 1920-ті роки організовувались курси з вивчення основ надання першої медичної допомоги та підготовки молодшого медичного персоналу. У 1924 році було прийнято положення про курси першої медичної допомоги Червоного Хреста УСРР. Положення передбачало організацію при окружних філіях товариства та місцевих транспортних комітетів червоного Хреста курсів медичної допомоги розрахованих на 40-60 слухачів. Курси працювали за затвердженою Укрпрофосвітою програмою та навчальним планом. Навчання на курсах тривало чотири місяці. [107, арк. 10] У 1928 році випускниками гуртків першої медичної допомоги і гуртків з підготовки медичного персоналу на випадок хімічної війни стали 30 тис. чоловік. [124, арк.67].

З 1928 року УТЧХ розпочало самостійну систематичну підготовку медсестер запасу, дезинфекторів, зубних техніків і т.п. В той же час розпочалися кампанії з організації перших військово-санітарних формувань (санітарних дружин), учасниками яких ставали члени товариства. Одночасно зі створенням санітарних дружин стали організовуватись і перші гуртки військово-санітарних знань. В 1927 році Виконком Червоного Хреста затвердив програму зі створення санітарної авіації.

В травні 1927 р. між Червоним Хрестом та Тсоавіахімом було укладено договір про спільну діяльність товариств при організації військово-оборонної роботи. Згідно договору вся військово-санітарна підготовка населення повністю переходила до відання червонохресних організацій. [135, с. 16] Основними формами роботи Червоного Хреста визначалась діяльність гуртків першої допомоги і боротьба з санітарної неграмотністю населення, розповсюдження знань серед населення про першу санітарну допомогу і взаємодопомогу. Для цього товариство активно використовувало профспілку мебдпрацівників, яка направляла до товариства лікарів для консультацій та на постійну роботу. Скрізь

по Україні створювались добровільні санітарні дружини, періодично організовувались їх збори.

Окремим напрямом роботи українських червонохресних організацій партійне керівництво визначало охоплення військово-санітарною пропагандою дівчат та жінок. В січні 1927 року ЦК ВЛКСМ прийняло постанову про роботу комсомолу в Червоному Хресті. Одним із основних завдань для комсомольців членів Червоного Хреста, постанова визначала масове залучення до санітарних гуртків і дружин молодих дівчат і жінок. [64, арк. 273] Бюро Харківського окружного партії в червні 1927 року розглянуло та затвердило лан залучення жінок до справи зміцнення оборони країни. План передбачав популяризацію серед жінок завдань військово-санітарної оборони, залучення їх до військово-санітарних гуртків та куточків.

В другій половині 1920-х років в військово-оборонній роботі Українського Червоного Хреста з'являється новий напрям – організація і проведення спільних з частинами Червоної Армії військових зборів та маневрів санітарних формувань, військових походів та реконструкцій військових боїв. Основним завданням спільних військово-оборонних акцій Українського Червоного Хреста та РСЧА було покращення якості військово-санітарної підготовки випускників мережі військово-санітарних закладів УТЧХ. Організатори військових походів ставили за мету пропаганду серед населення, особливо селянства, досягнень більшовицької влади у розбудові військової промисловості та Червоної Армії. Основними формами даної роботи стали організація евакопунктів, санітарних автомобілів і пунктів надання первинної медичної допомоги військовослужбовцям і мирному населенню, відвідання музеїв, місць революційної військової слави.

Влітку 1925 року у літніх військових таборах на Одещині Окружний комітет Червоного Хреста організував пересувний санітарно-просвітницький музей, де працювали студенти-медики – члени Червоного Хреста. Під час відвідань музею червоноармійці знайомилися з досягненнями тогочасної

військової медицини. Студенти-медики протягом зборів прочитали червоноармійцям 103 санітарно-просвітницькі лекції. [314]

Перші спільні маневри Червоного Хреста і частин Червоної армії було проведено з 15 по 28 вересня 1927 року поблизу Одеси [109, Арк. 61]. Одеський комітет УТЧХ відповідав за організацію під час маневрів харчових пунктів, евакуаційних сховищ та пересувних червонохресних госпіталів. У висновках керівництво РСЧА позитивно оцінило роботу червонохресних загонів. Так, у звітах з їх роботи на маневрах зазначалось, що було видано 42 249 пайків, надана медична допомога 347 червоноармійцям та 381 селянину, евакуйовані з поля бою 298 осіб. Про роботу Червоного Хреста позитивно відгукнувся і нарком оборони СРСР К. Ворошилов, командуючий УВО Й. Якір та інспектор кавалерії РСЧА С. Будьонний. [490, с. 32]

З 1930 року участь Українського Червоного Хреста у маневрах і навчаннях стає постійною. Так, в 1931 р. Транспортний комітет Української СРР спільно з Червоним Хрестом мобілізували для обслуговування маневрів РСЧА 1301 червонохресну медсестру та санітара-дружинника. На фінансування роботи пересувних медико-санітарних пунктів товариство витратило 46643 крб. [119, арк.15]

За результатами перших спільних маневрів на початку 1930-х років було розроблено інструкції та положення про організацію спільних військово-оборонних кампаній частинами Червоної армії та масових добровільних товариств. Інструкція червонохресних комітетам від 1934 року визначала основні завдання організації і проведення військово-санітарних маневрів: по-перше, накопичувати організаційний досвід в наданні медико-санітарної допомоги частинам Червоної армії; по-друге, перевіряти якість практичної і теоретичної підготовки червонохресних кадрів – дружинників, медсестер, керівників санітарних постів, дезинфекторів; по-третє, надавати під час маневрів і навчань реальну допомогу санітарній службі частин Червоної армії, що беруть участь в маневрах; по-четверте, проводити масову червонохресну і масову

оздоровчу роботу серед населення районів, охоплених маневрами і навчаннями. [283, с. 4]

Згідно інструкції червонохресні осередки і комітети мали організувати власним коштом медичні установи, які до та під час маневрів проводили спільну з санітарними частинами Червоної Армії медико-санітарну роботу. Одночасно з організацією медичних установ комітети мали підготувати політичну складову кампанії, зокрема, підготовка виїзних червонохрестних лекторіїв, пересувних радіоточок, організація молодіжних санітарних вечорів та пересувних виставок. Зокрема, в 1934 р. в Київській та Вінницькій області для покращення санітарно-оборонної роботи серед сільських організацій товариства було проведено конкурс на кращу пропаганду санітарних знань первинними осередками товариства. [136, арк. 1]

Маневри, які охоплювали обласні військово-оборонні товариства та частини Червоної армії проводились декілька разів на рік, на відміну від військово-санітарних навчань окремих районних осередків товариства. Як правило під час обласних маневрів, проводились огляди районних комітетів Червоного Хреста і підготовлених ними санітарних дружин. [298, с. 9-10] Чернігівський обласний комітет Червоного Хреста в 1934 році під час маневрів Українського військового округу організував 594 санітарних постів, підготував санітарний поїзд, пересувний госпіталь, евакуаційні розподільники, вагони-лазні. [540, с.114] В 1936 році для забезпечення санітарної служби військових маневрів ЦК Червоного Хрест організував загін санітарних суден.

Перший військово-санітарний похід Український Червоний Хрест організував в 1928 році. 27-29 липня 1929 року товариство спільно з Київським особливим військовим округом та Українським Тсоавіахімом провело спільний військово-оборонний похід. Керівництво і актив товариства здійснювали під час походу санітарно-оборонну пропаганду та заходи з культурно-масової пропаганди: читались лекції на військову тематику, проводились практичні заняття, масові змагання санітарних дружин.

Головною метою військово-санітарних навчань була підготовка червонохресної громадськості до роботи в екстремальних умовах війни, паралельно навчання розглядались і як дієвий засіб залучення до товариства нових членів. Тому, червонохресні навчальні тривоги, військово-санітарні походи нерідко проводились у вихідні та святкові дні. Санітарна дружина міста, окремого підприємства чи колгоспу показували населенню, як правильно надавати першу медичну допомогу постраждалим, як одягати протигазі як правильно виносити поранених чи постраждалих з поля бою чи місця забруднення.

В 1936 році політвідділ Південно-Західної залізниці разом з дорожнім комітетом Червоного Хреста організував 5 походів санітарних дружин за участю 270 чоловік. Під час походів відпрацьовувалась робота санітарних протихімічних загонів Червоного Хреста з виявлення і дегазації отруєних територій, одягу та взуття. [540, с.116]

В Одесі був проведений військово-санітарний похід та тактичні заняття в умовах повітряно-хімічної тривоги. В серпні 1936 року Харківський Червоний Хрест провів навчання з Протиповітряної оборони. До навчань було залучено 4 санітарні дружини та 537 санітарних постів. [256, с. 10]

Під час навчань активісти Червоного Хреста визначали характер забруднення місцевості отруйними речовинами, напрямок їх поширення, покращували навички надання першої медичної допомоги постраждалим, виносили їх із небезпечних місць, проводили дегазацію приміщень, спорядження, одягу і взуття.

Державним комітетом у справах фізкультури і спорту при РНК СРСР та ЦК Всесоюзного Червоного Хреста в 1938 році для жінок членів товариства були запроваджені норми підготовки і викладки піших воєнізованих походів – на 15 кілометрів, форма одягу не спортивна, з санітарною сумкою у 8 кілограмів; похід в 1 кілометр у протигазі з санітарною сумкою в 4 кілограми. [24, арк. 166]

Під час походів їх учасниці підтверджували отримані раніше оборонно-санітарні відзнаки, отримані в червонохресних гуртках за результатами

складання екзамену на значок ГСО. В 1939-1941 році жіночі походи стали обов'язковою частиною червонохресної військово-санітарної освіти.

Найбільший піший жіночий похід відбувся в жовтні 1937 року по маршруту Макіївка-Київ. У показовому поході брали участь 24 дівчини члена військово-санітарної дружини Макіївського міського комітету Червоного Хреста. Крім пропаганди військово-санітарної справи серед жінок, учасниці походу під час щоденних зупинок проводили політичні бесіди з населенням про досягнення радянського будівництва, про нову конституцію та новий виборчий закон. Бесіди відбувалися в період масових репресій серед населення України і виглядали насмішкою над реаліями того часу. Аналогічні політичні військово-санітарні походи присвячені ХХ-річчю радянської влади відбулися в Одесі, Чернігові та Гребінках. [325, с. 12]

Велику роль для покращення військово-санітарних знань відігравали спільні з Тсоавіахімом та частинами Червоної армії військові маневри. Вони сприяли закріпленню теоретичних знань навичками практичної роботи в умовах військового часу. Так, за результатами військових маневрів і військово-оборонних походів у 1934 році було внесено зміни до структури санітарної дружини та санітарного посту. Санітарний пост мав зрости з трьох осіб до чотирьох, утворюючи носилочну ланку санітарної дружини. Змінилися і завдання посту. Він мав, перш за все слугувати військово-оборонним потребам товариства, а лише потім виконувати санітарний нагляд на виробництві.

Активну участь в організації маневрів відігравали профспілки, особливо профспілка медичних працівників. В маневрах брали участь робітничі команди заводи і фабрик. Наприклад, медичні сестри запасу міста Прилуки під час маневрів військ Українського військового округу (УВО) в 1930 році обслуговували 224 стрілецький полк. Вони «перев'язували і виносили умовних поранених з передової лінії фронту». Богодухівський районний комітет УТЧХ того ж року до початку маневрів обстежив криниці на території їх проведення, організував медичний пункт, безкоштовну чайну та перукарню. Медичний пункт обслужив 157 червоноармійців, а перукарня – 1240 військовослужбовців. [266]

Влітку 1932 року під час маневрів Червоної Армії та УТЧХ 1932 коштом товариства було організовано 2 шпиталі, 7 медпунктів, 3 санлітучки, вагон-лазня, вагон-перукарня, вагон-аудиторія та вагон-музей. [247, с. 5]

Під час маневрів відпрацьовувались різні питання військово-санітарного забезпечення військових частин. Крім того маневри передбачали мітинги і доповіді, проведення військових вечорів серед місцевих селян.

Чернігівський обласний комітет Червоного Хреста до маневрів військ УВО в 1934 році залучив 2747 членів Товариства, встановив 594 санітарних поста. Центральний Комітет Українського Червоного Хреста під час маневрів розвернув госпіталь і евакоприймальники, підготував до участі у маневрах санітарний поїзд і санітарні вагони-бані. [260, с. 1] В 1936 році для забезпечення санітарної служби маневрів був організований загін червонохресних санітарних суден. [540, с. 114]

В кінці 1930-х років осередки Червоного Хреста активно проводили санітарно-оборонні піші походи молоді. Під час походів закріплювались на практиці оборонно-санітарні знання отримані в гуртках і курсах Червоного Хреста, проводились різного роду пропагандистські акції за маршрутом походу. Будь-який короткий чи тривалий похід організовувався за певним сценарієм-схемою. За місяць до походу місцевий осередок товариства організовує в місті чи районі пропагандистську кампанію за «За оборонно-санітарний похід». В день походу проводиться мітинг з залученням робітників місцевих підприємств чи колгоспників. Під час руху в населених пунктах місцеві осередки товариства організовують мітинги та збори місцевого активу де розповсюджуються білети червонохресних лотерей чи державних позик. Похід завершується мітингом чи санітарно-оборонним святом. За таким сценарієм проходили походи в Одесі, Гребінках Чернігові, Макіївці в жовтні 1937 року. Всі походи завершилися в Києві проведенням спільного святкування Жовтневих свят. [325, с. 12]

Одночасно з маневрами Товариство проводило спільні з іншими громадськими організаціями мобілізаційні навчання. Так, з 5 по 10 вересня 1929 року мобілізаційні навчання проводились у Проскурівському та Вінницькому

округах. До навчань було залучено товариство Друзі радіо. Проскурівський та Вінницький осередки Червоного Хреста здійснювали медико-санітарне обслуговування роти та організацію харчування учасників навчань. [38, арк. 3]

За результатами навчання представниками ДПУ було підготовлено та направлено заступнику голови ДПУ УСРР Карлсону, заступнику начальника особливого відділу Українського військового округу Петрову та Секретарю ЦК КП(б)У Косіору секретний звіт. У звіті позитивно оцінювалась робота товариства щодо організації навчань та позитивне ставлення населення до мобілізаційних маневрів. [38, арк.33]

Одночасно українськими мобілізаційними навчаннями кампанії проводились і в інших союзних республіках. У 1931 році наказом ЦК ВКП(б) навчання отримують назву експериментальні мобілізації. 22 серпня 1931 року було затверджено план та завдання експериментальної мобілізації. Основними завданнями мобілізації оголошувалось отримання практичного досвіду проведення мобілізаційних заходів та відпрацювання взаємодії між державними та громадськими організаціями і частинами Червоної Армії напередодні, та під час війни. 31 серпня 1931 року план отримав секретар ЦК КП(б)У Строганов. У плані експериментальних мобілізацій для Української СРР визначались райони навчань та відповідальні за організацію навчань громадські організації. Серед них був і Український Червоний Хрест. [40, арк. 16]

11 вересня 1931 року відділ з питань військово-мобілізаційної роботи ЦК КП(б)У підготував і розіслав відповідальним партійним працівникам «Тимчасове положення про участь у здійсненні експериментальних мобілізацій Червоної Армії партійних та громадських організацій Української СРР». [40, арк.1]

Положення умовно можна розділити на дві частини. Перша стосувалась компартійних органів та радянського керівництва мобілізаційних округів. Районами мобілізації визначались райони Миколаївського та Херсонського округів, а також окружні міста Херсон та Миколаїв. Друга діяльності громадських організацій під час проведення експериментальних мобілізацій в

Україні. До мобілізації було залучено осередки Українського Червоного Хреста, МОДРу, Друзів радіо, Друзів дітей, товариство Допомоги дітям, Рада фізичної культури та Тсоавіахім.

Мобілізацією керували секретарі та інструктори з питань військово-мобілізаційної роботи місцевих партійних комітетів. Вони скликали збори керівного активу місцевих осередків добровільних товариств, або розсилали телеграми з оповіщенням про початок мобілізації. Оповіщення та підготовка мала бути завершена до 22 години напередодні дня мобілізації.

План мобілізації передбачав залучення до кампанії близько 20 тис. чоловік, 15,5 тис. коней та близько 6 тис. возів та зброї. Мобілізовані через осередки тсоавіахіму та військкомати та призивні пункти потрапляли на 20-денні збори, які проходили на базі двох стрілецьких дивізій та двох артилерійських полків дислокованих у районах мобілізації. [40, арк. 17]

Першу експериментальну мобілізацію було проведено у вересні-жовтні 1931 року. Мобілізаційні акції проходили в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі.

18 січня 1932 року за результатами мобілізації штаб Українського військового округу підготував для партійного керівництва республіки загальні висновки та звіт про результати мобілізації. Загалом кампанію військового керівництва визнавало успішною. Спільно з Тсоавіахімом товариство Українського Червоного Хреста проводили військово-пропагандистську роботу, організували лекції на санітарно-оборонну тематику, розповсюджували журнали та агітаційні плакати, організували протихімічний захист населення та промислових об'єктів. [40, арк.98]

Отже, під час санітарно-оборонних кампаній товариство випробувало основні форми роботи з громадськістю. В практику входять декади і місячники військово-оборонної роботи, масові військово-санітарні навчання і військові походи, організація занять при санітарних постах, в школах, клубах і таборах, збір коштів до санітарного фонду, випуск стінгазет, організація червонохресних виставок.

В 1930-ті роки масового поширення набуває оформлення стіннівок і організація санітарних виставок. Кожен червонохресних осередок підприємства, колгоспу, освітнього закладу, держустанови чи будинкового управління мав створити інформаційний куточок де розміщувались матеріали про роботу місцевого осередку товариства. Нерідко випуск стіннівок розглядався як один із видів роботи низових осередків товариства при проведення різного роду соціалістичних змагань чи конкурсу на кращу червонохресну організацію. Так, в статті «Червонохресна робота в колгоспі» наголошувалось на необхідності постійного випуску і оновлення колгоспних стіннівок. [268, с. 18] Слідкувати за випуском стіннівок і одноденних газет мали районні комітети товариства. Якщо стінгазети розповідали про досягнення червонохресного осередку, то виставки організовувались з метою пропаганди досягнення влади і товариства в організації санітарно-оборонної роботи на тому чи іншому підприємстві, районі чи області, розповідали про досягнення ударників червонохрестного руху, участь членів товариства у соціалістичному будівництві. Виставки перш за все розраховувались на пересічних громадян, які не були членами товариства. Про підготовку та організацію виставок періодично друкувались статті в журналах «За санітарну оборону» та «Червоний Хрест». [308, с. 20]

З метою військово-санітарної пропаганди в 1930-ті роки товариством проводились суботники, «місячники чистоти», декади червонохресного руху та змагання з санітарно-оборонної роботи. «Місячники чистоти», декади санітарної оборони, включали в себе комплекс заходів, що організовувались в місті, районі чи на селі і були направлені на покращення санітарно-епідеміологічної ситуації, проведення оздоровлення населення та проведення одночасно агітаційної і вербовочної кампаній. Зокрема, організовувались санітарні суботники, прибирання територій, дезинфекція приміщень загального користування, будівництво лазень і пралень, очистка колодязів та вигрібних ям, в школах і на підприємствах проводились медогляди. Все це супроводжувалось наглядною агітацією та пропагандою. Так, в 1925 році Одеський Окружний комітет Червоного Хреста в під час кампанії зі збору коштів у фонд військово-санітарних

ліжок організував червонохресні суботники та недільники, під час яких було зібрано 2 тис. крб. [314]

Згідно розпоряджень компартійних органів, червонохресні агітатори мали бути присутні на масових молодіжних заходах (вечорах відпочинку, різного роду святкуваннях). Місцеві червонохресні осередки мали організовувати на святах і гуляннях санітарні палатки. Санітарні пости та місця надання першої медичної допомоги.

Перші масові червонохресні кампанії було проведено в кінці 1920-х років. У 1927 році з метою пропаганди діяльності Червоного Хреста з військово-санітарної допомоги з 10 по 17 липня був проведений спільно з товариством Тсоавіахім «Тиждень оборони». У резолюції ЦК КП(б)У з проведення «Тижня оборони» відмічалось: «Тиждень оборони має стати початком систематичної роботи з воєнізації нашої країни. Величезну роль виконують в кампанії товариства Тсоавіахім та Червоний Хрест. Ці товариства повинні стати центром, де втілюватимуться в життя всі громадські ініціативи зі сприяння обороні країни.». [550, с. 32]

За результатами «Тижня оборони» наступного року було проведено перший Тиждень Червоного Хреста. Він розпочався 1 листопада 1928 р. і тривав протягом місяця.

В жовтні 1931 року була проведена Всесоюзна декада Червоного Хреста, а в 1932 році місячник товариства. [550, с. 110]

В середині 1930-х років виникає нова форма військово-санітарної роботи – змагання будинкових управлінь і окремих будинків за право називатися будинком-фортецею санітарної оборони. [282] Правилами змагань передбачалось залучення до осередку Червоного Хреста всіх мешканців будинку, складання ними норм ППХО і ГСО та участь в системі санітарної освіти Червоного Хреста.

В жовтні 1936 року на п'ятому Всеукраїнському з'їзді Червоного Хреста запропонував керівникам місцевих червонохресних комітетів провести у 1937 році кампанію соціалістичного змагання серед первинних осередків товариства.

[263, с. 5] Так, по Сталінській області у червонохресних змаганнях 1937 року прийняло участь 473 первинні осередки товариства. [237, арк. 4] Програма змагань передбачала укладання районними організаціями товариства договорів соціалістичного змагання. Так, Ворошиловський комітет змагався з Кадієвським, Сніжнянський – з Чистяківським, Горловський – з Орденікідзевський міськкомом Червоного Хреста. Загалом у змаганнях взяли участь 59 первинних організацій Червоного Хреста Ворошиловського району, 35 – у Ворошиловградському та 18 – у Сніжнянському. [237, арк. 6, 8]

В лютому 1938 року ідею Українського Червоного Хреста рішенням Президії виконкому Союзного товариства було поширено на всі республіканські організації. Одночасно затверджувались і вимоги до учасників соцзмагання. Вони передбачали перевірку соціального складу осередків, кількість санітарних дружин та їх укомплектованість жінками-комсомолками, колгоспницями та домогосподарками; кількість підготовлених осіб підготовкою до отримання значка ГСО I і II ступеня; кількість санітарних постів на підприємствах, установах та організаціях, їх забезпеченість табельним майном; наявність у складі санітарних постів значкистів ГСО. [266, с. 9]

В 1939 році соціалістичні змагання між осередками УТЧХ проводились під гаслом підготовки до 18 з'їзду ВКП(б). До змагань було залучено 4460 первинних осередки Українського товариства. Змінилась і програма змагань. Крім перевірки санітарно-оборонних досягнень організацій, до програми змагань було включено і перевірку виконання та перевиконання учасниками змагань норм соціалістичного ударника промисловості та виконання п'ятирічних планів. [316, с. 21]

Необхідно зазначити, що радянські кампанії соціалістичного ударництва та розгортання санітарно-оборонного руху в 1930-ті роки не відповідали санітарно-гігієнічній роботі, яку здійснювали промислові осередки товариства. Рух ударництва передбачав порушення норм трудового законодавства та законодавства з охорони праці. Переробітки, перевтома і виробничий травматизм супроводжували всі ударницькі бригади. Час економили на

технологічних та гігієнічних перервах, навіть, так звані виробничі перекури влаштували біля станків. Керівники підприємств постійно закривали очі на дані порушення. Їх цікавили норми та плани. Осередки товариства також вимушені були порушувати законодавство про працю. Найбільше що могли зробити червонохресні керівники писати листи до керівників підприємств з метою покращення умов праці робітників.

З середини 1930-х років періодично проводились і «Хімічні змагання» між представниками військово-оборонних товариств і Червоного Хреста. В змаганнях 1937 року взяли участь 27 комітетів товариства, які підготували до змагань 1012 команд. Програма змагань передбачала стрільбу в протигазі, гасіння запальних бомб, дегазація приміщень, виніс постраждалого санітарною ланкою та індивідуально. [331, с.4] Змагання організовувались як серед дорослих, так і серед дітей членів організації «Юних друзів Червоного Хреста». Перші дитячі хімічні змагання було проведено в 1939 році. Програма змагань розраховувалась на учнів 5-7 і 8-10 класів. Організовували дитячі змагання профспілки, Тсоавіахім, Червоний Хрест та комітети комсомолу. Як і у дорослих, програма дитячих змагань включала елементи військово-санітарної підготовки, яку школярі проходили при підготовці до складання екзамену на значок БГСО. [310, с. 12]

Загалом до початку Великої вітчизняної війни було проведено 7 Всесоюзних хімічних змагань. У змаганнях присвячених 20-літтю комсомолу брало участь 3 млн. чоловік, а в 1940 р. – близько 7,5 млн. чоловік. [347, с.17]

З середини 1920-х років товариства Червоного Хреста Радянського Союзу активно залучались до підготовки і спонсорства створення парку військово-санітарних транспортних засобів. 4 серпня 1925 року Центральний комітет Російського товариства Червоного Хреста прийняв постанову про виділення коштів на будівництво першого червонохресного санітарного літака. Дослідниця діяльності СТЧХ і ЧП СРСР Н. Тернова відмічала, що ЦК РТЧХ направив листи до Президії Авіахіму, Військово-санітарне управління Червоної армії, народний комісаріат охорони здоров'я СРСР та республіканські

товариства Червоного Хреста, де запропонував організувати спільну кампанію зі збору коштів на будівництво санітарного літака. Під час «Тижня оборони» були організовані десятивідсоткові відрахування коштів від різноманітних культмасових заходів, театральних вистав і кіно демонстрацій. В квітні 1926 року товариство Червоного Хреста уклало договір з акціонерним товариством «Укрповітрфлот» про будівництво першого санітарного літака і виділило на ці потреби 15 тис. крб. [575, с. 9-10] В 1927 році в майстернях «Укрповітрфлот» було побудовано перші санітарні літаки типу С-3, які передали медичній службі Червоної Армії. [555, с. 195] Отже, в 1925 році відбулася перша централізована кампанія збору коштів на будівництво військово-санітарних літаків.

У резолюції Всесоюзного з'їзду товариств Червоного Хреста наголошувалось на невідкладності створення в кожній республіці військово-санітарної авіації. [478, с. 31] В 1928 році на Харківському авіазаводі на замовлення Українського Червоного Хреста було розпочато будівництво трьох санітарних аеропланів. [109, арк. 58]

Однак в період з 1928 до 1933 рр. санітарна авіація в Українській СРР не розвивалась: радянська промисловість не випустила жодного санітарного літака. Заводи орієнтувались на задоволення потреб військової авіації.

В травні 1933 році було затверджено Положення про санітарну авіацію Спілки Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР. Постанова передбачала створення спеціального авіаційного сектору та Управління санітарної авіації. [575, с. 12] Того ж року розпочалося масове будівництво спеціально сконструйованих санітарних літаків. В 1934 році в Україні санітарні літаки Червоного Хреста працювали в Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську та Сталіно. [121, арк. 64]

Загалом в 1933-1934 рр. було побудовано і передано Червоній Армії вісім санітарних літаків. [555, с. 196] В 1935 р. спільна комісія наркомату оборони та охорони здоров'я затверджує єдиний тип санітарного автомобіля створено для військових потреб.

В першій половині 1930-х рр. з'являються перші вітчизняні зразки санітарних літаків, польової санітарної техніки, сконструйованої на основі існуючих вантажних і легкових автомобілів: автолабораторії, пересувні рентген-лабораторії, пересувні хімічні лабораторії.

Створення санітарної авіації та парку військово-санітарної техніки потребувало багатомільйонних коштів. Зокрема, на капітальне будівництво літаків та автомобілів, аеродромів транспортних боксів та підготовку необхідної кількості авіаційних спеціалістів – льотчиків, інженерів-конструкторів, техніків, штурманів та обслуговуючого персоналу. Компартійне керівництво для виконання поставлених завдань авіаційного будівництва розраховувало на матеріально-технічні і кадрові ресурси Червоного Хреста та Тсоавіахіму. Основним завданням для осередків Червоного Хреста визначалось підготовка кадрового резерву, а збір коштів на проведення капітального будівництва та його організацію Червоний Хреста мав здійснювати спільно з Тсоавіахім.

Виконком Всесоюзної спілки Червоного Хреста визначав, що керівники місцевих червонохресних організацій за участю осередків Тсоавіахіму і господарського керівництва району мали спільно обрати ділянку під будівництво аеродрому, привести її до належного стану і зареєструвати літовище у секторі санітарної авіації Всесоюзної Спілки. До 1933 р. товариство УТЧХ створило в Україні мережу санітарної авіації. В 1934 р. у розпорядженні Червоного Хреста перебувало 34 літака, в 1935 р. їх кількість зросла до 86. [579, с. 59] В Україні також були створені санітарно-авіаційні загони. Керівництво санітарною авіацією здійснював союзний Червоний Хрест.

В 1936 році санітарна авіація вперше взяла участь у маневрах і військових навчаннях Військово-Повітряних Сил СРСР. До 1938 року санітарна авіація Червоного Хреста 63 рази брала участь у військових маневрах і навчаннях. [575, с. 16] Ці факти чітко вказують на мілітарний характер червонохресних кампаній зі створення санітарної авіації. Спільна з Тсоавіахімом діяльність дозволила компартійним органам за кошти власних громадян створити розгалужену мережу аеродромів, організувати будівництво військово-санітарних літаків та

перекласти на громадськість фінансування технічного обслуговування санітарно-авіаційної мережі.

Розвиток санітарної авіації зумовив необхідність підготовки резервів медичних сестер і для цього видку медичної служби. У військовий час вони повинні були супроводжувати поранених, що транспортувались літаками. Більше того, від них вимагалась готовність надати допомогу бійцям, що опинились на ізольованій від військ території, де була відсутня можливість посадки транспортних санітарних літаків. Тому програма підготовки такої категорії медичних сестер передбачала вивчення парашутної справи, що давала можливість їм десантуватися у будь-якій місцевості. Підготовку таких медсестер запасу даного фаху здійснювали спеціальні школи Українського Червоного Хреста Києва і Дніпропетровська. [540, с. 114] Перший випуск 19 санітарок було здійснено Дніпропетровською школою у 1936 році. [264, с. 14]

Отже, протягом 1920-30-х рр. Українське товариство Червоного Хреста активно залучалось партійно-владними органами до мілітарних кампаній. На товариство покладалась забезпечення підрозділів Червоної армії військово-санітарними працівниками, проведення дезінфекцій, спільних маневрів. Окремим напрямком мілітарної діяльності товариства у міжвоєнну добу було створення мережі військово-санітарної авіації, розбудова санітарних аеродромів, створення власного парку військово-санітарного транспорту. Фінансування мілітарних програм здійснювалось за рахунок членських внесків. Проведення лотерейних, позичкових кампаній та кампаній з розвитку і популяризації медико-санітарної та військово-санітарної справи.

4.2. Створення та розвиток червонохресної системи військово-санітарної освіти.

В 1924-1925 роках Український Червоний Хрест розпочав роботу зі створення в Україні мережі короточасних військово-санітарних курсів та курсів з надання первинної медичної допомоги. На Одещині в 1925 році військово-

санітарні курси закінчили перших 100 чоловік. Влітку 1925 року випускники курсів брали участь у військових маневрах частин Червоної Армії. [314]

В другій половині 1920-х років воєнно-санітарна підготовка здійснювалась через систему санітарних гуртків, дружин та курсів. Програма навчання у гуртках складалась з теоретичних і практичних занять та вивчення та організація боротьби з отруйними газами.

Ініціатором створення військово-санітарної освіти став голова Російського Червоного Хреста З. П. Соловйов. Він запропонував використати досвід Німеччини з організації військово-санітарної справи під час бойових дій та в мирний час. У своєму посібнику «Гурток першої медичної допомоги» 1927 року він наголошував на тому, що німецький досвід найкраще підходить для товариств Червоного Хреста Радянського Союзу. Перші гуртки, на думку З.П. Соловйова, мали працювати упродовж двох місяців за 32 годинною програмою підготовки. [562] Наступного року навчальна програма була розширена до 96 годин, а навчання мало тривати шість місяців. [119, арк. 54]

За перший рік своєї діяльності в Україні 860 гуртків гуртки першої медичної допомоги відвідали близько 40 тис. чоловік. В 1929 р. в Українській СРР функціонувало 1081 гуртків першої медичної допомоги, [353, с. 75] які до березня 1932 року підготували 153 тис. чоловік. [540, с. 110]

Одночасно з гуртками створювались і курси надання першої медичної допомоги. Курси організовувались в окружних та районних центрах при стаціонарних лікарнях та підприємствах. Гуртки створювались в селах та невеликих містечках при місцевих амбулаторіях чи фельдшерських пунктах. Роботою гуртка керував місцевий лікар чи фельдшер. Попередньо лікарі проходили підготовку на курсах захисту від отруйних речовин та підготовку з організацію військово-санітарної освіти. Програма курсу передбачала 100 годин занять з надання первинної медичної допомоги та протидії хімічному отруєнню.

В 1927 році на 125 червонохресних курсах первинної медичної допомоги навчалось 6 тис. чоловік, а в гуртках – 8 тис. чоловік. [34, арк. 32] У 1928 році

функціонувало 185 курсів першої медичної допомоги де навчалось близько 30 тис. слухачів. [488, с. 31]

До організації військово-санітарного навчання осередки товариства залучали і жінок з родин командного складу Червоної армії. Вони організовували червонохресні гуртки при сільських хатах-читальнях та пункти першої допомоги при військових частинах. Останні були розраховані на залучення до військово-санітарної освіти місцевого населення та допризовної молоді.

В 1932 році для підготовки червонохресного медичного персоналу середньої ланки УТЧХ спільно з Наркоматом охорони здоров'я Української СРР розпочала кампанію з відкриття червонохресних медичних технікумів. А в 1934 році було відкрито медичний інститут Українського Червоного Хреста. Інститут мав готувати медичних працівників з ухилом на вивчення окремих дисциплін санітарно-оборонного спрямування. Інститут до 1936 року повинен був забезпечити підготовку щорічно до 500 червонохресних лікарів. [550, с. 160]

Одночасно центральне керівництво союзного Червоного Хреста спільно з наркоматом освіти та охорони здоров'я здійснювало підготовку навчальних плакатів, таблиць та спеціальних фільмів і радіопрограм. Окремо Центральний комітет Всесоюзного товариства затверджував перелік червонохресних установ придатних для їх фільмування. В 1932 році комітет затвердив 54 показових установи. Наприклад, червонохресні санаторії, лікарні, курси підготовки медсестер, ударні червонохресні бригади. [127, арк. 40] Фільмовані успіхи Червоного Хреста активно використовувались при проведенні навчання в технікумах та інституті Червоного Хреста. Так, в 1932 році Червоним Хрестом було замовлено 3 агітаційно-пропагандистські фільми про санітарну роботу червонохресних організацій Радянського Союзу [127, арк. 1] Радіопередачі та кінофільми присвячені діяльності Червоного Хреста (пропагандистські) та організації санітарних дружин і постів, надання першої медичної допомоги (науково-популярні) показувались під час лекцій та роботі гуртків. Вони виконували роль свого роду навчальних червонохресних посібників.

До початку 1930-х років організації Червоного Хреста України розгорнули підготовку медичних сестер запасу, військових санітарів та дезінфекторів, а також здійснювали перепідготовку військовозобов'язаних лікарів. Підготовка середнього і молодшого медичного персоналу здійснювалась в спеціально створених школах і на курсах, а покращення знань лікарів – в групах командирського навчання при місцевих комітетах Червоного Хреста. Загалом на початок березня 1932 року в Україні було підготовлено 10 тис. медичних сестер запасу, 900 дезінфекторів, 2600 військових санітарів, перепідготовлено 1000 лікарів. [9, арк. 7]

На початку 1930-х рр.. посилюється військова складова в підготовці санітарних працівників. Військово-політичне керівництво Радянського Союзу в межах кампанії з модернізації Червоної Армії та створення в ній нових моторизованих частин і здійснення технічного переозброєння військ задекларувало і зміну в характері діяльності системи організації військово-медичної справи. Реформа передбачала розгортання Червоним Хрестом системи військово-санітарної освіти та модернізацію технічного оснащення військово-санітарних частин.

12 вересня 1930 р. Раднарком СРСР затверджує нове положення «Про Спілку товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР». [553, с. 166] Згідно положення в Виконавчому Комітеті товариства відбулися значні зміни, які яскраво демонструють зміну основних завдань і пріоритетів у роботі Союзного товариства та його республіканських організацій. На Першому Всесоюзному з'їзді Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, що проходив з 10 по 13 жовтня 1932 р. в Москві основними завданнями для УТЧХ визначалась організація військових госпіталів, військово-санітарних поїздів, санітарних суден та створення санітарної авіації. [25, арк. 93] Крім того товариство мало здійснювати масову підготовку населення для активної участі в організації військово-санітарної оборони, проводити оздоровчу, санітарно-просвітницьку і профілактичну роботу серед населення. [226, с.26-28]

Для виконання поставлених завдань відбувається часткове реформування товариства. Поряд з існуючими відділами товариства створюються нові, які мали координувати санітарно-оборонний напрям у роботі Червоного Хреста. Так, в період з 1930 до 1932 рр. в Виконкомі ВТЧХ і ЧП з'явилися відділ підготовки медичних кадрів, відділ санітарних формувань, управління санітарної авіації та інспекторський відділ.

В межах курсу на зміцнення санітарної оборони і перетворення Українського Червоного Хреста на масове військово-оборонне добровільне товариство в статуті Спілки товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця за 1933 р. передбачалось перебудувати організаційну структуру товариства за виробничим принципом. [227, арк. 30] За зразком Тсоавіахіму в 1934 році на промислових підприємствах, школах, залізниці, в річкових та морських пароплавствах, колгоспах та радгоспах на базі осередків товариств Червоного Хреста розпочали формуватися військово-санітарні навчальні пункти, що об'єднувалися за промисловою ознакою. Червонохресні осередки формували санітарні пости, які мали працювати в кожній бригаді, цеху та колгоспі. Санітарні пости складались з чотирьох осіб (з 1934 р. залучались значкисти «Готовий до санітарної оборони»). [227, арк. 89]

Наступною ланкою організаційної вертикалі реформованого Українського товариства Червоного Хреста статут визначав санітарну дружину, яка створювалась при районних комітетах товариства, а також при первинних осередках великих підприємств, колгоспів, установ та будинкових управлінь. До складу дружини входили до 42 осіб-членів УТЧХ, командир дружини та політрук. [226, арк. 144] Окремо із членів дружини призначався помічник політрука і помічник командира по господарській роботі. Дружина складалась із трьох відділень, а відділення – із трьох ланок. Ланкові мали виконувати накази командирів відділень, які в свою чергу, були підпорядковані командирам відділень. Командир дружини мав здійснювати загальне керівництво. [274, с. 24] Командир дружини повинен був пройти санітарну підготовку не нижче програми ГСО II ступеня. Політруки призначались місцевими комітетами партії і

відповідали за політико-виховну роботу в підрозділах. [265, с.24] Комплектувались дружини із невійськовозобов'язаних членів Червоного Хреста, які перед записом в дружину мали пройти початкову медичну підготовку. Санітарні дружини готували зі свого складу кваліфіковані кадри для надання первинної медичної допомоги, проводили серед населення пропагандистську роботу з поширення військово-санітарних знань. [227, арк. 89]

Санітарні ланки, відділення і дружини створювались на заводах, фабриках, при будинкових управліннях, колгоспах і радгоспах. У військовий час вони мали здійснювати медико-санітарне обслуговування населення в умовах повітряного і хімічного нападу супротивника. У мирний час на санітарні підрозділи покладался обов'язок при необхідності надавати медичну допомогу працівникам промислового виробництва, транспорту та сільського господарства. [225, арк.51].

Компартійні органи активно слідкували за процесом формування та діяльності санітарних підрозділів. Дніпропетровський обком партії в 1935 році спеціально заслуховував керівництво обласного комітету Червоного Хреста з питань комплектації санітарних дружин політруками і здійснення їх перевірки по партійно-комсомольській лінії. За результатами наради обласному комітету Червоного Хреста було наказано сформувати для роботи на підприємствах області 300 санітарних ланок, забезпечити їх політкерівниками та розіслати їх на підприємства Дніпропетровська, Запоріжжя, Каменського та Кривого Рогу. А на найбільших підприємствах області сформувати вісім санітарних дружин. [259, с.26]

До початку 1936 року на Україні було сформовано 104 санітарні дружини. [45, арк.182]

В 1934 р. постанова ЦК ЛКСМУ приймає постанову про створення на підприємствах, колгоспах, радгоспах та МТС військово-санітарних навчальних пунктів. ВСНПи являли собою стаціонарні навчальні заклади з постійним викладацьким складом, бібліотекою та навчальним приладдям. Пункти працювали за 120 годинною навчальною програмою. Програма передбачала організацію військово-санітарної освіти молоді без відриву від виробництва. Під

час навчання слухачі знайомились з транспортуванням і доглядом за хворими і пораненими, організацією боротьби з отруйними речовинами. До програми, крім теоретичної підготовки та практичних занять з медико-санітарної справи, входили заняття з стрілецької та фізичної підготовки за нормами ГСО та «Ворошиловський стрілок». [520, с. 112] Заняття проводились 3 рази на тиждень по 3-4 години. При навчальних пунктах організовувались червонохресні санітарні дружини. Кожна червонохресна дружина для проведення практичних занять отримувала комплект аптечок для надання першої медичної допомоги та наочні посібники. [44, с. 40] Згідно архівних даних, протягом 1934 року в Київській області норми на значок «ГСО» склали 22778 чоловік. [50, арк. 61]

В наступному році для залучення молоді до військово-санітарних пунктів та гуртків, в межах кампанії підготовки медичних сестер, Український Червоний Хрест провів Олімпіаду серед курсантів медичних курсів. Програма Олімпіади медсестер передбачала змагання серед випускниць курсів на отримання відзнак Червоного Хреста – «Активіст військово-санітарної справи» та змагання між районними комітетами Червоного Хреста. [290, с. 9]

Окремо товариство організовувало кампанії прихованої політичної пропаганди в межах військово-санітарної агітації в пресі, радіо, кіно та організацію військово-санітарних вечорів і зборів. Їх ініціаторами виступали районні і міські осередки товариства. Політична пропаганда в Українському Червоному Хресті була однією із складових елементів «виховного процесу», який здійснювало товариство. Вона реалізовувалась за допомогою червонохресної преси, усної пропаганди і за рахунок залучення до роботи в товаристві штатних комсомольських і партійних пропагандистів, які своїм прикладом мали демонструвати успіхи держави у створенні нового політично свідомого та активного радянського громадянина. Так, в 1934 році було розгорнуто кампанії по підготовці і здачі комсомолками санітарного мінімуму за програмою ГСО. В постанові ЦК ВЛКСМ, ВЦРПС, ЦР Тсоавіахіму і ЦР Автодору та президії Червоного Хреста від 18 лютого 1934 року наголошувалось на обов'язковості освоєння усіма комсомольцями мінімуму знань і навиків з

спеціальної санітарної і військово-технічної підготовки. [289, с. 1] Військово-технічний мінімум передбачав здачу норм ГТО 1 ступеня, «ворошиловський стрілок» 1 ступеня, вміння читати топографічну карту, знання авіаційного, автомобільного і тракторного моторів, для комсомольців допризовного віку обов'язкова підготовка за схемою Тсоавіахіму і 280 годинна в Автодоріг. Обов'язковою була підготовка за системою військово-санітарної освіти в військово-санітарних пунктах.

Інформація про політичну ситуацію в середині країни, основні рішення партійних з'їздів, виступи керівників держави і т.п., як правило розміщувалась на передових сторінках червонохресної преси. Вони мали обговорюватися під час навчального процесу на санітарних курсах та при підготовці чи перепідготовці медичного персоналу навчальними центрами товариства.

Місцеві червонохресні осередки відсутність власних друкованих видань компенсували випуском стінгазет, які поряд з плакатами і перехідними прапорами, прикрашали червоні куточки райкомів і осередків товариства. Якість наглядної агітації впливала на загальну оцінку роботи осередку чи комітету.

До навчальних програм, які розроблялись Виконкомом УТЧХ, неодмінно включались теми з «елементами політичної підготовки населення». Розповідалось про створення Червоного Хреста, досягнення радянської держави у галузі охорони здоров'я та військової медицини. Окремо обговорювались рішення і резолюції вищих компартійних органів та виступи партійних функціонерів.

Не оминалися питання «політичної освіти» і при організації військово-санітарних вечорів, свят, кінолекторіїв.

Програма червонохресних заходів змінювалась в залежності від можливостей організаторів, аудиторії та напрямку пропаганди. В межах проведення оборонного вечора як правило організовувався перегляд агітаційного кінофільму, перед яким читалась лекція на червонохресну тематику, після проводилась бесіда, виступи активістів товариства, які демонстрували надання першої медичної допомоги. [291, с. 15] За таким же сценарієм проходили і неділі

санітарної оборони. До їх плану заходів додавались паради червонохресних активістів, спільні оборонні заходи з Тсоавіахімом. Так, при проведенні тижня санітарної оборони в Києві в грудні 1930 року передбачалось організувати пункт первинної медичної допомоги, де мали працювати медсестра і санітари товариства, проведення спеціальних занять з санітарної перепідготовки за участю лікарів і середнього медичного персоналу, пленуми районних комітетів товариства, збори червонохресного активу.

Загалом політична пропаганда в Червоному Хресті здійснювалась тими ж методами, як і пропаганда в організаціях Тсоавіахіму, Автодору чи в інших масових громадських об'єднаннях того часу. Тому заклики лекторів і пропагандистів різнилися не стільки в оцінці подій, скільки в тематиці доповідей: одні розповідали про успіхи в сільському господарстві і на виробництві, інші – про успіхи в покращення обороноздатності країни.

На початку 1930-х рр. Український Червоний Хрест змінює організаційну складову у діяльності системи військово-санітарної освіти. Встановлюється чіткий перелік спеціальностей, яким навчали в гуртках, школах та курсах. Основними напрямками в роботі організацій Червоного Хреста в цей період були: масова військово-санітарна підготовка населення до здачі норм на значок «Готовий до санітарної оборони» (ГСО) 1 і 2 ступеня, підготовка медичних сестер і підвищення кваліфікації в школах і курсах УТЧХ, підготовка інструкторів-дезинфекторів із складу позавійськовиків, організація підготовки санітарних дружин, перепідготовка лікарів запасу санітарної служби Червоної армії. [222, арк. 11]

В 1934 році положення про пріоритетність оборонно-санітарної роботи в роботі Всесоюзної спілки товариств Червоного Хреста увійшло до нового статуту товариства, який був затверджений 17 лютого 1934 року Президією ЦВК СРСР.

У 1932 році УТЧХ створило 702 гуртки першої медичної допомоги на 4428 чоловік, 13 санітарних дружин, 11 курсів медичних техніків. [247, с. 5] За 1932-

33 навчальний рік було підготовлено 9952 медичних спеціаліста, 1072 дезінфектора, 3118 санітарів. [131, арк. 1]

З 1933 р. основу масової військово-санітарної підготовки населення складала робота організацій УТЧХ з підготовки значкистів ГСО, для отримання якого необхідно було скласти екзаменаційні комплекси: військово-санітарний, санітарної грамоти з Протиповітряної оборони, гігієни будинків, харчування, особистої гігієни, фізкультури і червонохресної роботи. [258, с.8]

До підготовки значкистів ГСО Український Червоний Хрест активно залучав мережу комсомольських та профспілкових організацій, а також військово-оборонних добровільних товариств. Уже в 1934 р. підготовка населення до складання іспитів на отримання значка була розгорнута усіма обласними комітетами УТЧХ. Планами УТЧХ передбачалось підготувати 85 750 значкистів ГСО I ступеня. Першою звітувалась про виконання планів підготовки значкистів ГСО Чернігівська обласна організація Червоного Хреста. Екзамени на отримання значка ГСО I ступеня склали – 5852 особи. [48, арк. 99] В Харківській області протягом 1934 р. було підготовлено 24 124 значкиста «ГСО», [52, арк. 69] в Київській – 22778. [50, с. 60] Загалом організаціями УТЧХ в 1934 р. було підготовлено 96555 значкистів «ГСО» I ступеня. [47, арк. 125]

В 1935 р. було запроваджено комплекс ГСО 2 ступеня, а також комплекс для школярів «Будь готовий до санітарної оборони (БГСО)». [260, с.17; 261, с. 14-15] Запровадження комплексу мало на меті підвищити якість всієї військово-санітарної роботи УТЧХ і дозволило б поповнювати санітарні дружини і санітарні пости більш практично підготовленими кадрами. Програма підготовки до складання норм передбачала оволодіння навиками надання першої медичної допомоги, вивчення тактики роботи з транспортування поранених і хворих, питань санітарно-хімічного захисту. [261, с. 35] Для складання норм ГСО I ступеня необхідно було відвідати шість занять, де розглядалися питання внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, організації санітарного побуту вдома та на виробництві, надання першої медичної допомоги при пораненнях, отруєнні газами та обмороженні кінцівок. Крім того програма передбачала і розповіді про

досягнення соціалістичного будівництва, про вороже капіталістичне оточення країни Рад, про санітарну культуру як елемент соціалістичної культурної революції. [145]

Програма гуртка ГСО 2 ступеня була розрахована на активістів санітарної оборони, з яких формувались керівні кадри товариства. Всі слухачі гуртків на момент організації курсів успішно склали комплекс ГСО 1 ступеня. План підготовки ГСО 2 ступеня включав питання з анатомії, медицини, гігієни, крім того військовозобов'язані отримували знання з організації санітарної служби в частинах Червоної армії і протиповітряної оборони та проходили стройову підготовку. Успішне складання комплексу ГСО 2 ступеня надавало значкистам можливість роботи в медичних установах країни. [343]

В Дніпропетровській області протягом 1935 року було підготовлено 23515 значкистів, в Харківській контрольні цифри було піднято на 170%. [52, арк. 70] Загалом по Україні нормативи на отримання значка ГСО 1 ступеня мали скласти близько 125 тис. чоловік. [51, арк. 1]

Отримавши значок ГСО, активісти і члени УТЧХ продовжували навчання в санітарних дружинах. Підготовка спеціальних медичних кадрів в санітарних дружинах передбачала два рівні військово-санітарної підготовки: масову підготовку молодших медичних працівників за 120-годинною програмою та підготовку медсестер запасу за 420-годинною програмою. [271, с. 27] Підготовка молодших медичних працівників здійснювалась без відриву від виробництва на базі військово-санітарних пунктів створених при підприємствах, в колгоспах, радгоспах та МТС. Пункти організовувались за зразком військово-навчальних пунктів Тсоавіахіму, тому і створювались в першу чергу там, де вже були ВВП Тсоавіахіму. До діяльності Військово-санітарних пунктів залучались працівники тсоавіахімівських ВВП. Отримані знання закріплювались на практиці. Організовувались воєнізовані походи, практичні заняття в польових умовах, літні військово-санітарні збори.

Другий рівень передбачав підготовку кваліфікованих медсестер запасу Червоної армії. 16 вересня 1933 р. ЦК ВЛКСМ прийняло постанову «Про

військове навчання комсомолок і трудящої молоді». Постанова передбачала проходження кожною комсомолкою навчання в гуртках санітарних знань або на курсах медсестер. [52, арк. 62] Наступного року ЦК ВЛКСМ постановою від 14 січня 1934 р. зобов'язав дівчат-комсомолок пройти підготовку до складання комплексу Готовий до санітарної оборони в військово-санітарних пунктах при заводах, фабрика, колгоспах та МТС. [278] За 1934 рік значки Готовий до санітарної оборони отримали 84848 дівчат. [47, арк. 126] Того ж року було організовано перший набір жінок на курси медсестер запасу, а перший випуск слухачів курсів було здійснено в 1935 р. В 1938 році в Україні діяло 38 шкіл медичних сестер, в яких навчалось 3009 чоловік. З них 1705 осіб навчались за програмою 21 денного навчання, 1304 чоловіка в групах вечірніх шкіл. [140, арк.104]

Отримані в школах та курсах Червоного Хреста знання необхідно було закріплювати, добровільно працюючи в спеціальних санітарних формуваннях товариства, і приймаючи участь в організації масових червонохресних кампаніях, зокрема, під час ворошиловської оборонної естафети, місячників і декад санітарної оборони. Мережа санітарних постів та сандружин мала стати фундаментом санітарно-оборонної пропаганди, яку здійснювало товариство в 1930-ті роки.

Задекларовані на початку 1930-х років плани зі створення спеціальних військово-санітарних формувань на середину 1930-х років не були виконані. Так, за даними 5 Українського з'їзду Червоного Хреста практичну підготовку в 1935 році пройшли в Київській області 40% випускників системи червонохресної освіти, Донбасі практичну підготовку отримали лише 50% медичних сестер та 60% червонохресних лікарів. [143, с. 6] Тому в середині 1930-х р. відбулися зміни в термінах і програмах підготовки молодшого медичного персоналу.

Підготовка молодших медичних працівників в Україні розпочалась на початку 1920-х років. Її здійснювали спільно Наркомздрав та Українське товариство Червоного Хреста. До 1927 року підготовку молодшого медичного персоналу здійснювали створені у 1922 році середні медичні школи

Наркомздраву та дворічні школи товариства Червоного Хреста. В 1927 році школи медичних сестер перейменовувались в медичні технікуми і для них було затверджено нові навчальні плани підготовки медичних сестер розраховані на 2,5 роки навчання. Однак у 1929 році строк підготовки медичних сестер було знову знижено до двох років. Одночасно санітарно-медичну підготовку здійснювали шестимісячні червонохресні курси медичних сестер. В 1933 році короткострокові курси медичних сестер, створені Червоним Хрестом, були перетворені на дворічні школи. Випускники шкіл медичних сестер отримували право працювати в медично-лікувальних закладах. [337, с. 59]

Однак, створена в Україні система підготовки молодшого медичного персоналу працювала неефективно. Як зазначалось вище, попередньо визначені терміни навчання і відсутність практичних занять не дозволяли слухачам отримати належні знання і закріпити їх на практиці. [140, арк. 3] У постанові 5 Українського з'їзду товариств Червоного Хреста наголошувалось на незадовільній підготовці санітарно-оборонних кадрів. «Підготовлені Червоним Хрестом лікарі і сестри надзвичайно низької кваліфікації, не отримують практичних навиків роботи в польових умовах, - зазначалось в постанові, - Лікарі і медичні сестри, що закінчили курси, не обліковуються, з ними Червоний Хрест не тримає зв'язок, відсутні постійні обладнані навчальні приміщення, недостатня кількість підручників і наочності, не виконуються завдання підготовки кадрів без відриву від виробництва». [143, с. 5] Тому за рішенням з'їзду керівництво УТЧХ визнало за необхідне в 1936 років змінити умови підготовки, а також провести перепідготовку існуючого медичного персоналу. По-перше, було збільшено строки навчання. Час підготовки медсестер на курсах збільшувався з шести місяців до двох років з відривом від виробництва та до трьох років без відриву від виробництва. [450, с. 97] На зміну 420-годинній програмі надійшла нова програма розрахована на 1080 годин теоретичного навчання. [152, арк. 8-9] По-друге, були перевірені існуючі навчальні програми загальноосвітніх та спеціалізованих предметів, а також наявне навчально-

технічне забезпечення курсів медсестер та санітарів. По-третє, було збільшено фінансування військово-санітарної освіти з 11% до 20%. [143, с. 6]

В 1937 році до навчальних планів радянських вишів було введено навчальний курс за програмою підготовки медсестер запасу обсягом 540 годин. [121, арк. 1; 277]

В кінці 1930-х років підготовка медичних сестер проводилась на 1,5 річних курсах (1350 навчальних годин). До навчання активно залучали студенток вишів та жінок у віці від 18 до 28 років, які бажали отримати медичну освіту.

Звіти українських обласних комітетів Червоного Хреста рясніли переможними реляція ми про виконання і перевиконання планів підготовки військово-медичних працівників та виконання планів ГСО та БГСО. В 1938 році республіканське керівництво Червоного Хреста рапортувало про підготовку 419 212 значкістів ГСО I ступеня, 42 тис. – ГСО II ступеня. [326, с. 13] За перший квартал 1939 року по Україні було підготовлено 202 306 значкістів ГСО I ступеня, 20 920 ГСО II ступеня та 36 тис. значкістів БГСО. [328, с.8]

26 червня 1935 р. нарком оборони К. Ворошилов під час зустрічі з представниками Червоного Хреста СРСР та делегацією Військово-медичної академії оголосив курс на підготовку кваліфікованих лікарів і молодшого медичного персоналу готових «в складних умовах військової ситуації ... лікувати і правильно організувати всі складні справи санітарного обслуговування військ». [428, с. 21] Ці вимоги наркома стали основою здійснення організаціями УТЧХ кадрової військово-санітарної підготовки населення аж до початку Великої вітчизняної війни.

В грудні 1938 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР прийняло постанову «Про Спілку товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця», в якій визначались нові завдання для національних товариств. Постанова передбачала «в обстановці посилення військової небезпеки» зростання чисельності товариств та залучення до кампаній з санітарної оборони нових активістів. [158, арк. 30]

На виконання постанови були розроблені плани з підготовки нових значкистів ГСО, поширення військово-санітарних знань та організацію мережі санітарних постів і дружин на кожному підприємстві, установі та організації. В обласні комітети товариства було направлено накази про виконання постанов Виконкому Всесоюзної спілки Червоного Хреста про проведення заходів військово-санітарної мобілізації. Мобілізаційні заходи передбачали формування нових військових лікарень і переобладнання існуючих санітарно-профілактичних та санітарно-евакуаційних установ під потреби Червоної армії; посиленні підготовки військово-медичних кадрів; сприяння місцевим органам санітарної служби Червоної армії у проведенні військової мобілізації; посилення роботи санітарних пунктів в умовах хімічної та протиповітряної оборони. [87, арк.5] В 1939 р. Президія ЦВК СРСР затвердила нові програми і норми ГСО та БГСО.

22 лютого 1941 року РНК СРСР затвердила новий статут товариства. В якості основного завдання спілки статут визначав масове залучення населення до зміцнення санітарної оборони в країні. Червоному Хресту вказувалось на необхідність спільно з партійно-комсомольськими осередками створити на усіх підприємствах, колгоспах, радгоспах і МТС санітарні дружини, пост та первинні осередки товариства і охопити військово-санітарної пропагандою усіх працівників. [306, с.4]

На виконання положень постанови і статуту, виконком Українського Червоного Хреста переробив програми підготовки значкистів ГСО I і II ступеня, прийняв нове положення про первинні організації, в якому було знижено вік вступаючих до УТЧХ з 16 до 15 років, більш чітко прописав структуру первинних організацій. [304, с. 3; 305, с. 6]

До масової санітарної освіти було залучено студентів технікумів і вищих навчальних закладів. В 1939 році ЦК ВЛКСМ, РР Тсоавіахіму, Всесоюзний комітет у справах вищої школи та ЦР Всесоюзного Червоного Хреста прийняли рішення про проведення серед студентів всесоюзних оборонно-масових змагань. Окремим елементом змагань визначалась отримання вузівськими командами

значків ГСО. Участь у змаганнях взяли студенти вузів Харкова, Києва, Дніпропетровська та Одеси. За результатами змагань значок ГСО отримали 58 % студентів-призовників. [296] Одночасно посилювалась і комсомольська пропаганда в санітарних дружинах, на курсах медсестер, санінструкторів і дезінфекторів Червоного Хреста. Постановою ЦК ВЛКСМ від 14 грудня 1938 року в вище перерахованих навчальних групах вводилася посада помічника політрука з політичної підготовки санітарних кадрів. Кандидатів на посаду затверджував райком комсомолу зі складу найбільш перевірених і політично-свідомих членів ВЛКСМ. [330, с. 7]

Окремо необхідно наголосити, на посиленні в кінці 1930-х років підготовки жінок-санітарок. В січні 1939 року ЦК ВЛКСМ прийняло постанову про залучення всіх дівчат-комсомолок до товариства Червоного Хреста та проходження ними навчальної підготовки за новими річними програмами червонохресної військово-санітарної підготовки. Першими підготовку медсестер запасу на спеціально створених річних курсах у 1939 році розпочали робітниці Харківської фабрики «Жовтень». [303, с. 5]

5 січня 1939 року Президія ЦК Червоного Хреста України прийняла постанову про створення червонохресних санітарних дружин. Постанова передбачала створення до кінця року мережі санітарних дружин на всіх підприємствах, державних установах, навчальних закладах, колгоспах і радгоспах, МТС де діють осередки Червоного Хреста. Як правило, дружини формувались із жінок членів товариства, що працювали на даному підприємстві, колгоспі чи державній установі. Запис до складу дружини відбувався за рознарядкою місцевого комітету товариства. В середині року створення санітарних дружин перетворилося на свого роду Всеукраїнські змагання. До кінця року 95 відсотків жінок членів товариства були охоплені санітарними дружинами.

В 1938 році виконком Спілки товариств Червоного Хреста СРСР оголосив про проведення змагання новостворених сандружин на честь 20-річчя Ленінського комсомолу. [303, с. 5] Під час змагань санітарні дружини мали бути

організовані на всіх підприємствах, в державних установах, колгоспах, радгоспах та МТС де функціонували осередки Червоного Хреста. [368, с. 104]

Паралельно зі створенням сандружин в липні 1939 року Пленум ЦК КП(б)У прийняв рішення про необхідність збільшення кількості і якості медсестер-запасу. 15 липня 1939 року Харківський міськком КП(б)У на виконання рішення розгорнув кампанію зі створення на фабриках і заводах міста шкіл медсестер запасу. Було затверджено план підготовки медсестер, забезпечення шкіл необхідною літературою. Одночасно міський тсоавіахім створив комісію для відбору на курси і в школи. В місті в 1939 році Український Червоний Хрест утримував 34 стаціонарні школи медсестер, в яких навчались близько 1 тис. жінок, по області підготовку медсестер здійснювали 9 міських і 13 сільських районах. В Києві на курсах медсестер запасу навчання проходили 2 тис. осіб. Київські дев'ятимісячні та півторарічні медичні курси відкрили на заводах «Укркабель», «Більшовик», фабриках ім. Р. Люксембург, ім. Горького, в державному університеті ім. Шевченка. [281]

У Сумській області в 23 червонохресних військово-санітарних пунктах навчалось 647 дівчат. Підготовка здійснювалась на основі Програми і організаційно-методичних вказівок Головного санітарного управління Червоної армії. Визначались два терміни навчання: 9 місяців (для дружин командного складу, що не працювали на виробництві) і 1,5 року (для всіх інших). Після закінчення курсу навчання слухачі отримували звання медичної сестри військового часу. Випускники ставались на облік військкоматів. На Південно-трубному заводі м. Нікополя Дніпропетровської області було створено запасний батальйон, в який увійшли 8 стрілецьких груп, одна – радистів та 2 – медсестер. [587, с. 105] У Дніпропетровську курси і школи медсестер до кінця 1939 року були створені на 26 підприємствах міста. [60, арк. 243]

У Київському державному університеті були організовані курси медсестер запасу. Із 350 студенток було сформовано 10 навчальних груп. Програма підготовки передбачала 572 години, із них 192 відводилось для клінічної практики. Крім курсів в університеті діяли гуртки і навчальні групи медсестер

запасу. Відвідання курсів та гуртків комсомольський осередок визначав обов'язком всіх студенток університету. [255]

Воєнізований медичний запасний батальйон з осені 1940 року діяв і в Київському медичному інституті ім. О.О. Богомольця. Він складався з чотирьох рот і окремих спеціалізованих зводів: військово-польової хірургії, снайперів, парашутистів. Навчальний план передбачав вивчення статутів Червоної Армії, стройову та лижну підготовку, вивчення гвинтівки, кулемета, стрільбу та набування знань з протихімічної оборони. [596, с. 33]

Статистичні звіти товариства в кінці 1930-х років показували постійне зростання показників військово-санітарної підготовки. Так, в 1938 р. УТЧХ підготувало 387 тис. значкистів ГСО, [227, арк. 34] в 1939 р. – 800 тис. [224, арк. 29] До 1 березня 1940 р. в Харківській області було укомплектовано 107 санітарних груп запасу. Загалом по Україні в 1939 році організаціями Червоного Хреста було підготовлено 1189 медсестер запасу. [457, с. 109] До 1941 року тільки одна Сталінська область підготувала майже 2 тис. медсестер, а Харківська – більше 1000 осіб. [329, с. 5]

За даними М. Бессарабова, в 1938 р. через школи медсестер навчальної мережі Українського товариства Червоного Хреста пройшли 561 медсестра запасу, в 1939 р. – 1186, в 1940- 4070, а за перше півріччя 1941 року – 5759 дівчат-медсестер. Всього в 39897 організаціях Червоного Хреста Української СРР до початку Великої Вітчизняної війни було підготовлено 2158091 чоловік до санітарної оборони Батьківщини. [358, с. 166]

Аналізуючи звітні матеріали обласних організацій Червоного Хреста, приходиш до висновку про їх надутість, існування системи приписок та подання односторонньої звітності. За показовим ентузіазмом робітниць та селянок, про який йдеться у звітах і пропагандистських матеріалах, приховується інша картина організації військово-санітарної освіти Червоного Хреста. Так, за результатами перевірки виконання планів складання норм ГСО міст Києва і Чернігова в 1937 році контрольні цифри у звітах були завищені в 3-4 рази. За перший квартал

1934 року норми ГСО 1 ступеня за звітами склали 33,9 тис. жінок, склали лише 8,8 тис., ГСО 2 ступеня отримали 8,8 тис., а отримали лише 1238. [121, арк. 13]

Не відповідала задекларованим вимогам і навчально-матеріальна база навчальних пунктів товариства. Тільки 27 відсотків всіх діючих санітарних постів мали все необхідне обладнання і медичні матеріали для роботи і навчання. В організаціях товариства відбувалась постійна зміна керівних кадрів. Особливо актуальною ротація керівників стала в період репресій другої половини 1930-х років.

Не поодинокими були випадки залишення навчання на червонохресних курсах або відмова слухачок складати військово-санітарний екзамен. На курсах медсестер Ізюмського, Лозовського, Комінтернівського районів і заводу «Серп і Молот» після перших занять курси залишили 50 відсотків слухів, в Барвінківському районі курси було закрито після тижня роботи. До травня 1940 р. школи медсестер зменшились на 750 чоловік. З 107 звітних груп реально працювали менше 100. [253]

Окремим напрямком військово-санітарної підготовки молоді та допризовників була організація Українським Червоним Хрестом протихімічної освіти. 14 травня 1927 року Рада праці і оборони прийняла рішення «Про організацію повітряно-хімічного захисту країни». Рішення передбачало розвиток централізованої системи протихімічної оборони стратегічно важливих об'єктів – залізниць, військових підприємств, аеродромів, складів та засобів зв'язку. Крім того передбачалось розгортання силами добровільних товариств системи протихімічної освіти населення Радянського Союзу. [465, с. 10]

Робота зі створення мережі протихімічної оборони цивільних та військових об'єктів розпочалася зі створення в кінці 1920-х рр. Червоним Хрестом програму протихімічної підготовки населення. Програма передбачала засвоєння населенням правил поведінки під час повітряних нальотів, порядку організації затемнення світла, організацію індивідуального захисту; створення команд протиповітряної та протихімічної оборони з медико-санітарного, протихімічного, протипожежного захисту населення.

Спільно з Тсоавіахімом Червоний Хрест розробляє спеціальні програми щодо підготовки цивільного населення до надання першої медичної допомоги під час вуличного бою та при веденні партизанських дій на території республіки під час війни. Так, 24 липня 1929 року з'являється у програмі підготовки ППХО тема з тактики вуличного бою та партизанської війни. [39, арк. 10; 11]

У 1930 році контроль за виконанням програми покладається на компартійні органи України. 1 липня 1931 року місцеві партійні органи отримали секретну директиву про розробку до вересня 1931 року планів заходів з розгортання мережі ППО Української СРР. 22 січня 1932 року у новій телеграмі визначаються основні положення програми підготовки населення до ППО та хімічного захисту. Партійне керівництво республіки вимагало від партійного керівництва на місцях призначити відповідальних партійних працівників на керівні посади на всі місцеві об'єкти системи ППО. Одночасно партійні працівники мали керувати роботою Українського Червоного Хреста та Житлових кооперативів та інших громадських об'єднань. [41, арк. 1;2]

1 листопада 1932 р. було затверджено «Положення про забезпечення заходів ППО на території УСРР» де вказувались основні завдання здійснення протихімічної роботи організаціями Українського Червоного Хреста. [41, арк. 48]

Отже, завдання зміцнення санітарної оборони в 1930-ті роки визначало основні напрямки роботи товариства в передвоєнне десятиліття. Санітарна оборона, розглядалася компартійними органами як один із способів підготовки населення до війни, і включала в себе, по-перше, організацію масової військово-санітарної освіти і оволодіння населенням основних військових спеціальностей; по-друге, пропаганду політичних установок компартійного керівництва. Саме це зумовило перетворення Українського Червоного Хреста в масову організацію, заняту залученням в товариство якомога більшої кількості людей і вихованням їх в дусі партійної ідеології.

У кінці 1920-х на початку 1930-х років Українське товариство Червоного Хреста поступово перетворюється на оборонне добровільне товариство, яке в

своїй діяльності орієнтувалось на забезпечення потреб Червоної армії. Стали заохочуватись ті види робіт в осередках і комітетах товариства, які не викликали сумнівів в їх оборонному характері. Отримали новий розвиток раніше апробовані оборонні програми: підготовка медичних кадрів, організація системи військово-санітарної освіти та навчання населення військовим спеціальностям. Програми гуртків військово-санітарних знань в 1934 році були уніфіковані і отримали назву підготовка до складання нормативів на отримання значка ГСО та БГСО. Одночасно згортаються програми напряму не пов'язані з оборонною діяльністю товариства (утримання дитячих оздоровчих та виховних закладів, організація проти епідеміологічної та протитуберкульозної роботи та ін.). В 1930-ті роки всі дитячі та медичні установи передаються на баланс наркомату охорони здоров'я. За осередками Червоного Хреста залишається діяльність з організації шкільних санітарних постів та підготовка школярів за програмами БГСО.

ВИСНОВКИ

- Дослідження процесів, пов'язаних з діяльністю Українського товариства Червоного Хреста в 20-ті – 30-ті роки ХХ століття, здійснене в роботі на основі комплексного, порівняльного та системного конкретно-історичного аналізу, дозволило з нових методологічних позицій ґрунтовно висвітлити цей складний і суперечний етап історії червонохресного руху в Україні як в цілому, так і окремих процесів, пов'язаних з реалізацією владної політики, яку здійснював більшовицький режим щодо соціально-реабілітаційних організацій, які діяли в Україні.

Виявлення, вивчення і узагальнення нових документальних матеріалів з українських та російських архівів, більшість з яких вперше вводиться до наукового обігу, дає підставу докорінно переосмислити радянську історіографічну традицію дослідження соціально-економічних та політико-правових відносин 20-х – 30-х років ХХ ст. у підрадянській Україні, які тягли за собою перетворення у соціально-гуманітарному русі в період становлення тоталітарного суспільства та визначити місце Українського товариства Червоного Хреста у цих процесах.

Опрацювання наукової літератури та документальних джерел дає підстави стверджувати, що розробці питань з історії соціально-реабілітаційних громадських об'єднань України приділяється значна увага вітчизняних науковців та дослідників. Широка джерельна база, відсутність цензурних обмежень дає можливість сучасним науковцям ґрунтовно досліджувати проблеми, пов'язані з існуванням та розвитком соціально-гуманітарних організацій у період становлення в підрадянській Україні тоталітарного режиму в 20-30-ті роки ХХ століття.

- Зародження червонохресного руху в Україні пов'язано з процесами відокремлення громадського руху від держави в середині ХІХ ст. Громадські діячі, зіткнувшись з нездатністю держави забезпечити соціально-гуманітарні потреби населення, дійшли висновку про необхідність створення соціально-реабілітаційних громадських об'єднань. Добровільні товариства та спілки стали

організаційною формою прояву громадської діяльності поза межами державних інституцій. В такому ж контексті зароджувався і починав діяти в середині XIX ст. і Міжнародний Червоний Хрест.

Вся історія червонохресного руху у світі, починаючи з 60-х років XIX століття і закінчуючи сьогоднішнім, тісно переплетена з соціально-гуманітарними програмами. Організація госпіталів для хворих і поранених воїнів, підготовка медичних кадрів, ліквідація техногенних аварій і природних катастроф були традиційними напрямками в роботі національних товариств Червоного Хреста. Поєднання мілітарної і гуманітарної складової у роботі товариств Червоного Хреста особливо проявлялась у XIX - першій половині XX ст. Саме в цей період формується і червонохресних рух в Україні. В імперський період історії українського Червоного Хреста формується мережа червонохресних організацій. Визначаються основні напрямки його діяльності, зокрема, підготовка медико-соціальних кадрів, організація роботи з попередження інфекційних хвороб і пунктів харчування та соціальної реабілітації населення, а також організація військово-санітарної справи. Після Лютневої революції в Україні відділення Російського товариства Червоного Хреста поступово українізуються і вже в квітні 1918 р. реєструється незалежне від Російського Червоного Хреста добровільне товариство Українського Червоного Хреста. В умовах політичного протиборства періоду української революції 1917-1920 років Український Червоний Хрест став соціально-гуманітарною організацією, яка намагалась всіляко допомагати населенню і військовим у задоволенні їх первинних потреб – потреб харчування, подолання масових епідемій, допомога пораненим та військовополоненим.

Після встановлення в Україні більшовицької влади нова політична система держави «диктатури пролетаріату», заснована на ідеології марксизму-ленінізму, по-своєму оцінила діяльність різноманітних установ попереднього політичного режиму, міжнародних і вітчизняних громадських об'єднань. До них було використано класовий підхід. Відповідно, все, що було пов'язано з попереднім керівництвом, з зарубіжними буржуазними товариствами і рухами, все, що було

вороже новому компартійному режиму, підлягало знищенню або переродженню – тим самим звільнялось місце для нових елементів політичної системи держави диктатури пролетаріату.

Керуючись марксистською теорією і власними концепціями, розробленими на її базі, лідери більшовиків прагнули включити громадські об'єднання, в тому числі Українське товариство Червоного Хреста, в нову політичну систему. У той же час, ліквідація Українського Червоного Хреста, як націоналістично-буржуазної організації, в зазначений період була не на часі в силу багатьох причин – міжнародний характер діяльності товариств, потреба у його медико-технічній базі, необхідність вирішення проблем військовополонених. Поступове одержавлення, більшовизація, включення у систему «диктатури пролетаріату», буде проходити у 1920-ті роки. Процес одержавлення товариства супроводжуватиметься насадженням партійно-владних адміністративних методів управління товариством. На практиці це означало зближення діяльності Українського Червоного Хреста і державних органів (Головного санітарного управління і Наркомздраву).

Український Червоний Хрест в радянський період, не дивлячись на певну специфіку діяльності, мало чим різнився від інших громадських організацій Радянського Союзу. Тому не дивно, що образ радянського Червоного Хреста тісно пов'язаний з показовою масовістю, мілітарністю та нехтуванням у своїй роботі соціально-гуманітарної складової.

- Умови існування компартійного режиму другої половини 1920-х – 1930-х років в підрадянській Україні вплинули і на діяльність товариства. Український Червоний Хрест в 1930-ті роки, як масове громадське об'єднання, був чітко вбудований в політичну систему держави «диктатури пролетаріату», мав чітко виражений класовий та політичний характер і був орієнтований на вирішення завдань, поставлених перед ним компартійним керівництвом. Червоний Хрест був частиною системи управління суспільством, мав власну організаційну систему і власний чиновницький апарат, проводив власну кадрову політику. Якщо в перші роки існування Український Червоний Хрест надавав реальну

допомогу населенню, в тому числі голодуючим і потерпілим від стихійних лих, то згодом його роль змінюється. Основна увага стала приділятися агітаційно-масовій роботі, а головна місія товариства полягала в забезпеченні мілітарного розвитку суспільства.

В історії Українського Червоного Хреста міжвоєнної доби можна виділити чотири періоди. Перший розпочався у 1918 році і тривав до середини 1920-х років. Протягом 1918-1923 рр. у роботі товариства переважає медико-гуманітарна складова. Створюється мережа медико-санітарних підприємств та медичних установ. Товариство активно допомагає постраждалим від голоду 1921-1923 рр., долає наслідки паводків, землетрусів та інших стихійних лих. У першій половині 1920-х рр. Червоний Хрест активно бореться з соціальними хворобами до яких відноситься туберкульоз, черевний тиф, віспа, дитячі інфекції. Створюється мережа профільних санаторіїв і дитячих лікувально-оздоровчих таборів. Проводиться пропаганда здорового способу життя. Окремим напрямком соціально-гуманітарної роботи товариства у зазначений період була організація аптек, поліклінік та фельдшерсько-акушерських пунктів.

Другий період охоплював 1924-1928 роки. Роки поступової інтеграції товариства до політичної системи держави «диктатури пролетаріату». Відбувається поступове одержавлення товариства. Змінюються пріоритетні напрямки його діяльності. У другій половині 1920-х рр. поступово згортаються соціально-гуманітарні програми, створені лікувально-реабілітаційні установи передаються Наркомздраву, а товариство зосереджується на реалізації військово-санітарних кампаній.

Третій період, розпочався в кінці 1920-х років і закінчився 1934 роком. У цей час відбувається зміна завдань у діяльності товариства. Провідну роль відіграє військово-санітарна складова. У межах кампаній за санітарну оборону були створені різноманітні курси, школи, і гуртки військово-санітарних знань, товариство виступало організатором добровільних військово-санітарних об'єднань (санітарні пости, дружини). Одночасно з розвитком військово-санітарної справи керівники і члени Українського Червоного Хреста прагнули

зберегти і розвивати традиційні напрямки діяльності організації. Будуються лікарні та будинки відпочинку, відкриваються перукарні, лазні та пральні, утримуються і господарсько-комерційні установи товариства, проводяться дезінфекції та дегазації. У 1927 році розпочинається створення червонохресної санітарної авіації.

Четвертий етап охоплює період з 1934 по 1941 рр. Цей етап завершуються остаточною мілітаризацією червонохресного руху в Радянському Союзі. Український Червоний Хрест перетворюється на масове добровільне товариство оборонного типу, вся діяльність якого була підпорядкована завданням санітарної оборони СРСР. У результаті попередні червонохресні завдання фінансуються за залишковим принципом. Фінансові ресурси товариства направляються на зміцнення військово-санітарної оборони держави «диктатури пролетаріату». Посилюється пропагандистська складова, створюється мережа військово-санітарної освіти. Тобто Українське товариство Червоного Хреста перетворилось на рупора, агітатора-пропагандиста, що закликав своїх членів та інших громадян України всіляко сприяти посиленню обороноздатності Червоної армії та Радянського Союзу. Саме військово-санітарна діяльність стала головною причиною перетворення товариства з організації, яка надає реальну допомогу населенню під час надзвичайних ситуацій та ліквідує їх наслідки, на масове мілітарне добровільне товариство з формальним членством і викривленими завданнями діяльності.

У перше десятиліття радянської влади в Українському товаристві Червоного Хреста відбулися значні зміни в структурі, керівництві, системі фінансування та в підходах до реалізації основних завдань, що стояли перед товариством. Формально Український Червоний Хрест залишався добровільним товариством, яке здійснювало власну діяльність незалежно від державних і партійних структур. На справді, як і інші громадські організації того часу Червоний Хрест був повністю залежним від компартійних органів громадським об'єднанням. Його основні напрями діяльності визначали потреби державних інституцій та правлячої партії і полягали в контролі за громадськістю і швидкою

мобілізацією населення на виконання різного роду мілітарних завдань. Тому Червоний Хрест, як і більшість масових громадських організацій в 1930-ті роки, нагадував не самодіяльне утворення, а державну установу в політичній системі «держави диктатури пролетаріату».

Аналіз статутів товариства, прийнятих під час революційних подій та радянського періоду, доводить що статuti радянського Червоного Хреста носили декларативний характер. Так, не дивлячись на задекларовану автономність республіканських товариств – учасників Всесоюзної спілки, простежується жорстка централізація і залежність всіх республіканських товариств (в тому числі і Червоного Хреста) від рішень центрального керівництва організації. Це все стосується і принципів управління червонохресним рухом. Статuti декларували принцип виборності керівництва товариством, що, однак, не відповідало практиці управління тих років. Керівники Українського товариства, його обласних і районних комітетів призначались керівниками партії, а з'їзди, на яких повинні були вибиратися члени Виконкому товариства, скликались лише два рази.

Завдання мілітаризації радянського суспільства, яке ставилась перед червонохресним рухом України правлячою партією, стала проявом підпорядкування громадськості державним інституціям. Це спричинило перетворення товариства, як і інших мілітарних товариств, на масову громадську організацію, яка нараховувала у своєму складі мільйони членів. Масовість Українського Червоного Хреста в 1930-ті роки була зумовлена не тільки ефективною роботою пропагандистських структур товариства, а й застосуванням партійно-комсомольського примусу. Так, примусово в 1930-ті роки проходила кампанія оволодіння комсомолками військовими спеціальностями і їх підготовка до складання військово-санітарного екзамену. У примусовому порядку збиралися членські внески, розповсюджувалась періодична література, квитки червонохресних лотерей тощо. Згідно тогочасної ідеології активний комсомолец, комуніст мав бути членом декількох масових добровільних

товариств, всіляко сприяти їх діяльності та участі у загальнодержавних кампаніях.

Процес одержавлення товариства у 1920-ті роки супроводжувався уніфікацією всіх сторін діяльності Українського Червоного Хреста. Вона передбачала, по-перше, жорсткий контроль партійних і державних органів за діяльністю основних організаційних одиниць товариства. Контроль здійснювався за допомогою директивного регулювання, призначення керівників, посилення партійно-комсомольської присутності в керівних органах товариства. По-друге, відбулася підміна активної громадської ініціативи роботою штатних працівників, які отримали статус державних службовців, тобто приналежність до нової соціальної групи – партійно-радянської номенклатури. Штатні працівники, отримуючи заробітну плату та пільги, як найбільше були зацікавлені у виконання партійно-владних рішень на місцях. Принципи добровільності і самоуправління притаманні діяльності громадських об'єднань демократичних держав в Червоному Хресті 1930-их років мали чітко виражений формально-декларативний характер.

Організаційно-масова і пропагандистська робота в 1930-х роках визнавалась одним із найважливіших напрямків діяльності комітетів Українського Червоного Хреста. Керівники низових осередків товариства перш за все звітувались про основні досягнення та прорахунки у роботі з громадськістю. До середини 1930-х років формується штат постійних червонохресних працівників, які мали організувати «членські маси» на виконання компартійних доручень та інструкцій.

Форми і методи пропаганди та агітації Українського Червоного Хреста не були оригінальними для 1920-30-х років. Товариство, як і інші громадські об'єднання того часу, використовувало засоби масової інформації, наглядні агітаційні матеріали, театральні студії, радянське кіно та радіо. Аналогічно працювала ідеологічна машина добровільних товариств, профспілок, кооперації та комсомолу. До компетенції відповідних відділів КП(б)У належав контроль за масштабами пропаганди, поширенням та змістом інформації. Вплив партії на

роботу червонохресних організацій здійснювався за допомогою призначення керівників районних комітетів товариства, необхідністю узгодження кандидатури командира санітарного формування або члена апарату райкому Червоного Хреста з районним комітетом КП(б)У. Як і будь-яке інше масове добровільне громадське об'єднання того часу, Український Червоний Хрест, активно залучався компартійними органами до кампаній під гаслами соціалістичних перетворень.

- У кінці 1920-х років відбувається поступова перебудова всієї системи функціонування червонохресного руху в Україні. Метою перебудови компартійні органи визначали перетворення організацій Червоного Хреста Радянського Союзу на масове військово-санітарне, оборонне добровільне товариство, яке в своїй діяльності буде орієнтуватися на потреби Червоної армії в військово-санітарних та медичних працівниках. Перебудова передбачала зміну всієї системи червонохресного руху, починаючи від здійснення управлінської, фінансової, кадрової та іншої політики яку провадило товариство. Під гаслами боротьби за військово-санітарну освіту керівництво Українського Червоного Хреста до середини 1930-х років згорнуло всі соціально-гуманітарні червонохресні проекти, залишивши тільки ті які мали виключно мілітарну складову. Організації Червоного Хреста брали активну участь в військово-санітарних та військово-оборонних кампаніях ініційованих всесоюзними та республіканськими партійними органами. З другої половини 1920-х рр. військово-санітарна справа визначалась компартійними органами пріоритетним напрямом у роботі товариства. Масові медико-санітарні заходи проводилися у вигляді місячників, декад, недільників та суботників. Всі вони мали ідеологічну спрямованість та поєднували в собі як мілітарну, так і політ-просвітницьку діяльності спрямовану на радянізацію населення та залучення потенціалу громадськості до допомоги Червоній армії. Створені товариством заклади військово-санітарної освіти були осередками ліквідації неписьменності та підвищення медико-культурного рівня населення. Не дивлячись на партійно-владний тиск на товариство, формалізм та кампанійськість у роботі, протягом

1920-1930-х рр. товариство підготувало близько 1 млн. військово-медичних фахівців та фахівців з надання первинної медико-санітарної допомоги. Однак рівень підготовки медичних кадрів не відповідав вимогам тогочасної військово-санітарної справи. У процесі підготовки процвітали формалізм, приписки показників звітності. Негативно впливали на роботу освітніх установ партійна пропаганда, показова масовість та використання військово-медичної освіти як фактору радянзації населення республіки. У межах різного роду днів, тижнів, місячників, кварталників масові добровільні товариства мали здійснювати пропагандистку діяльність, організовувати лотерейні та позичкові кампанії. Крім того актив товариств збирав кошти на різного роду проекти – побудова заводу чи фабрики, мосту чи військового об'єкту, пароплава, поїзда, автоколони чи літака. Подібного роду заходи організовували і організації Українського товариства Червоного Хреста. Червонохресні організації залучались до організації «Тижнів оборони країни», до військових маневрів, «показових боїв», і т. ін. Зміцнення санітарної оборони здійснювалось різними способами. До середини 1930-х років під санітарною обороною розуміли забезпечення санітарної складової Червоної Армії, оздоровлення умов праці і побуту населення, створення мережі санітарної і військово-санітарної освіти, підготовку військово-санітарних кадрів і накопичення медико-санітарного майна для Червоної Армії, створення санітарної авіації. З середини 1930-х перелік скоротився до агітаційно-пропагандистської і оборонно-масової роботи. Крім того посилюється контроль за діяльністю товариства з боку партійно-владних структур. У роботі переважає формальність і надання необхідної контрольної звітності.

- Крім специфічних завдань масового оборонного товариства 1930-х роках, які декларувалися в статутних документах Українського Червоного Хреста (зміцнення санітарної оборони СРСР, допомога при стихійних лихах, оздоровлення праці і побуту робітників і селян, піклування про здоров'я дітей і т.д.), товариство виконувало і інші, які передбачались його місцем в політичній системі держави «диктатури пролетаріату». До них можна віднести ідеологічне «виховання» населення республіки, участь у колективізації українського села,

організацію позичкових, лотерейних та інших фінансових кампаній, залучення членів товариства до кампаній ударництва та соцзмагання на підприємствах республіки.

Свою специфіку мали взаємини Українського Червоного Хреста з міжнародними об'єднаннями Міжнародного Червоного Хреста. Функціями зарубіжних представництв товариства було ведення пропаганди досягнень радянського Червоного Хреста та збір інформації про діяльність червонохресних організацій за кордоном. В рамках міжнародних зв'язків Українське товариство виконувало корисну роботу з організації зарубіжної допомоги населенню України під час голодомору 1921-1923 років, обслуговуванню селянського еміграційного руху тощо. Учасі товариства у соціально-реабілітаційних та гуманітарних програмах Міжнародного Червоного Хреста перешкоджала політична заангажованість керівництва радянської організації.

В умовах голодомору 1930-х років було практично накладено заборону на міжнародні контакти Українського Червоного Хреста. У другій половині 1930-х рр. товариство остаточно перетворилося на елемент тоталітарної системи, виконуючи господарсько-мілітарні функції та прикриваючи справжню суть більшовицького суспільного експерименту. Цим завданням були підпорядковані і зв'язки української організації Червоного Хреста. Український Червоний Хрест у 1932-1933 році мав досить великі можливості для допомоги голодуючому українському селянству. Однак, голодомор 1932-33 років був штучно організований компартійним органами, тому всі ресурси товариства були направлені на мілітаризацію суспільства та організацію допомогівих кампаній у інших республіках Радянського Союзу. Лише навесні 1933 року за рознарядкою вищого партійного керівництва весь ресурс Червоного Хреста було залучено для організації харчування постраждалого селянства. Однак і дана допомогова кампанія мала класово-вибірковий характер. Селянство рятували не від голоду, а з метою відновлення його економічного потенціалу – для організації посівної кампанії 1933 року.

Нові архівні матеріали, які стали доступними для дослідників лише після проголошення незалежності України, засвідчують. Що товариство постійно піддавалося різним впливам тоталітарного компартійного режиму. Організації Червоного Хреста, як і решта громадських об'єднань, були лише компонентом політичної системи держави «диктатури пролетаріату», і використовувалися владою для маніпуляції свідомістю громадян. Українське товариство перебувало під жорстким контролем з боку партійно-владних органів. Для контролю за товариством компартійні органи використовували адміністративно-управлінські, економічні та карально-репресивні методи. Виконання партійно-владних директив забезпечувався номенклатурним принципом поєднання партійних, державних та громадських посад. Присутність у керівних органах товариства партійних функціонерів забезпечувало повну залежність товариства від волі партійної верхівки. Одержавлене товариство втратило свою мобільність, фінансову самостійність, а взамін отримало кампанійськість та бюрократизм. У другій половині 1930-х рр., на діяльності товариства негативно позначаються репресії. Репресії керівного складу посилили безініціативність, вичікування серед новопризначених керівників.

- Виходячи з отриманих результатів дослідження дисертантка сформулювала наступні **практичні рекомендації**:

1. Доцільно, в умовах збройного конфлікту на Сході України, окупації Криму створити і впровадити в дію систему масової військово-санітарної підготовки населення із залученням до цієї справи Українського товариства Червоного Хреста.
2. Для взаємодії Міністерства охорони здоров'я, Міністерства соціальної політики та Міністерства оборони з організаціями Українського товариства Червоного Хрестата волонтерами на державному рівні розробити необхідну нормативну базу для розвитку гуманітарного руху, всіляко сприяти ініціативі громадськості і суспільства.
3. Рекомендувати, використовувати досвід діяльності організацій Українського товариства Червоного Хреста у проведенні кампаній з цивільного захисту

населення Державним Комітетом з надзвичайних ситуацій України та підготовки особового складу формувань цивільного захисту населення.

4. Доцільно створити при вищих навчальних закладах систему червонохресної військово-санітарної освіти та здійснювати підготовку військово-медичних спеціалістів, які проходять службу за контрактом, у системі Збройних сил України. Це дозволить заощадити кошти державного бюджету передбачені на фінансування української армії.

5. Необхідно на державному рівні розробити програму спільної діяльності Українського Червоного Хреста та інших громадських організацій для забезпечення громадян України, які постраждали від бойових дій на Сході України, необхідними продуктами харчування, одягом та створити червонохресні санітарно-реабілітаційні центри де б надавалась переселенцям і біженцям первинна медична допомога та проводилась їх соціальна реабілітація.

6. Враховуючи існування проблеми патріотичного виховання сучасної молоді, необхідно використати досвід організацій Червоного Хреста при організації заходів з патріотичного виховання школярів і студентів Вищих навчальних закладів.

7. Стане у нагоді відповідним державним органам і переговорним групам досвід Червоного Хреста із обміну і повернення військовополонених періоду Першої світової та громадянської війн.

8. Доцільно врахувати досвід товариства з організації санітарної авіації та пересувних госпіталів. Окремо органи цивільного захисту населення мають опрацювати надбання Українського товариства Червоного Хреста у сфері організації протихімічної оборони, проведенні дезінфекційної роботи, а також налагодження санітарно-епідеміологічної справи у зоні АТО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Ф. 1. Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ВУЦВК), м. Харків

Оп.2.

1.1. Спр.60. Протоколи засідань Президії ВУЦВК № 6/22 від 22 квітня 1921 року (27 квітня 1921 року), 126 арк.

1.2. Спр.85. Протоколи засідань Президії ВУЦВК №48 від 23 листопада 1921 року (копія) та матеріали до нього (23 листопада 1921 року), 64 арк.

1.3. Спр. 2145. Вісник Українського товариства Червоного Хреста №4 та лист Головної управи товариства про порядок оплати мита за закордонні посилки. Травень – 26 червня 1924 року, 9 арк.

1.4. Спр.2977. Протоколи засідань (копії) Президії та ревізійної комісії Центрального комітету Товариства Українського Червоного Хреста та матеріали до них. (21 липня 1925 р. – 28 грудня 1926 р.), 96 арк.

1.5. Спр.3901 Проект статуту Спільки товариства Червоного Хреста союзних республік і статистичні відомості про роботу комітетів та склад членів Українського Червоного Хреста (23.01.1925 – 24.08.1925), 25 арк.

Оп.3.

1.6. Спр.124. Протоколи засідань Всеукраїнської комісії по проведенню тижня оборони (копії). Звіти Полтавської окружної філії товариства Українського Червоного Хреста про її діяльність за 1922 – 1926 рр. Листування з Прокуратурою УРСР та окрвиконкомамаи щодо заяв громадян про неправильне виселення, надання роботи та матеріальної допомоги. (28 грудня 1926 року – 31 грудня 1927 року), 578 арк.

Оп.4.

1.7. Спр.18. Протоколи засідань Малої президії ВУЦВКу № № 32/333 – 75/376. Оригінали (3 січня – 29 грудня 1928 року), 517 арк.

Оп.7.

1.8. Спр.127. Листування з партійними, профспілковими та іншими громадськими організаціями про роботу добровільних товариств. Шефство над військовими частинами, святкування революційних свят (2 січня 1931 року – 11 грудня 1931 року), 373 арк.

Оп.9.

1.9. Спр.122. Доповідь про стан і перспективи роботи добровільного товариства Українського Червоного Хреста, проект постанови ВУЦВК з цього питання. 1932 р., 13 арк.

Ф.2. Рада Народних Комісарів УСРР за 1918-1920 рр. м. Харків

Оп.4.

1.10. Спр. 287. Документи про розгляд проекту Статуту Товариства Українського Червоного Хреста (проект статуту, висновки, протоколи) та інше (27 червня – 4 листопада 1925 року), 84 арк.

Ф.5. Народний Комісаріат внутрішніх справ м. Харків

Оп.1.

1.11. Спр. 2279. Матеріали о регистрации устава Всеукраинского общества авиации и воздухоплавания «ОАВУК». 21 марта 1923 – 3 января 1925 года, 57 арк.

Оп. 2.

1.12. Спр. 316. Матеріали о регистрации устава Всеукраинского общества друзей химической обороны и промышленности «Укрдоброхим». 10 января 1924– 11 января 1925 года, 50 арк.

Ф.257. Всеукраїнський центральний комітет незаможних селян при ВУЦВК

Оп.1.

1.13. Спр.1203. Обіжники, інструкції та листи ВЦКНС про популяризацію рішень XVII Всесоюзної партійної конференції та II і III сесій ЦВК СРСР, про

проведення перевиборів керівних органів КНС в 1932 р. про посилення зв'язку з підшефними частинами Червоної Армії та підготовку і проведення сільськогосподарських кампаній. 02.01.1932 – 11.12.1932 року, 116 арк.

Ф.264. Всеукраїнське управління товариства «Друзі дітей»

Оп.1.

1.14. Спр.198. Документи о работе окружных правлений общества «Друзья детей» (планы, отчеты, докладные записки, акты, сведения, переписка). 01.10.1928 – 12.12.1930 года, 215 арк.

1.15. Спр.273. Документы о борьбе с беспризорностью и коммунистическом воспитании детей в УССР (циркуляры, протоколы, план, доклады, ведомости, сведения, переписка). Устав общества «Друзья детей». 01.11.1929 – 25.04.1930 года, 188 арк.

1.16. Спр.445. Циркуляры Всеукраинского правления общества «Друзья детей» и материалы к ним. 02.01.1931 – 02.02.1932 года, 98 арк.

Ф.342. Народний комісаріат охорони здоров'я, м. Харків

Оп.1.

1.17. Спр.81. Листування про діяльність Українського товариства Червоного Хреста (1 липня – 31 грудня 1920 року), 18 арк.

Оп.2.

1.18. Спр.1178. Матеріали про діяльність товариства Українського Червоного Хреста. 2 жовтня 1925 – 30 вересня 1926, 134 арк.

**Фонд 413. Центральна Комісія національних меншин при Всеукраїнському
Центральному Виконавчому комітеті рад робітничих, селянських і
червоноармійських депутатів (29 квітня 1924–1941р.).**

Оп.1.

1.19. Спр.530. Посвідчення членів ЦК нацменшостей при ВУЦВК про командировання їх в нацрайони для перевірки роботи. 27.06.1925 – 04.11.1925 роки, 84 арк.

**Ф.559. Всеукраїнський союз сільськогосподарських колективів і його
ліквідком. м.Харків.**

Оп.1.

1.20. Спр.30. Документи о работе Первомайской окрколхозсекции (протоколы, отчет, ведомости, докладные записки). 30 жовтня – 03 листопада 1927, 49 арк.

1.21. Спр.330. Документи об организации ячеек Осоавихима в колхозах Украины (протоколы, бюллетени, переписка) 11 листопада 1930 – 16 травня 1931 року, 47 арк.

Ф.2605. Українська республіканська рада професійних спілок

Оп.2.

1.22. Спр.810. Матеріали про проведення і хід соціалістичних змагань на підприємствах України (протоколи, обіжники, доповіді, резолюції, огляди, листування). 18 січня 1929 – 27 січня 1930, 482 арк.

Оп.3.

1.23. Спр.1085. Матеріали про участь профспілок у проведенні громадських господарських кампаній (протоколи, обіжники, доповідні записки, відомості, листування). 15 січня – 25 грудня 1931 р., 440 арк.

Ф.2850. Організаційне бюро Центральної ради добровільного спортивного товариства «Колос».

Оп.2.

1.24. Спр.44. Матеріали по вопросу ГТО II ступ. 19 лютого – 3 грудня 1938 р., 235 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф.1. Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У).

Оп.6.

1.25. Спр.296. Матеріали протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У № 106 від 13 березня 1933 року, 178 арк.

1.26. Спр. 531. Матеріали до протоколу № 9 (пункти 90-160 опитом) засідання політбюро ЦК КП(б)У. 29 березня 1939, 292 арк.

1.27. Спр.620. Матеріали до протоколу № 4 (пункти 1-76) засідання політбюро ЦК КП(б)У. 20 липня 1940 – 10 серпня 1940 рр., 255 арк.

Оп. 20.

1.28. Спр. 1034. Листування Центральної Комісії допомоги голодуючим при ЦК КП(б)У, президії ЦК допомоги голодуючим, представники при закордонних організаціях допомоги голодуючим з партійними організаціями, діяльність Американської допомогової адміністрації в Україні (АРА). Резолюція II Міжнародної конференції щодо надання допомоги голодуючим, доповіді української делегації. 28 січня 1922 – 30 грудня 1922 року. 156 арк.

1.29. Спр.1670. Листування з губернськими комітетами КП(б)У, народними комісаріатами, радянськими установами щодо роботи Українського товариства Червоного Хреста та інших товариств. 3 січня – 31 грудня 1923 року, 360 арк.

1.30. Спр.1858. Протоколи засідань виконавчого бюро правління Всеукраїнського товариства допомоги жертвам інтервенції. Листи РНК УСРР до ЦК КП(б)У щодо діяльності товариства допомоги жертвам інтервенції. Протокол засідання Всеукраїнської комуністичної фракції Українського товариства Червоного Хреста (26 лютого – 11 листопада 1924 року), 36 арк.

1.31. Спр. 2025. Резолюція оргбюро ЦК РКП(б) по докладу комиссии о формах массовых общественных организаций. Выписки из протоколов заседания Оргбюро, Секретариата ЦК КП(б)У, письма, справки о работе массовых добровольных обществ «Красный Крест», «Культсмычка», «Ликбес» и др. 15.01.1925. – 2.11.1925, 44 арк.

1.32. Спр. 2529. Проект резолюції Секретаріату ЦК КП(б)У щодо роботи Всеукраїнської комісії «Тижня оборони», протоколи засідань мобілізаційної комісії, листи, доповідні записки щодо роботи товариства Тсоавіахіму, Червоного Хреста про проведення воєнної підготовки серед населення республіки. 23 серпня 1923 року – 5 січня 1927 року, 41 арк.

1.33. Спр.4659. Отчеты, информационные сводки, ведомости Высокопольского и Вышедубечанского райкомов партии в ЦК КП(б)У о проведении хлебозаготовок, ходе мобилизации средств, состоянии коллективизации

сельського господарства и др. вопросам. Имеется письмо С.В.Косиору на немецком языке. Список ответственных работников Высокопольского района. 15.01.1931 – 28.11.1931 года, 85 арк.

1.34. Спр. 5558. Директивные письма, докладные записки открытки, телеграммы ЦК КП(б)У, ЦК ВКП(б), обкомов партии, Центрального Совета Осоавиахима УССР о работе добровольных обществ Осоавиахим, Автодор, Друг детей, МОПР, Дома Обороны, состоянии подземных сооружений г. Киева. 28 февраля – 14 декабря 1935 года, 59 арк.

1.35. Спр.6206. Справки, выписки из протоколов, переписка ВУСПС, комитетов профессиональных союзов. Проекты постановлений ЦК КП(б)У, докладные записки, справки, переписка о работе добровольных обществ (Осоавиахим, Красный Крест, МОПР). 1933год, 48 арк.

Оп.21.

1.36. Спр.39. Директивні листи ЦК КП(б)У, ПУ УВО, доповідні записки, висновки обстеження уповноважених окружних комітетів партії, ПУ УВО до ЦК КП(б)У щодо проведення окружних маневрів, військових ігор, міжзорової роботи, бойової готовності. 15 січня – 3 жовтня 1929 року, 56 арк.

1.37. Спр. 69. Доповідні записки, інформаційні повідомлення партійних та радянських органів про роботу товариств Тсоавіахіму, Червоного Хреста, МОДР. Телеграма до окружної ради товариства Тсоавіахіму щодо запровадження у програмі підготовки тематики тактики вуличного бою та партизанських дій. 21 січня 1929 року – 18 вересня 1929 року, 16 арк.

1.38. Спр. 145. Тимчасове положення, відомості ЦК КП(б)У, директивні листи Штабу УВО та РНК УСРР, план РНК УСРР для ЦК КП(б)У про участь партійних і громадських організацій України у проведенні пробної мобілізації РСЧА, наслідки її проведення. 31 серпня 1931 – 18 січня 1932 року, 162 арк.

1.39. Спр.262. Директивні листи ЦК КП(б)У до партійних органів, Політичного управління РСЧА щодо участі партійних організацій у справі ППО. Положення РНК СРСР щодо проведення ППО у державі та участь ЦК УТЧХ у заходах ППО на території України. 21 січня 1932 року – 1 листопада 1932 року, 126 арк.

**Ф.7. Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді України,
1919 – 1933 рр.**

Оп.1.

1.40. Спр. 790. Протоколи засідання президіума Всеукраїнського Центрального Исполнительного комитета УССР. 20.04.1932 – 23.02.1936, 227 арк.

1.41. Спр.1004. Решення ЦК ВЛКСМ и ЦК ЛКСМУ, докладне записки, переписка о работе ОсоАвиахима, проведении военно-технических экзаменов и военно-шефской работе комсомола. 28.12.1933 – 16.11.1934, 76 арк.

1.42. Спр.1053. Протоколы заседаний бюро ЦК ЛКСМУ и материалы к ним. 08.05.1934 – 10.08.1934, 244 арк.

1.43. Спр.1181. Докладные записки и переписка военного отдела ЦК ЛКСМУ с областными Советами ОсоАвиахима Украины. 08.06.1934 – 19.01.1936, 277 арк.

1.44. Спр.1185. Постановления ЦК ВЛКСМ, проекты постановлений ЦК КП(б)У и ЦК ЛКСМУ, докладные записки о военно-физкультурной работе на Украине и участие в ней комсомола. 03.01.1934 – 29.12.1934, 227 арк.

1.45. Спр.1187. Проекты поставлений ЦК ЛКСМУ, справки о военной и физкультурной подготовке комсомола Украины. 22.07.1934 – 09.03.1935, 235 арк.

1.46. Спр.1192. Протокол заседания организационной комиссии по созыву 1-го Всеукраїнського слета молодежи-ударников обороны, списки ударников оборонной работы по Украине, сводки о сдаче военно-технического экзамена. 01.02.1934 – 19.02.1935, 199 арк.

1.47. Спр.1195. Проект постановления ЦК ЛКСМУ, центральных советов: ОсоАвиахима, Красного Креста, автодора. Докладные записки, сводки о проведении военно-технического экзамена. 16.03.1934 – 11.02.1935, 72 арк.

1.48. Спр. 1316. Стенограмма Всеукраїнського слета молодых ударников обороны при ЦК ЛКСМУ. 21.02.1935 – 22.02.1935, 297 арк.

1.49. Спр.1317. Приветственные телеграммы Всеукраїнського слета молодежи ударников обороны при ЦК ЛКСМУ. 21.10.1935 – 22.10.1935, 11 арк.

1.50. Спр. 1323. Проекты постановлений ЦК КП(б)У, докладне записки о состоянии военно-физкультурной работы комсомола. 09.02.1935 – 04.11.1935, 118 арк.

Державний архів Вінницької області

**Фонд Р-94. Подільське губернське управління уповноваженого
Українського Червоного Хреста.**

Оп. 1.

1.51. Спр. Переписка з Київською обласною управою Українського Червоного Хреста про заключення договору, звіти про діяльність управи. 1922 р., 176 арк.

1.52. Спр. 94. Переписка з Головним управлінням УЧХ про відкриття нічліжно-харчових пунктів для безпритульних дітей. Протоколи засідань губуправи. 28 грудня 1922 – 07 жовтня 1923 рр., 103 арк.

1.53. Спр. 152. Документи про організацію харчування безробітних, про патронаж дитячих будинків, про організацію дитячого містечка в м.Вінниця (протоколи, договори, розрахунки, переписка) за 1923 р., 167 арк.

Фонд Р-95. Вінницький окружний комітет Українського Червоного Хреста.

Оп. 1.

1.54. Спр. 39. Книга обліку перерахувань на рахунок Центрального Комітету Українського Червоного Хреста за 1927 – 1928 рр., 3 арк.

1.55. Спр. 220 Документи по роботі комітетів сільських організацій Червоного Хреста (звіти, протоколи) за 1926 р., 139 арк.

1.56. Спр. 252. Звіти по роботі сільських комітетів за 1926 – 1927 рр., 146 арк.

1.57. Спр. 275. Документи про організацію і роботу кружків першої мед. Допомоги (протоколи, списки, переписка) за 1927 р., 57 арк.

Державний архів Дніпропетровської області

**Ф.19. Днепропетровский областной комитет Коммунистической партии
(большевиков) Украины (обком КП(б)У)**

Оп.1.

1.58. Спр. 1861. Стенограмма областного совещания о работе аэроклубов. Докладные записки партийных органов, областного совета ОСОавиэхима о состоянии оборонной работы. Списки лиц старшего политсостава запаса, предназначенных для призыва в кадры РККА. 25 января – 20 июля 1935 года, 126 арк.

Оп. 2.

1.59. Спр. 82. Информации, справки, докладные записки отделов обкома, бригад военкоматов, областных организаций в обком о состоянии оборонно-массовой работы в области и о работе среди слепых. 15 марта 1936 – 19 января 1937 года, 113 арк.

1.60. Спр. 412. Справки, докладные записки отдела, горкомов, райкомов КП(б)У, областных организаций в обком партии о выполнении постановлений бюро обкома КП(б)У о культурно-просветительской работе на селе и среди слепых. Обращение участников слета медработников и радиолюбителей. 10 января – 28 июля 1936 года, 175 арк.

**Ф.93. Коммунистическая фракция Днепропетровского областного Комитета
Красного Креста.**

Оп.1.

1.61. Спр.2. Протоколы и выписки из протоколов заседаний Комфракции обкома Красного Креста. 3 мая 1933 – 16 декабря 1933 года, 24 арк.

Державний архів Житомирської області

Фонд Р-1762. Волинський окружний комітет УЧХ.

Оп. 1.

1.62. Спр. 12. Листування з центральним комітетом Червоного Хреста про розповсюдження позик. 1931 – 1932 рр. на 29 арк. Спр. 36. Листування з центральним комітетом Червоного Хреста про реалізацію лотерейних квитків. 1932 р., 70 арк.

1.63. Спр. 57. Звіт про роботу медико-побутовий Сеткав (Червоного Хреста) 1933 р., 31 арк.

- 1.64. Спр. 40. Листування з товариствами Червоного Хреста по збору коштів та проведення роботи по оздоровчій кампанії. 1932 р., 10 арк.
- 1.65. Спр. 43. Листування з Центральним комітетом Червоного Хреста про роботу санітарно-оборонного сектору. 1932 р., 25 арк.

Фонд Р-327. Коростенський окружний виконавчий комітет Рад робочих, селянських та червоноармійських депутатів.

Оп.1.

- 1.66. Спр.66. про роботу добровільних товариств Осоавіахіму, Червоного Хреста та окрдопдітям. Грудень 1929 – березень 1929 рр., 9 арк.

Державний архів Запорізької області

Фонд Р-3898. Мелітопольське районне управління Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» м. Мелітополь, Дніпропетровська область.

Оп. 1

- 1.67. Спр. 34 Лицеві рахунки робочих і службовців. 1935 р., 173 арк.

Фонд Р-707. Запорізький окружний Комітет українського Червоного Хреста. м. Запоріжжя.

Оп. 1

- 1.68. Спр. 3. Звіт про роботу Управління уповноваженого Українського Червоного Хреста. Устав Українського товариства Червоного Хреста. Переписка з місцевими комітетами. 17.12.1924 – 23.10.1925 р., 142 арк.
- 1.69. Спр. 8. Звіт про діяльність Миколайпольського місцевого комітету УЧХ за час з 24.09.1924 по 15.10.1925 рр. Переписка з Миколайпольським комітетом Червоного Хреста. червень – грудень 1925 р., 22 арк.
- 1.70. Спр. 12. Протоколи загальних зборів членів товариства Українського Червоного Хреста з питань: організації в Запоріжжі Оргбюро, окркомітету Українського Червоного Хреста. Списки осіб, що вступили в товариство УЧХ. 07.01.1925 – 06.10.1925 рр., 78 арк.

- 1.71. Спр. 15. Обіжні розпорядження центру (протоколи головного управління Червоного Хреста, протоколи засідань президії Центрального комітету Українхреста та ін.). 13.01.1925 – 12.12.1925 рр., 186 арк.
- 1.72. Спр.14. Протоколи загальних зборів членів комітету Копанського УЧХ. 1925 р., 14 арк.
- 1.73. Спр. 30. Військово-санітарні справи (циркуляри і переписка про військово-санітарну роботу). Січень-грудень 1926 р., 17 арк.
- 1.74. Спр. 40. Протоколи головної управи (засідання Президіуму Центрального комітету УЧХ). Січень – грудень 1926 р., 114 арк.
- 1.75. Спр. 65. Річний звіт про роботу Запорізького Червоного Хреста за 1925 – 1926 рр. Список членів Запорізького окркомітета Українхреста, Акт ревізії уповноваженого Червоного Хреста. Статут товариства Червоного Хреста УССР. 05.04.1927 – 20.12.1927 рр., 177 арк.

Державний архів Київської області

Фонд Р-5196. Київський обком Червоного Хреста.

Оп. 1.

- 1.76. Спр. 1. Протоколи засідань оргбюро за 1944 рік. 24 лютого - 25 грудня 1944 р., 40 арк.
- 1.77. Спр. 6. Звіти по роботі райкомів за 1944 р., 40 арк.
- 1.78. Спр.7. Протоколи засідань оргбюро за 1945 р., 43 арк.

Державний архів Хмельницької області

Фонд Р-94 Кам'янецький окружний комітет товариства Червоного Хреста

Оп.1.

- 1.79. Спр. 1. Циркуляри ВУЦВК, інструкції, протоколи засідань комісії, звернення та інші документи про проведення «Тижня Українського товариства Червоного Хреста». 27 жовтня 1923 – 14 грудня 1923 рр., 92 арк.
- 1.80. Спр. 6. Інструкція про обкладання відвідувачів публічних видовищ особливим збором на користь товариства Червоного Хреста; постанова

Головного правління УТЧХ про фінансовий стан ЦКК; виписки з протоколів Пленуму Всеукраїнської наради уповноважених ЦКК та ін. документи. 06 липня 1923 – 9 грудня 1924 рр., 162 арк.

1.81. Спр. 12. Переписка з місцевими закладами про здачу членських внесків; підписні листи на збір благодійних внесків на користь Червоного Хреста; список співробітників Кам'янецького окрфінвідділу, вступивши членів УЧХ. 01 грудня 1923 – 23 січня 1924 рр., 105 арк.

1.82. Спр. 32. Річні, місячні звіти і звіти приходу та розходу Лянцкорупського комітету товариства Червоного Хреста, 89 арк.

1.83. Спр. 57. Квартальні та річні звіти сільських медичних ділянок окружного товариства Червоного Хреста, списки ділянок за 1925 – 1926 рр. 1925 р., 72 арк.

1.84. Спр. 72. Директиви Центрального Комітету Українського товариства Червоного Хреста, протоколи засідань Всеукраїнського комітету допомоги голодуючим Західної України. 05 березня 1926 – 20 липня 1926 рр., 17 арк.

1.85. Спр. 126. Квартальні та річні звіти, звіт окружного комітету товариства Червоного Хреста, виписки з протоколів засідання президуму комітета. 01 жовтня 1927 – 03 вересня 1928 рр., 216 арк.

Фонд Р-1862. Кам'янецький районний комітет Червоного Хреста.

Оп. 1

1.86. Спр. 4. Циркуляри, розпорядження Центрального Комітету товариства Червоного Хреста УССР. Січень 1930 – вересень 1933 рр., 19 арк.

1.87. Спр. 5. Тези про масово-виховну роботу, підписні листи та інші документи. 29 червня - 2– липня 1930 р., 98 арк.

1.88. Спр. 9. Протоколи засідань комітету за 1931 р., 55 арк.

1.89. Спр. 22. Листування з установами. Переписка з місцевими закладами про надання місячних звітів, про внесення членських внесків, про боротьбу з інфекційними захворюваннями. Січень 1933 – 19 листопада 1933 рр., 224 арк.

**Фонд Р-1299 Управление Уполномоченного Украинского Красного
Креста на Черниговщине (1920-1924 гг.).**

**Черниговский губернский комитет Украинского Красного креста
г. Чернигов Черниговской губернии (1924-1925 гг.).**

Оп. 1

1.90. Спр. 10. Приказы по управлению уполномоченного Украинского Красного Креста на Черниговщине. 1921г., 38 арк.

1.91. Спр. 20 Постановления Всеукраинского Центрального Исполнительного комитета, инструкции, циркуляры, приказы, копии протоколов Главного управления Украинского Красного Креста. 24.10.1922-02.01.1923., 47 арк.

1.92. Спр. 24. Протоколы общих собраний и заседаний Управления Красного Креста. 31.05-07.10.1922г., 91 арк.

1.93. Спр. 32. Копии инструкций Главного Украинского Красного Креста и организации местных комитетов, протоколы заседаний бюро о «Неделе Украинского Красного Креста», комиссии помощи трудящимся Японии и копии циркуляров Главного управления Центральной комиссии по проведению «Недели». 1 апреля- 1 ноября 1923 г., 162 арк.

1.94. Спр. 73. Копии инструкций и циркуляров Главного управления Красного Креста о ведении переписки комитетов Красного Креста и копии протоколов заседаний пленума и комитета Главного управления Красного Креста. 20.06-01.12.1924., 41 арк.

1.95. Спр. 78. Циркуляры Наркомздрава и Главного управления Красного Креста, резолюция Всеукраинского совещания работников Красного Креста, протокол совещания губернской комиссии помощи детям, акт обследования деятельности губернского комитета Красного Креста. 1924-1925г., 133 арк.

1.96. Спр. 114. Копии протоколов заседания президиума месткома и общего собрания членов Черниговского Красного Креста. 1924-1925г., 85 арк.

1.97. Спр. 118. Годовые сметы Красного Креста. 1924-1925г., 113 арк.

**Фонд Р-2348 Центральное управление Всеукраинского общества по
борьбе с детской беспризорностью «Друзья детей» (1927-1936 гг.)**

Оп. 1.

1.98. Спр. 2. Документы о работе комитета «Друзья детей» Черниговского района (протоколы, списки, ведомости) 03.10-18.10.1932г., 9 арк.

1.99. Спр. 15 Переписка с Центральным правлением Всеукраинского общества «Друзья детей» о помощи детским домам. 01.01-11.07.1933г., 60 арк.

Державний архів Російської Федерації.

**Ф. 3341. Центральный комитет Российского общества Красного Креста
(Центрокрест, ЦК РОКК)**

Оп.1.

1.100.Спр. 12. Приказы комиссара Красного Креста в районе Приволжского военного округа по личному составу с приложениями. 09 июля 1918 - 19 февраля 1919 года, 287 арк.

Оп. 2.

1.101.Спр. 50а. Дело комитета по оказанию помощи пострадавшим от погромов на Украине (списки городов, доклады о погромах и т.д.), 14 арк.

Оп. 6.

1.102.Спр. 411. Материалы о деятельности РОКК в период 1917 - 1920 гг. о признании Советского общества Красного Креста Международным Комитетом Красного Креста (на русском и французском языках). 04 апреля 1921- 16 октября 1921 года, 23 арк.

**Фонд 9501. Виконавчий комітет Спільки товариств Червоного Хреста і
Червоного Півмісяця.**

Оп. 1.

1.103.Спр. 2. Уставы обществ Красного Креста и Красного Полумесяца Украинской, Грузинской, Азербайджанской, Узбекской ССР и РФСР. В деле имеются документы за 1922-1924 гг., – 28 арк.

1.104.Спр. 7. Отчет о деятельности Российского общества Красного Креста за 1924-1925 год, 137 арк.

1.105.Спр. 10. Сообщение Народного Комиссариата Рабоче-крестьянской инспекции, ЦК Союза обществ Красного Креста и Красного Полумесяца СССР о

результатах обследования обществ Красного Креста и Красного Полумесяца СССР по исполнению постановления СНК СССР от 4 августа 1924 года, 11 арк.

1.106.Спр. 15. Отчет о работе РОКК за 1924-1925 г., 71 арк.

1.107.Спр. 33. Материалы о деятельности Общества Красного Креста Украинской ССР (Положения, баланс на 1925-1926 гг.), 59 арк.

1.108.Спр. 36. Материалы исполкома Союза обществ Красного Креста и Красного Полумесяца СССР (протоколы, информационный бюллетень, стенограммы и резолюции 3-4 сессий союза обществ, переписка и др.). январь-декабрь 1928 года, 320 арк.

1.109.Спр. 43. Отчет Исполнительного Комитета СОКК и КП СССР о деятельности за 1925-1928 годы; доклады, ЦК Обществ Красного Креста и Красного Полумесяца Грузинской, Украинской, Узбекской ССР о деятельности обществ за эти же годы. 1928 год, 115 арк.

1.110.Спр. 51. Статистические сводки о количестве членов и ячеек ОКК и КП Армянской, Грузинской, Узбекской, Украинской ССР и РСФСР за 1926, 1927, 1928 годы. 16 арк.

1.111.Спр. 71. Проект пятилетнего плана организационной работы ЦК ОКК Украинской ССР на 1928-1932 гг., докладные записки ЦК общества о взаимоотношениях между территориальными и транспортными организациями ОКК УССР. 6 июня – 28 сентября 1928 года., 82 арк.

1.112.Спр. 72 Материалы ЦК ОКК УССР о формах работы и деятельности органов КК на транспорте (тезисы, доклады, резолюции дорожных съездов, протоколы заседаний доркомов). 8 декабря 1928 – 22 октября 1929. 218 арк.

1.113.Спр. 85. Материалы по созданию краснокрестных органов на железных дорогах и водном Транспорте. 25 апреля 1929 – 9 ноября 1929 года, 38 арк.

1.114.Спр. 100. Проект резолюции III Всеукраинского съезда ОКК о деятельности ИК СОКК и КП, переписка с ЦК ОКК Украинской ССР об отправке на родину шведских колонистов. 13 июля - 25 сентября 1929 г., 96 арк.

1.115. Спр. 102. План работы ЦК общества Красного Креста УССР на 1932-1933 г., отчеты о работе ЦК за 1918, 1923-1924 и 1928-1929 гг., 15 арк.

1.116. Спр. 103. Отчет о работе ЦК общества Красного Креста УССР за 1927-1928, 1928-1929 гг., 16 арк.

1.117. Спр. 104. Справка ЦК общества Красного Креста УССР о работе по борьбе с последствиями неурожая в республике, переписка с ЦК по пятилетнему плану строительства лечебно-санаторных учреждений в республике. Январь-апрель 1929 года, 15 арк.

1.118. Спр. 107. План работы ЦК ОКК УССР на 1932-1933 г., отчеты о работе ЦК за 1918, 1923-24 и 1928-1929 гг., 121 арк.

1.119. Спр. 188. Отчеты и докладные записки о работе ЦК ОКК и КП союзных республик за 1931-1932 гг., информационные сводки по годовым отчетам обкомов ОКК. 1931-1932 годы, 239 арк.

1.120. Спр. 221. Материалы по медико-санитарному обслуживанию переселенцев в Биробиджане (докладная записка Биробиджанского райкома ОКК, переписка ОЗЕТ). 1932-1933 год, 96 арк.

1.121. Спр. 294. Справка о мероприятиях СОКК и КП по оздоровлению работы ОКК Украинской ССР за 1932-1935 г. и переписка с ЦК ОКК УССР об организации женской оборонной учебы. 15 марта – 16 августа 1937 г., 14 арк.

1.122. Спр. 299. Отчет Харьковского обкома Общества Красного Креста по санитарно-оборонному походу им. Седьмого съезда Советов (20 октября 1934 – 15 января 1935 года), 50 арк.

1.123. Спр. 300. Бюллетень ЦК Союза обществ Красного Креста и Красного Полумесяца за апрель-август, октябрь 1935 года, 233 арк.

1.124. Спр. 363. Положение о первичной организации ОКК, инструкция о работе СОКК и КП в системе местной противовоздушной обороны, план работы ЦСМУ на 1938 год, 22 февраля – 27 ноября 1938 года, 36 арк.

Оп.2.

1.125. Спр. 15. Материалы по вопросу об юридических членах Общества Красного Креста (положение о юридическом членстве, билеты юридического члена Красного Креста). 10 декабря 1932 – 16 декабря 1932 года, 18 арк.

- 1.126.Спр. 19. Материалы обследования Московской организацией Красного Креста в деле подготовки военно-санитарных кадров. Декабрь 1933 года, 41 арк.
- 1.127.Спр. 22. Материалы по вопросу создания короткометражных кинофильмов о работе организаций Красного Креста (список учебных фильмов, акт приемной комиссии, переписка). 14 февраля 1932 – 28 ноября 1932 года, 42 арк.
- 1.128.Спр. 28. Материалы по вопросу о конкурсе на лучшую столовую и общежитие в совхозах и МТС (протоколы, статистические отчеты, планы, акты обследования). 28 октября 1932 – 25 октября 1933 года, 72 арк.
- 1.129.Спр. 52. Резолюции I Всесоюзного съезда СОКК и КП СССР и Пленума ЦК СОКК и КП СССР и материалы к ним. Положения (проекты) о СОКК и КП СССР, Совете содействия при оргмассовых секторах, об оргмассовых секторах республиканских, краевых, областных и районных комитетов ОКК и КП СССР, 14 апреля - 21 июля 1933 года, 149 арк.
- 1.130.Спр. 63. Материалы об участии комитетов ОКК Украинской ССР в подготовке к XVII съезду ВКП(б) (отчеты, рапорты, сводки, переписка). 23 декабря 1933 – 15 января 1934 года, 161 арк.
- 1.131.Спр.104. Материалы обследования деятельности ОКК и КП Украинской ССР (резолюция пленума, протоколы, докладная записка). 10 февраля 1933 – 10 января 1934 года, 158 арк.
- 1.132. Спр. 105. Материалы о работе Общества Красного Креста УССР (протоколы, постановления, переписка). Резолюция Украинского совещания работников по массовым сборам Красного Креста Украины. Показатели лучших первичных организаций Красного Креста УССР, участвовавших во Всесоюзном соревновании. Список первичных организаций Красного Креста с указанием количества членов и фамилий организаторов. Протокол (копия) заседания наградной комиссии исполкома СОКК и КП СССР от 7 марта 1933 года. 7 марта 1933 – 22 июля 1938 года, 196 арк.
- 1.133.Спр.113. Материалы о работе Средне-Волжского комитета ОКК (приказы, протоколы заседаний Президиума, отчеты, докладные записки). 4 января 1933 – 7 января 1934 года, 73 арк.

1.134.Спр. 141. Материалы по подготовке и выпуску значкистов ГСО по комитетам ОКК и КП СССР (отчеты, объяснительные записки к ним, сводки, ведомости, списки активистов ГСО, характеристики), февраль - 1 декабря 1934 года, 284 арк.

1.135.Спр. 145. Материалы по вопросам участия комитетов ОКК и КП во Всесоюзном конкурсе на лучшее санитарно-оздоровительное обслуживание весенне-посевной и уборочной кампании (протоколы заседаний центрального штаба Исполкома СОКК и КП, отчеты, инструкции, договора, сводки и др.). 15 января - 20 мая 1934, 245 арк.

1.136.Спр. 150. Материалы по вопросу участия в конкурсе на лучшее обслуживание весенне-посевной и уборочной кампаний Комитетами Украинского общества Красного Креста (протоколы, отчеты, информации, рапорта и др.). 27 апреля 1934 – 11 ноября 1934г., 267 арк.

1.137.Спр. 151. Итоги работы по сельскохозяйственным кампаниям Украинского ЦК Красного Креста и материалы к ним (объяснительные записки, итоги сборов членских взносов, и др.). 1934-1935 год, 66 арк.

1.138.Спр. 152. Материалы по вопросу участия в конкурсе на лучшее обслуживание весенне-посевной и уборочной кампаний Городнянского комитета Украинского Красного Креста (газеты «Коммунар», «Большевик», «Колхозная Правда», рапорт, характеристика, сводки). 1934 год, 34 арк.

1.139.Спр. 210. Годовые текстовые и статистические отчеты Украинского комитета Красного Креста и материалы к ним (выписки из протоколов, постановление президиума и др.). Список руководящего состава райкомов. 22 апреля 1935 – 14 февраля 1936 года, 121 арк.

1.140.Спр.241. Отчеты о работе Куйбышевского крайкома ОКК и материалы к ним (протоколы, выписки из протокола, сведения, сводки, рапорта). 3 марта 1935 - 4 апреля 1936 года, 60 арк.

1.141.Спр. 251. Материалы по вопросу участия районных Комитетов Красного Креста Одесской области в конкурсе на лучшее обслуживание весенне-посевной и уборочной кампаний. 22 апреля 1935 – 4 октября 1935 года, 156 арк.

1.142. Спр. 268. Отчеты организационно-массовой и массово-оздоровительной деятельности дорожных комитетов Украинского Красного Креста Екатеринбургской железной дороги, доркомов Красного Креста Московско-Белорусско-Балтийской железной дороги, Томской железной дороги за 1935 год. Состав доркома РОКК Томской железной дороги. Контрольные цифры по подготовке кадров на 1934 год Азербайджанского комитета Красного Полумесяца, 268 арк.

1.143. Спр. 269. Отчет о работе дорожного комитета Украинского Красного Креста на Донецкой железной дороге за первое полугодие 1935 года, 20 арк.

1.144. Спр. 275. Отчет о работе СОКК и КП СССР между I и II съездами (отчет Комитетов, медико-санитарного управления, управления производственных предприятий и управления санавиации). 1932-1936 годы, 230 арк.

1.145. Спр. 285. Материалы об образовании «крепостей санобороны» (выписки из протоколов, акты, отношения). Информация – положение о домах-крепостях военно-санитарной обороны. 26 января - 5 декабря 1936, 53 арк.

1.146. Спр. 289. Материалы о первичных организациях Красного Креста (план работы, соцдоговор, докладные записки, сведения). Схема построения первичной организации Красного Креста. Выписка из «Положения о первичной организации Красного Креста и Красного Полумесяца». 9 апреля 1936 – 15 апреля 1936 года, 52 арк.

1.147. Спр. 290. Материалы об итогах Всесоюзного соревнования первичных организаций Красного Креста, посвященное Октябрю (протоколы, докладные записки, соцдоговора, акты, сводки и др.). 19 декабря 1936 – 17 января 1938 года, 228 арк.

1.148. Спр. 291. Материалы по вопросу о соревновании первичных организаций Красного Креста и Красного Полумесяца (протоколы, отчеты, докладные записки, характеристики, список активистов и др.). 30 декабря 1936 – 26 июня 1937, 228 арк.

- 1.149. Спр. 323. Материалы о работе ЦК ОКК Украинской ССР (постановление V Всеукраинского съезда ОКК, отчеты, сводки, переписка). 1 февраля 1936 - 27 марта 1937, 173 арк.
- 1.150. Спр. 324. Материалы о работе ЦК ОКК Украинской ССР (постановление V Всеукраинского съезда ОКК, отчеты, сводки, переписка). Том 1. 1 апреля - 28 декабря 1936, 253 арк.
- 1.151. Спр. 325. Материалы о работе ЦК ОКК Украинской ССР (постановление V Всеукраинского съезда ОКК, отчеты, сводки, переписка). Том 2. 4 - 29 июня 1936, 301 арк.
- 1.152. Спр. 365. Отчеты о работе Куйбышевского обкома ОКК. 7 мая 1936 – 23 февраля 1937 года, 47 арк.
- 1.153. Спр. 381. Отчет о работе Одесского обкома ОКК за 1932-1936г.г., 53 арк.
- 1.154. Спр. 429. Материалы о работе домкома ОКК Октябрьской железной дороги (протоколы, заключения по годовому отчету, штатное расписание, переписка). 1936- 25 декабря 1937 года, 84 арк.
- 1.155. Спр. 440. Устав (копия) общества Красного Креста РСФСР от 23 ноября 1930 г. Устав (проект) Украинского общества Красного Креста и материалы к нему. Положение о первичной организации Общества Красного Креста и Красного Полумесяца СССР, утвержденное 15 марта 1938 г. и проект положения, внесенное положение о санитарных постах Красного Креста и Красного Полумесяца на автомобильных и шоссейных дорогах, положение о нагрудном значке «Будь готов к санитарной обороне» и программа подготовки санитарных дружин Обществ Красного Креста и Красного Полумесяца. 18 апреля 1937. – январь 1938 года, 136 арк.
- 1.156. Спр. 505. Материалы о работе ЦК ОКК Украинской ССР (протоколы, докладные записки, переписка и др.), 20 января - 17 сентября 1937, 120 арк.
- 1.157. Спр. 568. Положения, инструкции, планы, сметы инспекторского отдела Исполкома СОКК и КП ССС. 4 апреля – 4 августа 1938, 121 арк.
- 1.158. Спр. 570. Материалы о ходе соцсоревнования сандружин, участия комсомольцев в работе ОКК и КП (проекты постановлений, постановления,

докладные записки, положения о первичных организациях, санпостах ОКК и КП, нагрудном значке БГСО). 4 мая 1938 – август 1939 года, 212 арк.

1.159. Спр. 571. Материалы о работе ЦК ОКК Украинской ССР (протоколы, переписка, списки и др.). 24 октября 1938 - 10 января 1939, 145 арк.

1.160. Спр 591. Материалы о работе ЦК ОКП Украинской ССР (постановления, протоколы, договоры, докладные записки, переписка). 2 января - 2 декабря 1938, 137 арк.

1.161. Спр. 592. Материалы о работе общества Красного Креста Украинской ССР (протоколы, постановления, отчеты, докладные записки). Информационный бюллетень №2 о работе транспортных организаций Красного Креста УССР за второе полугодие 1938 года. 11 июля 1938 – 19 февраля 1939 года, 143 арк.

Оп.3.

1.162. Спр.63. Бюллетень ИК СОКК и КП за 1937 год, 43 арк.

1.163. Спр. 108. Материалы о подготовке медсанкадров в системе СОКК за 1939-1940г.г. (отчеты, справки, ведомости), 1939-1940 год, 119 арк.

Оп.4.

1.164. Спр. 119. Протоколы заседаний Президиума лотерейной комиссии ЦК РОКК №1-13 за 1931 г. и протоколы заседания комитета ИК СОКК и КП №14 от 4 марта 1932 года, 163 арк.

1.165. Спр. 120. Протоколы заседаний Президиума ИК СОКК и КП №32-33. 11 ноября 1932 – 25 октября 1933 года, 68 арк.

1.166. Спр.121. Смета, инструкция и правила по проведению и организации Первой Всесоюзной лотереи СОКК и КП. 28 января – 21 февраля 1931 года, 62 арк.

1.167. Спр.122. Вырезки из газет, отражающие агитационную работу Красного Креста по организации I Всесоюзной лотереи СОКК и КП. Том 1 за 1931 год. 7 апреля – 16 декабря 1931 года, 109 арк.

1.168. Спр.123. Вырезки из газет, отражающие агитационную работу Красного Креста по организации I Всесоюзной лотереи СОКК и КП. Том 2. 12 марта 1931 – 15 января 1932 года, 16 арк.

1.169. Спр.124. Материалы агитационной работы Красного Креста по организации II Всесоюзной лотереи (статьи, вырезки, переписка) 1932 год. 14 декабря 1932 – 15 января 1933 года, 109 арк.

Оп. 6.

1.170. Спр. 40. Переписка с Украинским ОКК о закупке медоборудования, присылке информационного и иллюстративного материала и по другим вопросам. 24 ноября 1922 - 27 октября 1926 года, 70 арк.

Ф. 8355. Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству СССР (ОСОАВИАХИМ)

Оп. 1.

1.171. Спр.208. Справочный материал к докладу на 1-й Всесоюзной конференции Осоавиахима. 28 апреля - 21 июня 1929 года, 300 арк.

Російський державний архів соціально-політичної історії.

Ф.17. Центральный комитет ЦК ВКП (б)

Оп.21.

1.172. Спр. 4748. Протоколы № 44-51 заседания бюро Винницкого обкома КП(б)У с материалами. 3 октября 1934 – 13 ноября 1934 года, 276 арк.

1.173. Спр.5142. Протоколы № 40-49 заседаний бюро Полтавского Обкома КП(б)У с материалами, 22 октября 1938 – 21 ноября 1938 года, 248 арк.

Оп. 22.

1.174. Спр. 2989. Протоколы заседаний Бюро ЦК КП(б) Украины 26 серпня 1940 – 27 вересня 1940 года, 172 арк.

Ф.74. Ворошилов К.Е. опись 1. (1881-1969 гг.)

Оп.1.

1.175. Спр. 50. Тезисы выступления К.Е. Ворошилова 4 апреля 1928, 164 арк.

1.176. Спр. 109. Рапорты делегаций Всесоюзного слета оборонных бригад Донбасса народному комиссару по военным делам К.Е. Ворошилову. 14 июня 1933 – 23 января 1934 года, 47 арк.

1.177. Спр. 145. Тезисы выступления К.Е. Ворошилова на 1-м Всесоюзном съезде ВНО 1926 год, 51 арк.

1.178. Спр. 159. Речи товарища Ворошилова. Стенограммы выступлений. 1933 год, 181 арк.

1.179. Спр. 295. Переписка с художниками, артистами, музыкантами и писателями, 33 арк.

Оп.2.

1.180. Спр. 8. Речи и доклады К.Е. Ворошилова на пленумах ЦК ВКП(б) и собраниях партийных организаций. 13.01.1927. – 1.8.1927 года, 182 арк.

2. ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

2.181. *Борьба* партии за завершение социалистической реконструкции народного хозяйства. Победа социализма в СССР. (1933-1937 гг.) // Сборник документов. – М.: Политиздат, 1961. – 552 с.

2.182. *Военно-санитарный* сборник. Выпуск 2. под редакцией З.П. Соловьева и И.Н. Бурденко. – Москва: ЦК РОКК, 1925. – 133 с.

2.183. *Восьмой* съезд профессиональных союзов СССР. (20-24 декабря 1928 г.): Полный стенографический отчет. – М.: ВЦСПС, 1929.

2.184. *Всеобщий* календарь Российского общества Красного Креста на 1924 год, под общей редакцией председателя РОКК З.П. Соловьева. – М.: ЦК РОКК, 1924. – 125 с.

2.185. *Голод* 1921-1923 років в Україні: Зб. документів і матеріалів / АН України, Ін-т історії України та ін.; Упоряд.: О.М. Мовчан, А.П. Огінська, Л.В. Яковлева; Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Наукова думка, 1993. – 240с.

2.186. *Два* роки роботи на санітарно-оборонному фронті. – Х.: ЦК ЧХ України, 1934. – 96с.

2.187. *Декрет* о передаче имущества и капиталов учреждений Красного Креста и Всероссийского союза городов в государственную собственность // Сборник декретов 1917-1918 гг. (собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства). – М., 1920.

2.188. *Декреты* Советской власти. – Т.5. – М.: Политиздат, 1971. – С.525-526.

- 2.189. *Деятельность* обществ Красного Креста СССР (на основе отчетов к XIII конференции) // Сборник СОКК и КП Союза СССР. – М., 1929. – С. 25-30.
- 2.190. *До історії* Червоного Хреста. Матеріали Виконкому Спілки товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР. – К.: ЦК УТЧХ, 1940. – 27с.
- 2.191. *З постанови* III поширеного пленуму Центрального Комітету Червоного Хреста УСРР на доповідь т. Кушніра про стан та чергові завдання червонохрестних організацій УСРР від 2-4 червня 1934 року // Червоний Хрест. – 1936. - №4
- 2.192. *Законодавство* об обороне СССР. – М.: Воениздат, 1939.
- 2.193. *Збір* законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України і Уповноважених РСФРР. – Харків, 1920-1937 рр.
- 2.194. *Збірка* матеріалів по значку ГСО та вступак. – Харків: ЦК УТЧХ, 1934. – 46с.
- 2.195. *Збірник* керівних матеріалів по регаліях Червоного Хрест. – Харків: ЦК УТЧХ, 1931. – 46с.
- 2.196. *Звіт* про діяльність Товариства ЧХ УСРР за 1925-1926 рік. – Харків: ЦК УТЧХ, 1927. – 68с.
- 2.197. *Звіт* про діяльність Товариства ЧХ УСРР за 1926-1927 рік. – Харків: ЦК УТЧХ, 1928. – 90с.
- 2.198. *Звіт* про діяльність Товариства ЧХ УСРР за 1927-1928 рік. – Харків: ЦК УТЧХ, 1929. – 40с.
- 2.199. *Звіт* про діяльність Товариства ЧХ УСРР за 1928-1929 рік. – Харків: ЦК УТЧХ, 1931. – 44с.
- 2.200. *Звіт* про діяльність Червоного Хреста УСРР за 1935-1936 рр. – Харків: ЦК УТЧХ, 1937.
- 2.201. *Звітна* доповідь ЦК ЧХ УСРР за час від четвертого до п'ятого українського з'їзду. Червень 1932 – вересень 1936 року. – К.: ЦК УТЧХ, 1936. – 40с.
- 2.202. *Інструкція* по обміну тимчасових білетів Червоного Хреста на єдиний членський білет. – Харків: друкарня «Ворошиловець», 1937. – 8с.

- 2.203. *Кадри до сівби вчасно готові // Червоний Хрест. – 1932. - №6. – С.7.*
- 2.204. *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Часть II. 1925-1953. Коллектив авторов. – Сборник документов. – 7-е изд. – М.: Госполитиздат, 1953. – 1204с.*
- 2.205. *Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т.1. (1918 - 1941). – К., 1976.*
- 2.206. *Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – 2-ге вид. – К.: НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького., 2006. – 310с.*
- 2.207. *Лечебные заведения и иные санитарные учреждения российского общества Красного Креста и состоящих под его флагом прочих общественных организаций и частных лиц. – Пг.: Государственная типография, 1914. – Ч.2. – 102с.*
- 2.208. *Методика и практика санитарно-культурной работы. Опыт работы Ленинградского дома санитарной культуры за 1935-36 год. – Вып. 2. – Л., 1937. – 50с.*
- 2.209. *На подъеме (Материалы к отчету Винницкого обкома КП(б)У II областной партконференции). – Винница, 1934.*
- 2.210. *О порядке учреждения и ликвидации всесоюзных обществ и союзов, не преследующих цели извлечения прибыли // Собрание постановлений и распоряжений Правительства СССР. – 1930. – №6. – Ст.76.*
- 2.211. *Отчет о деятельности РОКК. 1926-1927. – М., 1928.*
- 2.212. *Підготовка к скаче норм ГСО по второчу профилю (учебный план, материалы и программа підготовки). – Минск, ЦК БОКК, 1941. – 23 с.*
- 2.213. *Положение о Союзе обществ Красного Креста и Красного Полумесяца СССР // Собрание законов. – М., 1925. – №71. – С. 552.*
- 2.214. *Положення про первинні організації Червоного Хреста та Червоного Півмісяця. – К.: ЦК УТЧХ, 1936. – 14с.*
- 2.215. *Положення про первинну організацію Червоного Хреста та Червоного Півмісяця СРСР. – К.: ЦК УТЧХ, 1940 – 20с.*

- 2.216. *Положення про ЦКДД при ВУЦВК*. Постанова ВУЦВК від 10.08.1923 р. // *ЗУ України*. – 1923. – № 30. – ст.443.
- 2.217. *Попов Т.Т.* К истории советских общественных организаций (сборник архивных документов). / Т.Т. Попов, Д.Т. Субботин. – М., Высшая школа, 1970. – 440с.
- 2.218. *Про стан та роботу Червоного Хреста на Україні*. Постанова Секретаріату ЦК КП(б)У від 27 березня 1932 року // *Червоний Хрест*. – 933. - №5-6.
- 2.219. *Постановления V украинского съезда общества Красного Креста*. – К.: ЦК УТЧХ, 1936. – 15с.
- 2.220. *Про заходи колективізації й оздоровлення дитячого побуту*. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР // *ЗУ України*. - 1930. – Від.1. – № 7. – ст.83.
- 2.221. *Программы для кружков санитарных и военно-санитарных знаний, для курсов начальников санпостов и учебный план курсов младших медтехников*. – Смоленск: Партиздат, 1932. – 29с.
- 2.222. *Проект реорганизации РОКК* // *Протоколы Всероссийского съезда работников Красного Креста 1918 г.* – Петроград, 1920.
- 2.223. *Резолюція ЦК КП(б)У від 20 березня 1929 р. «Про роботу добровільних товариств в системі масово-виховної роботи»* // *Вісті Всеукраїнського Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України*. – 1929. - №4-5. – С.11-12.
- 2.224. *Решения III Пленума Исполкома Красного Креста и Красного Полумесяца*. – М., 1934. – 29 с.
- 2.225. *Сборник декретов 1917-1918 гг. (собрание узаконений т распоряжений рабочего и крестьянского правительства)*. – М.: 1-я государственная типография, 1920. – 312с.
- 2.226. *Сборник материалов по истории, работе и задачам Красного Креста*. – Харків: ЦК УТЧХ, 1938. – 54с.
- 2.227. *Сборник положений и директив по организационно-массовой работе*. – Якутск, 1936.

- 2.228. *Сборник* союза обществ Красного Креста и Красного Полумесяца СССР. – 1929. – №1.
- 2.229. *Сборник*, посвященный деятельности Обществ Красного Креста на Украине в 1922-1923 годах. – Одесса, 1923. – 54с.
- 2.230. *Сборник*, посвященный деятельности Украинского Красного Креста на Одешине. – Одесса, 1929. – 9с.
- 2.231. *Советское* строительство общественных организаций и других объединений граждан. Сборник документов в 2-х томах. – Т.1. – М., 1967.
- 2.232. *Соціалістична Україна*. Статистичний збірник. – К.: Народне господарство та облік, 1937.
- 2.233. *Статут* Українського Товариства Червоного Хреста. Надруковано в додатку до ч. 1-го «Збірника Указонень та розпоряджень Робітничче-Селянського уряду України». За січень 1922 року. – Харків: друкарня РНК УСРР, 1924. – 27с.
- 2.234. *Товарищ* комсомол: Документы съездов, конференций и ЦК ВЛКСМ. – Т. 1. – М.: Молодая гвардия, 1969.
- 2.235. *Українхрест*. Статті та матеріали. Збірник. Ч.1. – Харків: Видання Головної Управи Українхреста, 1925. – 28с.
- 2.236. *Устав* Российского Общества Красного Креста (20 ноября 1918 г.). – М., 1919.
- 2.237. *Устав* Российского общества Красного Креста, состоящего под высочайшим покровительством ее императорского величества государыни Марии Федоровны (17 апреля 1893 г.). – Пг., 1914.
- 2.238. *Устав* СОКК и КП 1934 г. – Ростов-на-Дону, 1936.
- 2.239. *Устав* состоящего под высочайшим покровительством ее императорского величества государыни императрицы общества о раненых и больных воинах (3 мая 1867). – СПб, 1873.
- 2.240. *Устав* Союза обществ Красного Креста и Красного Полумесяца. (22 февраля 1941 г.). – М., 1951.
- 2.241. *УЧХ* на транспорті // // Червоний Хрест. – 1932. - №9. – С.5.
- 2.242. *Червоний Хрест* УСРР за 1927-28 роки. Звіт про діяльність. – Харків, 1929.

3. ПЕРІОДИКА

- 3.243.2-га Всесоюзна лотерея Червоного Хреста та Червоного Півмісяця // Червоний Хрест. – 1933. – №5-6.
- 3.244. Берцинский С. Новое положения о добровольных обществах / С. Берцинский // Советское государство. – 1933. – №6. – С.107-108.
- 3.245. Вестник Союза обществ Красного Креста и Красного Полумесяца. – 1930. – №1, Август. – 31с.
- 3.246. Ворошиловоградская правда, 20 марта 1937.
- 3.247. Два Хрести // Червоний Хрест. – 1933. – №5-6.
- 3.248. Демиденко И.И. Краснокрестная стенгазета в колхозе / И.И. Демиденко // За санитарную оборону. – 1936. – №2. – С. 18-19.
- 3.249. Димин В. Школа и ее слушательницы / В. Димин // За санитарную оборону. – 1937. – №7. – С. 10.
- 3.250. До 15-річчя Червоного Хреста УСРР // Червоний Хрест. – 1933 - №5-6. – С. 4-5.
- 3.251. До III з'їзду товариства «Друзі дітей» // Друг дітей. – 1933. – № 2. – С.5-6.
- 3.252. Документи про участь трудящих України у зміцненні обороноздатності СРСР в роки перших п'ятирічок // Архіви України. 1986. – № 1. – С. 31-42.
- 3.253. Друга всесоюзна лотерея Червоного Хреста та Червоного Півмісяця // Червоний Хрест. – 1933. – №5-6.
- 3.254. За здоровый транспорт, за санитарную культуру. Предварительные итоги краснокрестной работы на транспорте во время осенне-зимних перевозок // За санитарную оборону. – 1933. – №2-3. – С.14-21.
- 3.255. За комуністичні кадри. 20 вересня 1939 р.
- 3.256. За санитарную оборону. Додаток до журналу «Червоний Хрест». – 1936. – №4.
- 3.257. За санитарную оборону. – 1930. – №13.
- 3.258. За санитарную оборону. – 1933. – №3.
- 3.259. За санитарную оборону. – 1935. – №8.
- 3.260. За санитарную оборону. – 1935. – №2.

- 3.261. *За санитарную оборону.* – 1935. – №6.
- 3.262. *За санитарную оборону.* – 1936. – №11.
- 3.263. *За санитарную оборону.* – 1936. – №12.
- 3.264. *За санитарную оборону.* – 1936. – №3.
- 3.265. *За санитарную оборону.* – 1936. – №8.
- 3.266. *За санитарную оборону.* – 1937. – №2.
- 3.267. *За санитарную оборону.* – 1937. – №4.
- 3.268. *За санитарную оборону.* – 1937. – №5.
- 3.269. *За санитарную оборону.* – 1938. – №4.
- 3.270. *За санитарную оборону.* – 1931. – №1.
- 3.271. *Известия ЦК ВЛКСМ.* – 1934. – №6.
- 3.272. *Известия ЦК ВЛКСМ.* – 1939. – №3.
- 3.273. *Известия,* сентябрь 1937.
- 3.274. *Как организовать санитарную дружину? (Ответ на вопрос читательницы М. Журбиной) // За санитарную оборону.* – 1939. – №7. – С.23-25.
- 3.275. *Колгоспна правда.* 24 червня 1934 р.
- 3.276. *Колгоспна правда.* 12 жовтня 1934 р.
- 3.277. *Комсомольская правда.* 16 марта 1937 г.
- 3.278. *Комсомольская правда.* 5 апреля 1934 г.
- 3.279. *Комунар.* 14 липня 1934 р.
- 3.280. *Комунар.* 26 липня 1934 р. *Комуніст.* 6 березня 1933 р. *Комуніст.* 10 серпня 1940 р.
- 3.281. *Комуніст.* 14 січня 1940 р
- 3.282. *Комуніст.* 16 липня 1935 р.
- 3.283. *Крепить медико-санитарное содействие РККА // За санитарную оборону.* – 1934. – №2. – С.4-6.
- 3.284. *На борьбу с народными бедствиями // Сборник, посвященный деятельности Общества Украинского Красного Креста на Одещине в 1922-1923 годах.* – Одесса: ГУ УОКК, 1924.
- 3.285. *На страже,* 11 февраля 1931.

- 3.286. *На страже*, 8 января 1938.
- 3.287. *Новый состав Главного Управления Красного Креста // Вестник Красного Креста*. – 1917. – №1. – С. 261.
- 3.288. *Новый состав Главного Управления Российского Общества Красного Креста // Вестник Красного Креста*. – 1917. – №2-3. – С. 423.
- 3.289. *Об общественном военно-техническом экзамене комсомольцев и трудящейся молодежи Постановление ЦК ВЛКСМ, ВЦСПС, ЦС Осоавиахима, ЦС Автодора, президиума исполкома СОКК и КП и ВСФК // За санитарную оборону*. – 1934. – №5. – С.1-3.
- 3.290. *Олімпіада медсестер // Червоний Хрест*. – 1935. - №7-8. – С. 9.
- 3.291. *Певзнер А. Как организовать беседу о санитарно-оборонной работе / А. Певзнер // За санитарную оборону*. – 1939. – №9. – С.14-16.
- 3.292. *Підсумки реалізації позики 4-го вирішального в системі Червоного Хреста // Червоний Хрест*. – 1933. – №9-10.
- 3.293. *Португалов Г. Общества и союзы / Г. Португалов // Власть советов*. – 1922. – №1-2. – С. 21-23.
- 3.294. *Постановление бюро ЦК ВЛКСМ от 14 декабря 1938 г. О помощниках политруков в обществе Красного Креста и Красного Полумесяца // За санитарную оборону*. – 1939. – №1. – С. 7-9.
- 3.295. *Правда*, 28 червня 1937.
- 3.296. *Правда*, 15 сентября 1940
- 3.297. *Принцев Я. К проведению в жизнь декрета «Об обществах и объединениях / Я. Принцев // Власть Советов*. – 1922. – №7-9. – С.12-16.
- 3.298. *Разбор учения по ПВО на пункте первой помощи // За санитарную оборону*. – 1934. – №4. – С.9-10.
- 3.299. *Резолюция по докладам тт. Майоровой и Баранова на Всесоюзном съезде Обществ Красного Креста и Красного Полумесяца // Сборник положений и директив по организационно-массовой работе*. – Якутск, 1936. – С.6-8.
- 3.300. *Речь т. Ворошилова на XVIII съезде партии // За санитарную оборону*. – 1939 - №4. – С.4-16.

- 3.301. *Рыбалов В.* Патриотки овладевают медицинскими знаниями / В. Рыбалов // За санитарную оборону. – 1939. – №9. – С. 6.
- 3.302. *Роковини* штурмовиків-червонохрестників // Червоний Хрест. 1932. - №9. – С. 5.
- 3.303. *Санитарная* оборона. – 1938. – №7.
- 3.304. *Санитарная* оборона. – 1939. – №6.
- 3.305. *Санитарная* оборона. – 1940. – №1.
- 3.306. *Санитарная* оборона. – 1941. – №3.
- 3.307. *Санпост* – центральное звено массово-оздоровительной работы // За санитарную оборону. – 1934. – №1. – С.4-5.
- 3.308. *Смирнов М.* Ценное наглядное пособие / М. Смирнов // За санитарную оборону. – 1940. – №4. – С.19-20.
- 3.309. *Советская* Украина, 16 июля 1940 г.
- 3.310. *Соревнования* юных патриотов // За санитарную оборону. – 1939. – №7. – С.12-13.
- 3.311. *Сталинское* племя, 14 декабря 1938 г.
- 3.312. *Ударник* санітарної оборони. 30 жовтня 1933 р.
- 3.313. *Украинкрест* и помощь детям // Помощь детям. Сб. Статей по борьбе с беспризорностью и помощи детям на Украине в 1924 году. – Харьков: Червоний шлях, 1924. – С.49-53.
- 3.314. *Украинский* Красный Крест. Информационная газета Одесского окружного комитета Красного Креста. 1926 год.
- 3.315. *Федотова Л.* Дитяча оздоровча кампанія 1932 р. / Л. Федотова // Друг дітей. – 1932. – № 7-8. – С. 5-6.
- 3.316. *Червоний* Хрест – 1939. – №4-5.
- 3.317. *Червоний* Хрест. – 1929. – № 1.
- 3.318. *Червоний* Хрест. – 1929. – № 23-24.
- 3.319. *Червоний* Хрест. – 1930. – № 5.
- 3.320. *Червоний* Хрест. – 1932. – № 1.
- 3.321. *Червоний* Хрест. – 1932. – № 21-22.

- 3.322. *Червоний Хрест*. – 1932. – №6.
- 3.323. *Червоний Хрест*. – 1933. – №21-22.
- 3.324. *Червоний Хрест*. – 1935. – №5-6.
- 3.325. *Червоний Хрест*. – 1937. – №9.
- 3.326. *Червоний Хрест*. – 1938. – №4.
- 3.327. *Червоний Хрест*. – 1939. – №1.
- 3.328. *Червоний Хрест*. – 1939. – №6-7.
- 3.329. *Червоний Хрест*. – 1940. – №4.
- 3.330. *Штейнбах Л.* О помощниках политруков в обществе Красного Креста и Красного полумесяца / Л. Штейнах // *За санитарную оборону*. – 1939. – №1. – С.6-8.
- 3.331. *Эйдельсон Э.* От четвертых химсоревнований к пятым / Э. Эйдельсон // *За санитарную оборону*. – 1937. - №6. – С.4.
- 3.332. *ЮДЧХ* при 58 школі // *Червоний Хрест*. – 1935. – №5-6. – С. 10.
- 3.333. *Юные друзья РОКК* в борьбе за чистоту // *За санитарную оборону*. – 1933. – №2-3. – С.18.

ЛІТЕРАТУРА

4. Монографії, брошури, статті

- 4.334. *100 лет* Красного Креста в нашей стране. – М.: Медицина, 1967. – 298с.
- 4.335. *100 лет* Красного Креста в России. – Ашхабад, 1967. – 69с.
- 4.336. *15 лет* Социалистического здравоохранения (1918-1933). – М., 1933.
- 4.337. *40 лет* Красного Креста 1918-1958. / за ред. Г.А. Митерева. – М.: Изд-во медицинской литературы, 1959. – 224с.
- 4.338. *50 лет* Красного Креста. – Алма-Ата, 1970. – 20с.
- 4.339. *Аврашов В.М.* О Красном Кресте: Сборник. / В.М. Аврашов. – К.: Здоровье, 1970. – 77с.
- 4.340. *Аврашов В.М.* Про Червоний Хрест / В.М. Аврашов. – К.: ЦК УТЧХ, 1971. – 77с.
- 4.341. *Аврашов В.Н.* Всегда в строю – и в мирной жизни и в бою / В.Н. Аврашов. – К.: ЦК УТЧХ, 1980. – 64с.

- 4.342. *Акимов В.* Почему трудящаяся женщина должна быть членом общества Красного Креста / В. Акимов. – М.-Л.: Медгиз 1930. – 32с.
- 4.343. *Акодус Я.* Руководство для начальников санитарных дружин / Я. Акодус. – М.-Л.: Медгиз, 1933. – 104с.
- 4.344. *Акодус Я.И.* Краткий очерк истории Советского Красного Креста / Я.И. Акодус. – М.: Московский городской комитет обществ Красного Креста, 1958. – 31с.
- 4.345. *Акодус Я.И.* Краткий очерк истории Советского Красного Креста. / Я.И. Акодус. – М.: Медгиз, 1958. – 127с.
- 4.346. *Акодус Я.И.* Советский Красный Крест – детище Великой Октябрьской социалистической революции / Я.И. Акодус, М.И. Барсуков // 100 лет Красного Креста в нашей стране. – М., 1967. – С.53-77.
- 4.347. *Алексинский М.* Неделя обороны / М. Алексинский. – М.-Л.: Осовиахим, 1929. – 89с.
- 4.348. *Арендт Х.* Истоки тоталитаризма / Х. Арендт. – М.: ЦентрКом, 1996. – 672с.
- 4.349. *Артемов Ж.Л.* Некоторые вопросы военно-патриотической работы Коммунистической партии в довоенные годы / Ж. Л. Артемов // Труды ВПА им. В. И. Ленина. – М., 1968. – Вып. 61.
- 4.350. *Архив Русской Революции.* В 22 т. Т.6. – М.: Терра: Политиздат, 1991. – С.339-341.
- 4.351. *Бабко Ю.В.* У боротьбі за соціалізм. З досвіду роботи Компартії України в роки другої п'ятирічки (1933-1937 рр.) / Ю.В. Бабко – К.: Вища школа, 1974. – 224с.
- 4.352. *Базев В.А.* Міжнародне гуманітарне право. Навчальний посібник / В.А. Базев. - К.: Варта, 2000. – 176с.
- 4.353. *Барсуков М.И.* Красный Крест и Красный Полумесяц в СССР. Исторический очерк / М.И. Барсуков. – М.: Медгиз, 1955. – 146с.
- 4.354. *Барсуков М.И.* Красный Крест и Красный Полумесяц в СССР. Краткий исторический очерк / М.И. Барсуков – М.: Медгиз, 1946. – 156с.

- 4.355. *Барсуков М.И.* Очерки истории здравоохранения в СССР (1917-1956 гг.) / М.И. Барсуков. – М.: Медицина, 1957. – 394с.
- 4.356. *Барянов М.В.* Довідник з масовій санітарній роботі товариства Червоного Хреста. Для керівництваа комітетів та осередків УТЧХ / М.В. Барянов. – Харків: Медвидав, 1929. – 176с.
- 4.357. *Бертенсон С.Б., Гогель С.* Год на войне 1914-1915. Красный Крест на Северо-Западном фронте / С.Б. Бертенсон, С. Гогель. – Петроград, 1915.
- 4.358. *Бессарабов М.* Комуністична партія в боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного суспільства (1937 – червень 1941 р.). / М. Бессарабов. – К.: Вища школа, 1971. – 176 с.
- 4.359. *Білий В.Я.* Стратегія розвитку військової медицини в Україні / В.Я. Білий // Військова медицина України. – 2001. - №1. – С.9-11.
- 4.360. *Білінський А.* Громадські організації в СРСР / А. Білінський. – Мюнхен-Чикаго, 1969
- 4.361. *Блищенко І.П.* Що таке Червоний Хрест / І.П. Блищенко. – К.: Медицина, 1986. – 56с.
- 4.362. *Блуммер Г.* Коллективное поведение / Г. Блуммер // Психология масс. Хрестоматия. Под ред. Д.Я.Райгородского. – Самара: Научная книга, 1998. –С. 535-565.
- 4.363. *Блюм А.В.* Советская цензура в эпоху тоталитарного террора, 1929-1953 / А.В. Блюм. – М.: Академический проект, 2000. – 312с.
- 4.364. *Богаевский П.М.* Красный Крест в главных моментах его жизни и организации / П.М. Богаевский. – М.: Б/м, 1916. – 27с.
- 4.365. *Боевой отряд советских патриотов.* Краткий очерк истории ДОСААФ Украины. / За ред. Д.Д. Пиха, С. Н.Кириченко, Г.Г.Письменный. – К.: Молодь, 1971. – 278 с.
- 4.366. *Боевой отряд советских патриотов.* Очерк истории ДОСААФ УССР. / За ред. Д.Д. Пиха, С. Н.Кириченко, Г.Г.Письменный. – К.: Молодь, 1976. – 344 с.
- 4.367. *Бойко О.Д.* Історія України: посібник / О.Д. Бойко – К.: Академія, 2001. – 656 с.

- 4.368. *Бойна К.І.* Діяльність партійних організацій України щодо розгортання оборонно-масової роботи серед жінок в довоєнні роки / К.І. Бойна // УІЖ. – 1973. – № 3. – С. 100-105.
- 4.369. *Болдырев Т.Е.* Готов к санитарной обороне СССР: Пособие для сдачи норм на значок «ГСО СССР» 2-й степени / Т.Е. Болдырев. – М.: Медгиз, 1939. – 68с.
- 4.370. *Бори Ф.* Возникновение и развитие Международного гуманитарного права / Франсуаза Бори. – М.: Международный Комитет Красного Креста, 1991. – 48с.
- 4.371. *Боцяновский В.Ф.* Исторический очерк деятельности Российского общества Красного Креста. – Спб., 1896.
- 4.372. *Брайнин Л.М., Розенблит С.Л.* Советы в подготовке к очередному призыву в РККА / Л.М. Брайнин, С.Л. Розенблит – К., 1934. – 43с.
- 4.373. *Бюньон Ф.* Международный Комитет Красного Креста и Советский Союз (1917-1991) / Ф. Бюньон. – М.: МККК, 1998. – 71с.
- 4.374. *Васильев И.Ф.* Обороне Родины соответствует. Краткий очерк / И.Ф. Васильев. – М.: Изд-во ДОСААФ СССР. – 1975.
- 4.375. *Васютин Ю.С.* Забота партии о подготовке трудящихся к защите Родины. / Ю.С. Васютин. – М.: ДОСААФ СССР. – 1976. – 111 с.
- 4.376. *Вдовин А.* История СССР от Ленина до Горбачева / А. Вдовин. – М.: Вече, 2014. – 519с.
- 4.377. *Вебер Л.Г.* История краснокрестного движения. РОКК его деятельность и задачи. Краткий очерк / Л.Г. Вебер. – М.-Л.: Госмедиздательство, 1930. – 116с.
- 4.378. *Вильяминов Н.Л.* Н.И. Пирогов и вопросы частной помощи на войне / Н.Л. Вильяминов // Русский хирургический архив. – 1907. – №1. – С.21-27.
- 4.379. *Виконуємо зустрічний* // Червоний Хрест. – 1932. - №1. – С.7
- 4.380. *Виноградов Н.Н.* КПСС и массовые организации трудящихся. Историография проблемы: Сб. статей. / Н.Н. Виноградов. – Л., 1982.
- 4.381. *Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети* / О.І.Уткін, В.Г.Бережинський, В.В.Бринцев та ін.: О.І. Кузьмук – голова редкол. – К.: Ін Юре, 2001. – 448с.

- 4.382. *Во имя милосердия и гуманизма. 125 лет движению Красного Креста и Красного Полумесяца.* – М., 1989.
- 4.383. *Волковинський В.М. Армія і народ у 20-30 роки: участь трудящих у зміцненні Червоної Армії / В.Н. Волковинский* – К.: Либідь, 1990.
- 4.384. *Воронов Я.К. ГСО першого ступеня / Я.К. Воронов.* – К.: На варті, 1936. – 104с.
- 4.385. *Воропай А.В. Н.И. Пирогов и краснокрестное движение.* – М.: Медицина, 1985. – 48с.
- 4.386. *Ворошилов К.Е. За мощное стахановское движение в стране и в Красной Армии. Речь на 1 Всесоюзном совещании работников и работниц-стахановцев 17 ноября 1935 г. / К.Е. Ворошилов.* – М., 1935.
- 4.387. *Выходцев С. Помощь иностранцев голодающим детям.* – М., 1922. – 14с.
- 4.388. *Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах / Я. Ганіткевич.* – Львів, 2004. – 368с.
- 4.389. *Гимпельсон Е.Г. НЭП и советская политическая система в 20-е годы. / Е.Г. Гимпельсон.* – М.: РАН, Институт российской истории, 2000. – 437с.
- 4.390. *Гимпельсон Е.Г. Политическая система и нэп: неадекватность реформ / Е.Г. Гимпельсон. // Отечественная история.* – 1993. – № 2. – С. 29-43.
- 4.391. *Гимпельсон Е.Г. Советские управленцы. 1917-1920 гг. // Е.Г. Гимпельсон.* – М.: РАН, Институт российской истории, 1998. – 259с.
- 4.392. *Гимпельсон Е.Г. Становление и эволюция советского государственного аппарата управления, 1917-1930. / Е.Г. Гимпельсон.* – М.: РАН, Институт российской истории, 2003. – 224с.
- 4.393. *Гимпельсон Е.Г. Формирование советской политической системы 1917 – 1923 гг. / Е.Г. Гимпельсон.* – М.: Наука, 1995. – 232с.
- 4.394. *Головко М.Л. Громадські організації та рухи України в роки Другої світової війни: вітчизняна і зарубіжна історіографія. Монографія / М.Л. Головко.* – К.: Олан, 2004. – 112с.
- 4.395. *Горев М. Голод.* – М., 1922. – 40с.

- 4.396. *Горовой И.В.* Все в РОКК / И.В. Горовой. – М.: узд. Мосздравотдела, 1928.– 41с.
- 4.397. *Гошуляк В.В.* Оборонно-массовая работа партии в годы довоенных пятилеток. / В. Гошуляк. – М.: Изд-во МО СССР, 1989. – 146 с.
- 4.398. *Гошуляк В.В.* Очерки истории оборонно-массовой работы партии в годы довоенных пятилеток, 1929 – июнь 1941 гг. / В. Гошуляк. – Одесса: Изд-во Одесс. ун-та, 1989. – 204 с.
- 4.399. *Григор'єва Л.В.* З досвіду військово-патріотичної діяльності робітничого класу України в роки другої п'ятирічки / Л.В. Григор'єва. // Наукові праці з історії КПРС. Міжвідомчий науковий збірник. – Вип.. 45. – Вид-во Київського ун-ту, 1971. – С. 125-132.
- 4.400. Гуров П.Я. Помощь голодающему населению есть помощь самому себе. – М.. 1922. – 23с.
- 4.401. *Даниленко В.М.* Сталінізм на Україні: 20-30-ті рр. / В.М. Даниленко, С.Г. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К. : Либідь, 1991. – 342 с.
- 4.402. *Дащенко Н.* Товариство Червоного Хреста та Червоного Півмісяця УСРР-УРСР у громадсько-політичних процесах (20-30-ті роки ХХ століття) / Н. Дащенко // Українознавство. – 2009. – №1. – С.118-121.
- 4.403. *Два роки на санітарному фронті.* – Харків: ЦК Червоного Хреста України, 1934. – 96с.
- 4.404. Деятельность заграничных организаций за время октябрь – декабрь 1922 г. // После голода. – 1923. - №2. – С. 96-106
- 4.405. *Джилас М.* Лицо тоталитаризма / Милован Джилас; [пер. с сербохорватского] – М.: Новости, 1992. – 541с.
- 4.406. *Диваков П.Д.* Подготовка населения к санитарной обороне страны / П.Д. Диваков // 40 лет Красного Креста 1918-1958. – М., 1959. – С.89-104.
- 4.407. *Довгопол В.М.* Боротьба робітників України за зміцнення обороноздатності країни в перші роки соціалістичної індустріалізації / В.М. Довгопол // Питання історії народів СРСР. Республік. міжвузівський науковий збірник. – Вип.9. – Вид-во ХДУ, 1970. – С.68-79.

- 4.408. *Доценко В.О.* Громадські організації в політичній системі радянської України в 20-30-ті роки ХХ століття / В.О. Доценко // Матеріали III Міжнародної научно-теоретическої конференції «Соціально-політическіе и культурные проблемы современности». – Симферополь, 2010. – С. 196-200.
- 4.409. *Ейсман С.* Правова охорона матері та дітей. / С. Ейсман. – К.: В-во ЦВК УРСР «Радянське будівництво і право», 1937. – 26 с.
- 4.410. *Журба М.А.* Антирадянська політика більшовицького режиму і громадські об'єднання національних меншин України (кінець 20- - 30-х рр.. ХХ ст.) / М.А. Журба // Вісник аграрної історії. Збірник наукових праць. – К.: НПУ ім. Драгоманова, 2011. – Випуск 1.– С. 66- 72.
- 4.411. *Журба М.А.* Військово-оборонні громадські об'єднання в Україні (20-30-ті роки ХХ ст.): Монографія / М.А. Журба, А.С. Яшанов. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. – 282с. – С. 171.
- 4.412. *Журба М.А.* Громадські об'єднання України та зарубіжний світ (20-30-ті роки ХХ століття): Монографія. / М. А. Журба, С.М. Свистович. – К.: «МП Леся», 2010. – 180с.
- 4.413. *Журба М.А.* Шестикутна зірка над полем: Життя і смерть єврейського землеоблаштування в Україні (20-30-ті роки ХХ століття) / М.А. Журба, В.О. Доценко. – К.: МП «Леся», 2005. – С. 165.
- 4.414. *Журба М.А.* Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20 – 30 рр. ХХ ст.) / М. А. Журба. – К.: Науковий світ, 2002. – 499 с.
- 4.415. *Журба М.А.* Етнополітика більшовицького режиму та проблеми народної освіти в Криму (20-30 рр. ХХ ст.): Методичні рекомендації / М.А. Журба, Г.М. Кондратюк. – К.: «МП Леся», 2005. – 199с.
- 4.416. *Журба М.А.* Міжнародні зв'язки Українського Червоного Хреста: Монографія / М.А. Журба. – К.: «МП Леся», 2007. – 212с.
- 4.417. *Журба М.А.* На темному боці Місяця. Зваблені інтернаціоналізмом / М.А. Журба, Н.М. Чернігівець. – К.: Неопалима купина, 2013. – 368с.

- 4.418. *За культурную жизнь в колхозе.* Сборник статей и материалов. – Сталинград: Пропагандист, 1934. – 26с.
- 4.419. *Завіленський Д.* Червоний Хрест та його допомога Червоній Армії / Д. Завіленський. – Харків: Держвидав, 1931. – 32с.
- 4.420. *Захаренко К.* Медико-санітарні з'їзди в Україні / К. Захарченко // Згода. – 1918. - №4. – С.11-14.
- 4.421. *Захаренко К.* Про Червоний Хрест / К. Захарченко. – Харків-Київ: Медвидав, 1931. – 64с.
- 4.422. *Зверев В.Ю.* Некоторые вопросы военно-патриотической работы среди трудящихся / В.Ю. Зверев // Военно-исторический журнал. – 1967. – № 3. – С. 33-44.
- 4.423. *Земзюліна Н.І.* Формування позитивного міжнародного іміджу СРСР крізь призму діяльності громадських організацій та добровільних товариств у 1920-30-х рр.. / Н.І. Земзюліна // Вісник Черкаського університету. – 2014. - №29. Серія: історичні науки. – С. 104-109. – С.107.
- 4.424. *Златковский Д.* Развитие краснокрестного дела в СССР / Д. Златковский // Сборник СОКК и КП Союза СССР. – М.: Красный Крест, 1929. – С.9-13.
- 4.425. *Злобин А.* Крестьянское хозяйство после голода // Труд и хозяйство. – 1922. - №7. – С.1-7
- 4.426. *Злотник І.А.* Громадська самодіяльність трудящих у справі охорони здоров'я / І.А. Злотник. – К.: Медвидав, 1931. – 36с.
- 4.427. *Зубко В.Ф.* 100 років діяльності Товариства Червоного Хреста / В.Ф. Зубко. – К.: Здоров'я, 1966. – 32с.
- 4.428. *Иванов Н.Г.* Советское здравоохранение и военная медицина в Великой Отечественной войне 1941-1945 / Н.Г. Иванов, А.С. Георгиевский, О.С. Лобастов. – Л.: Медицина, 1985. – 303 с.
- 4.429. *Ивановский Е.* Красная армия и общества Красного Креста и Красного Полумесяца СССР / Е. Ивановский. – М.: ЦК РОКК, 1933. – 32с.
- 4.430. *Ивановский Е.* Красный Крест в обороне страны советов / Е. Ивановский. – М.: ЦК РОКК, 1929. – 30с.

- 4.431. *Ивановский Е.И.* Почему рабочий должен быть членом Общества Красного Креста / Е.И. Ивановский. – М.: Типография им. Воровского, 1929. – 36с.
- 4.432. *Ильина И.Н.* Общественные организации России в 1920-е гг. / И.Н. Ильина. – М.: ИРИ РАН, 2001. – 400с.
- 4.433. *История Коммунистической партии Советского Союза.* – Т.5, кн.1. – М.: Политиздат, 1970.
- 4.434. *Иваненко В.В., Голуб А.І.* Джерело народної дипломатії. Міжнародні зв'язки трудящих України в 20-30-ті роки / В.В. Иваненко, А.І. Голуб. – Дніпропетровськ, 1992. – 160 с.
- 4.435. *Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України.* – К, «Молодь», 1971. – 678 с.
- 4.436. *Історія робітничого класу Української РСР.* – У двох томах. – Т.2. (Ред. колегія: І.О. Гуржій (відп. ред.) і інш.). – К.: Наукова думка, 1967. – 507с.
- 4.437. *Історія Української РСР.* – У 12 томах. – Т.6. Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921 – 1941). (Ред. кол. П.П. Гудзенко (відп. ред.) і ін.). – К.: Наукова думка, 1977. – 543 с.
- 4.438. *Каневский Е.Г.* Регалии Красного Креста: Справочник. / Е.Г. Каневский. – Х.: ЦК УКК, 1928. – 178с.
- 4.439. *Капралов Г.* Отношение к голоду в советской России мировой буржуазии //Спутник агитатора. – 1921. - №1. – С.11-14
- 4.440. *Карр Э.* Русская революция от Ленина до Сталина. 1917 – 1929 / Эдвард Карр; [Пер. с англ. Л.А. Черняховской] – М.: Интер-Версо, 1990. – 208 с.
- 4.441. *Киевский Краснознаменный.* История Краснознаменного Киевского военного округа 1919-1972. – М.: Воениздат, 1974. – 394 с.
- 4.442. *Киселева Н.В.* Возникновение советского феномена массовых добровольных обществ / Н.В. Киселева. – Ростов на Дону, 1998. – 210 с.
- 4.443. *Кичаев А.В.* В помощь ревизионным комиссиям обществ Красного Креста и Красного Полумесяца / А.В. Кичаев. – К.: Ворошиловец, 1939. – 40с.
- 4.444. *Клайн Дж.* Філософія і практика. Майбутнє комуністичного суспільства / Дж. Клайн. – Лондон, 1963

- 4.445. *Ключевский В.О.* Курс русской истории: Сочинение в 9-ти томах / В.О. Ключевский. – М.: Мысль, 1988. – Т.3. – 414 с.
- 4.446. *Кобат И.И.* Красный Крест на санитарных станциях в Славянске, на Кавказе и в Крыму в 1878 году. Отчет члена Главного Управления Общества попечения о раненых и больных воинах И.И. Кобата / И.И. Кобат. – Спб., 1880.
- 4.447. *Кобелев П.П.* XX лет Осоавиахима / П.П. Кобалев. – М., Редиздат ЦС Союза Осоавиахима, 1947. – 47с.
- 4.448. *Ковалев И.Я.* Комсомол и оборона Родины. 1921-1941 гг. На материалах Украины / И.Я. Ковалев. – К.: Вища школа, 1975. – 207с.
- 4.449. *Козловский И.Ф.* М. Ртищев: историко-библиографическое исследование / И.Ф. Козловский. – К.: ти-фия Имперского ун-та им. Св. Владимира, 1906. – 200с.
- 4.450. *Комков Г.Д.* Оборонно-масова робота в СРСР напередодні Великої Вітчизняної війни / Г.Д. Комков // УІЖ. – 1980. – №12. – С.95-102.
- 4.451. *Коносов В.Б.* МККК – Советский Союз: Дорогой сотрудничества и конфронтации (1939-1952). Исторический очерк и документы / В.Б. Коносов. – М, 1999. – 100с.
- 4.452. *Кораблев Ю.И.* Вопросы укрепления обороноспособности страны и военного строительства в деятельности Коммунистической партии и Советского государства (1921-1941 гг.). – М.: Знание, 1975.
- 4.453. *Коржихина Т.П.* Документы добровольных обществ переходного периода от капитализма к социализму в СССР (1917-1936 гг.). Состояние и потребность исследования. / Т.П. Коржихина // Археографический ежегодник за 1984 год. – М., 1986.
- 4.454. *Коржихина Т.П.* Законодательные источники по истории общественных организаций СССР / Т.П. Коржихина. // Вспомогательные исторические дисциплины. Т.18. – М., 1987.
- 4.455. *Коржихина Т.П.* Из истории борьбы Советского государства и общественных организаций за новый бат в 20-е годы // Из истории партийно-

- государственного руководства культурным строительством в СССР. / Т.П. Коржихина. – М., 1983.
- 4.456. *Коржихина Т.П.* Извольте быть благонадежны / Т.П. Коржихина – М.; Издательский центр РГГУ, 1997. – 373 с.
- 4.457. *Коржихина Т.П.* История добровольных обществ и союзов в советской историографии / Т.П. Коржихина. // Вопросы истории. – 1981. – № 3. – С.
- 4.458. *Коржихина Т.П.* Общественные организации СССР в 1917-1936 гг. Учебное пособие. / Т.П. Коржихина под ред. Н.П.Ерошкина: М.: Б.и., 1981. – 96 с.
- 4.459. *Коржихина Т.П.* Первый сборник документов об обществах и союзах. / Т.П. Коржихина. // Советские архивы. – 1971. – № 5.
- 4.460. *Коржихина Т.П.* Политическая система СССР в 20-30-е годы / Т.П. Коржихина. // Политические системы СССР и стран Восточной Европы в 20-60-е годы. – М., 1991.
- 4.461. *Коржихина Т.П.* Советская номенклатура: становление, механизмы действия / Т.П. Коржихина, Ю.Ю. Фигатнер. // Вопросы истории. – 1993. – № 7.
- 4.462. *Короткий* огляд діяльності радянського Червоного Хреста. – К.: Держмедвидав, 1952. – 35с.
- 4.463. *Костецька М.С.* Деякі питання історії становлення добровільних товариств України / М. С. Костецька // УІЖ. – 1988. – № 9. – С. 90-97.
- 4.464. *Котлуков К.Г.* От МПВО – к гражданской обороне. / К.Г. Котлуков, К.С. Оглоблин, А.И. Сгилевкий. – М.: Атомиздат, 1969. – 80с.
- 4.465. *Котляр Ю.В.* Голодомори 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. на Півдні України: Етнічний та міжнародний аспекти. Монографія. / Ю.В. Котляр, І.С. Міронова. – Миколаїв, 2008. – 204 с.
- 4.466. *Крамар О.* Формування світоглядних стереотипів як складова міжнародної діяльності громадських об'єднань України (1922-1930 роки) / О. Крамар // Українознавство. – 2009. – №1. – С.109-113.
- 4.467. *Красная Армия и Общества Красного Креста и Красного Полумесяца СССР.* / За ред. Е. Ивановского. – М., 1933. – 32с.

- 4.468. *Красный Крест* и Красная Армия // Опыт участия в маневрах. – Одесса: Изд. отделения ОКК, 1928. – 32с.
- 4.469. *Краткий обзор истории и деятельности республиканских обществ Красного Креста и Красного Полумесяца // 40 лет Красного Креста 1918-1958.* – М.: Изд-во медицинской литературы, 1959. – С. 194-219.
- 4.470. *Краткий очерк санитарного состояния городов России в 1892 году.* – Санкт-Петербург, 1895.
- 4.471. *Кремлев С.* Великий Сталин. Менеджер XX века / С. Кремлев. – М., 2014. *Сталин как эффективный менеджер // Электронный ресурс.* Режим доступа: <http://www.какпросто.ru/как-881777-stalin-как-effektivnyy-menedzher.;>
- 4.472. *Кремнев Я.В.* Советский Красный Крест и советское здравоохранение / Я.В. Кремнев. – М., 1952. – 72с.
- 4.473. *Кривов'яз О.* Низовий осередок перетворити на основну ланку // Червоний Хрест. – 1932. - №4.
- 4.474. *Крупская Н.К.* На путях культурной революции / Н.К. Крупская. – М.-Л.: Долой неграмотность, 1927. – 16с.
- 4.475. *Крупская Н.К.* О быте работниц / Н.К. Крупская // О бытовых вопросах. Сб. статей. – М.-Л.: Долой неграмотность, 1930. – С.12-16.
- 4.476. *Кузин Е.В.* Деятельность Советского Красного Креста среди пионеров и школьников / Е.В. Кузин // 40 лет Красного Креста 1918-1958. – М.: Изд-во медицинской литературы, 1959. – С.109-127.
- 4.477. *Кузьмінець Н.П.* Охорона здоров'я в Україні в першій половині 1920-х років: історичний аспект / Н.П. Кузьмінець // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – 2014. – Вип..22. Серія: Історія. – С. 49-54.
- 4.478. *Кульчицький С. В.* Комунізм в Україні. Перше десятиріччя. 1919 – 1928. / С.В. Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с.
- 4.479. *Кульчицький С.В.* 1933: Трагедія голоду. / С.В. Кульчицький. – К.: Наукова думка, 1989. – 48с.

- 4.480. *Кульчицький С.В.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). / С. В. Кульчицький. – К.: Альтернативи, 1999. – 335 с.
- 4.481. *Курбасов Т.И.* Страницы истории советского Красного Креста / Т.И. Курбасов, Л.Б. Сироткина. – М.: Медицина, 1988. – 22с.
- 4.482. *Курдюмов В.* Военная учеба / В. Курдюмов // Красное студенчество. – 1927-1928. – № 12. – С. 34-38.
- 4.483. *Кушнір Е.А.* Радянський Червоний Хрест / Е. А. Кушнір. – Харків: Мед видав, 1934. – 62 с.
- 4.484. *Кушнір Є.А.* Основні завдання Червоного Хреста. – К., 1935. – С.19-20.
- 4.485. *Лебина Н.Б.* Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920-1930 гг. / Н.Б. Лебина. – СПб.: Летний сад, 1999. – 320с.
- 4.486. *Ленін В.І.* Лист до А.Б.Каменєва // Повне збр. творів. – Т.44. – С.42.
- 4.487. *Леонтьев Б.* Оборонная работа в колхозе и задачи стенной газеты. / Б. Леонтьев. – М., 1936.
- 4.488. *Литовченко Т.А.* Військово-оборонна діяльність Українського товариства Червоного Хреста у 20-х роках ХХ сторіччя / Т.А. Литовченко // Збірник наукових праць Київського військового гуманітарного інституту. – 2004. – 2(39). – С.28-33.
- 4.489. *Литовченко Т.А.* Військово-оборонна діяльність Українського товариства Червоного Хреста у 1930-1937х роках ХХ сторіччя / Т.А. Литовченко // Наукові записки НПУ ім. Драгоманова. Випуск LVII (педагогічні та історичні науки). – К., 2004. – С. 222-231.
- 4.490. *Литовченко Т.А.* Діяльність українського товариства Червоного Хреста під час голоду в радянській державі у 1921-1923 роках / Т.А. Литовченко // Наукові записки НПУ ім. Драгоманова. Випуск LV (педагогічні та історичні науки). – К., 2004. – С. 259-269.
- 4.491. *Литовченко Т.А.* Передумови створення та основні напрями діяльності Українського товариства Червоного Хреста за доби Центральної Ради та Гетьманату / Т.А. Литовченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – 2004. – №4(28). – С. 233-239.

- 4.492. *Литовченко Т.А.* Українське товариство Червоного Хреста за умов голодомору на Україні у 1932-1933 рр. / Т.А. Литовченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – 2004. – №2(26). – С. 156-164.
- 4.493. *Лифшиц Я.И.* Санитарное просвещение в реконструктивный период. УССР / Я.И. Лифшиц, С.А. Авидон, А.С. Подражанский. – Харьков, 1930.
- 4.494. *Лукашевич Д.Н.* Как должна работать городская ячейка РОКК.(К современным задачам РОКК) / Д.Н. Лукашевич. – М.-Л.: Госмедиздат, 1931. – 103с.
- 4.495. *Лукашевич Д.Н.* Российское общество Красного Креста / Д.Н. Лукашевич. – Л., 1925. – 47с.
- 4.496. *Лукьянов А.И.* Советское государство и общественные организации / А.И. Лукьянов, Б.М. Лазарев. – М.: Госюриздат, 1962. – 322с.
- 4.497. *Львовский И.И.* Программа занятий пионерской дружины / И.И. Львовский. – М.-Л.: Полиграфтрест, 1933. – 54с.
- 4.498. *Львовський І.І.* Будь готовий до санітарної оборони. Посібник для піонерів та школярів, що готуються скласти норми на значок БГСО / І.І. Львівський. – К.: На варті, 1936. – 76с.
- 4.499. *Майер Р.* О чудесах и чудовищах. Стахановское движение и сталинизм / Роберт Майер // Отечественная история. – 1993. – № 3. – С. 56–65.
- 4.500. *Малиновский Л.* Вторая «неделя обороны» / Л. Малиновский. – М.-Л., 1928.
- 4.501. *Малиновский Л.* Женщина и оборона / Л. Малиновский. – М.-Л., 1929.
- 4.502. *Марочко В.І.* Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 - 1941) / В. І.Марочко, Г. Хілліг. – К. : Наук. світ, 2003. - 302с
- 4.503. *Марочко В.І.* Санітарно-епідеміологічна ситуація в м. Києві 1932-1933 років / В. Марочко, О. Мовчан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 18. – С. 309-326.
- 4.504. *Матвієнко І. А.* Діяльність парторганізацій України по зміцненню єдності народу і армії в 1933-1941 рр. / І. А. Матвієнко, П. М. Котелевський // Український історичний журнал. – 1970. – № 9. – С. 50-57.

- 4.505. *Материалы* научной конференции посвященной 100-летию Красного Креста в СССР (состоявшейся 8 июня 1967) / редакторы: Минашкина А.П., Селиванов Е.Ф., Шибков А.А. – Л.: Медицина, 1968. – 232с.
- 4.506. *Мезенцев* І. Радянський Б. Як ФЗМК організувати роботу у справі охорони праці? / І. Мезенцев. – Харків, 1934. – 67 с.
- 4.507. *Миловидов* В.А. Краткий обзор деятельности советского Красного Креста / В.А. Миловидов. – М.: Медгиз, 1955. – 48с.
- 4.508. *Милуков* В.Д. Международная деятельность советского Красного Креста / В.Д. Милуков, Л.И. Черкасская. – М.: Медицина, 1988. – 35с.
- 4.509. *Митерев* Г.А. Общество Красного Креста и Красного Полумесяца / Г.А. Митерев // Сорок лет советского здравоохранения (1917-1957). – М.: Медгиз, 1957. – С.2-5.
- 4.510. *Митерев* Г.А. Советский Красный Крест – помощник органов здравоохранения / Г.А. Митерев. – М.: Медгиз, 1961. – 12с.
- 4.511. *Митерев* Г.А. Советский Красный Крест / Г.А. Митерев. – Пермь, Б.и., 1963. – 16с.
- 4.512. *Митерев* Г.А. Советский Красный Крест и народное здравоохранение / Г.А. Митерев. – М.: Знание, 1955. – 34с.
- 4.513. *Митерев* Г.А. Сто лет / Г.А. Митерев. – М.: Медицина, 1966. – 24 с.
- 4.514. *Михайлов* Д. Красный Крест и сестры милосердия в России и за границей / Д. Михайлов. – Пг.-Киев, 1914.
- 4.515. *Мовчан* О. М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (20-і рр.) / О. М. Мовчан – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 420 с.
- 4.516. *На благо* народа. О работе организаций Советского Красного Креста. – М.: Медицина, 1964. – 30с.
- 4.517. *На борьбу* за выполнение решений январского пленума // За санитарную оборону. – 1933. – №4. – С.4-5.
- 4.518. *Нариси* історії Київської обласної партійної організації. – К.: Політвидав, 1967.

- 4.519. *Нариси історії Миколаївської партійної організації (1897-1968)*. – Одеса: «Маяк», 1969.
- 4.520. *Нариси історії Полтавської партійної організації*. – Харків: «Прапор», 1970.
- 4.521. *Нариси історії Харківської обласної партійної організації*. – Х.: Прапор, 1970.
- 4.522. *Несвячений Г.П. Червоний Хрест молоді / Г.П. Несвячений*. – Х.: Ви-во ГУ Українхреста, 1927. – 36с.
- 4.523. *Нестеренко А.И. Большевики-организаторы санитарных отрядов в революционном Петрограде / А.И. Нестеренко*. – Л.: Медицина, 1969. – 191с.
- 4.524. *Нестеренко А.И. Как был образован народный комиссариат здравоохранения / А.И. Нестеренко*. – М., 1965.
- 4.525. *Нещеретний П.И. Очерки по истории социальной работы в России / П.И. Нещеретний*. – М., 1996.
- 4.526. *Никифоров Н. Против старого быта. (Из блокнота партработника) / Н. Никифоров*. – М.-Л., 1929. – 128с.
- 4.527. *О Красном Кресте*. – К.: Здоровье, 1970. – 78с.
- 4.528. *Огляд історії та діяльності Українського Червоного Хреста*. – Харків, 1925.
- 4.529. *Орлянський В.С. Євреї України в 20-30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект / В.С. Орлянський*. – Запоріжжя: ЗГТУ, 2000. – 240с.
- 4.530. *Остальский Ю.П. Советский Красный Крест / Ю.П. Остальский, Э.В. Богородцкова*. – М.: Изд-во агентства печати Новости, 1981. – 15с.
- 4.531. *Обзор эпидемических заболеваний на Украине за 1924 г. // Профилактическая медицина*. – 1925. - №4. – С. 36.
- 4.532. *Павленко В.В. Солидарность трудящихся Украинской ССР с революционной борьбой рабочих и крестьян Болгарии 1923-1934 гг. / В.В.Павленко*. – К.: Наукова думка, 1977. – 140 с.
- 4.533. *Павленко В.В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. / В.В.Павленко*. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 224 с.

- 4.534. *Пайпс* Ричард. Русская революция: в 2 ч. / Ричард Пайпс; [пер. с англ. Н. И. Кига́й]. – Ч. 2. – М.: Росспэн, 1994. – 584 с.
- 4.535. *Памяти* З.П. Соловьева. Сб. статей. – М. Б.и., 1930. – 115 с.
- 4.536. *Партийное* руководство массовыми организациями трудящихся в условиях развитого социализма: сб. научн. трудов. – М., 1979.
- 4.537. *Первые* дни войны в Красном Кресте // Вестник Красного Креста. – 1916. – №2. – С. 20-26.
- 4.538. *Пиха Д.* Росли и крепи со страной / Д. Пиха // Наследники. – М.: Изд-во ДОСААФ СССР, 1976. – С.28-44.
- 4.539. *Пиха Д.Д.* Патріотичні товариства сприяння Червоній Армії в обороні СРСР на Україні / Д.Д. Пиха // УІЖ. – 1967. – №1. – С.122-124.
- 4.540. *Пиха Д. Д.* Деятельность коммунистической партии по подготовке трудящихся к защите СССР / Д. Д. Пиха. – К.: Вища школа, 1979. – 168с.
- 4.541. *Попов Г.М.* Заочные курсы младших медицинских сестер / Г.М. Попов. – М., 1933. – 46с.
- 4.542. *Попов Г.М.* Памятка отпускника красноармейца о РОКК / Г.М. Попов. – М.-Л., 1931. - 27с.
- 4.543. *Попов Г.М.* Спутник дружинника РОКК / Г.М. Попов. – М.-Л., 1930. – 56с.
- 4.544. *Попов М.А.* Азовская оборона / М.А. Попов // Исторический журнал. – 1945. – №3. – С. 28-31.
- 4.545. *Попов Н.* За більшовицьке керівництво оборонною роботою / Н. Попов // Партробітник України. – 1936. – №22. – С. 26-32.
- 4.546. *Попов Т.Т.* Партия и общественные организации / Т. Т. Попов. – М.: Знание, 1969. – 48 с.
- 4.547. *Прошина Л.В.* Советский Красный Крест и молодежь / Л.В. Прошина, И.П. Старостин. – М. Б.и., 1984. – 23с.
- 4.548. *Работа* Красного Креста на Всесоюзных маневрах. – М., 1937.
- 4.549. *Рассел Б.* Искусство мыслить / Б. Рассел. – М., 1999.
- 4.550. *Ревякина Л.В.* БЗНС и Съветска Русия, 1917-1923 / Л.В. Ревякіна. – София, 1981.

- 4.551. *Рожков М.В.* Міжнародна діяльність товариства Червоного Хреста УСРР в 20-30-ті рр. ХХ століття / М.В. Рожков // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип.36. – С. 130-133.
- 4.552. *Розанова В.Д.* Организация проведения занятий в кружках пионеров и школьников по подготовке к сдаче норм на значок БГСО / В.Д. Розанова. – М.-Л., 1935.
- 4.553. *Свистович С.М.* Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20–30 рр. ХХ ст.) / Степан Михайлович Свистович – К.: Варта, 2007. – 568 с.
- 4.554. *Селескериди И.Г.* Программа подготовки значкистов ГСО 2-й ступени / И.Г. Селескериди. – Харьков: ЦК УОКК, 1935. – 16с.
- 4.555. *Селиванов В.И.* К характеристике оборонной работы СОКК и КП в годы мирного социалистического строительства (1921-1941) / В.И. Селиванов // Материалы научной конференции посвященной 100-летию Красного Креста в СССР (состоявшейся 8 июня 1967) / редакторы: Минашкина А.П., Селиванов Е.Ф., Шибков А.А. – Л.: Медицина, 1968. – С.190-196.
- 4.556. *Синявский А.Д.* Основы советской цивилизации / А.Д Синявский. – М.: Аграф, 2001. – 464с.
- 4.557. *Скотт Дж.* Російська політична інституція / Дж. Скотт. – Лондон. 1958.
- 4.558. *Смирнова М.* Работница и крестьянка на культурном фронте / М. Смирнова, М. Сунгуров. – Самара, 1931. – 25с.
- 4.559. *Соловьев З.П.* Красный Крест и санитарная оборона / З.П. Соловьев. – М.: Мосполиграф, 1928. – 30с.
- 4.560. *Соловьев З.П.* Красный Крест на голодном фронте / З.П. Соловьев. – М.: Мосполиграф, 1925. – 24с.
- 4.561. *Соловьев З.П.* Кружок и дружина первой помощи / З.П. Соловьев. – М.: Мосполиграф, 1928. – 106с.
- 4.562. *Соловьев З.П.* Кружок первой медицинской помощи. / З.П. Соловьев. – М.: Мосполиграф, 1927. – 48с.

- 4.563. *Соловьев З.П.* Кружок первой помощи. / З.П. Соловьев. – М.: изд. Наркомздрава РСФСР, 1927. – 52с.
- 4.564. *Соловьев З.П.* Пример, которому надо следовать / З.П. Соловьев // Как должна работать городская ячейка РОКК. – М.: ЦК РОКК, 1929. – С.5-8.
- 4.565. *Справочник активиста Советского Красного Креста.* / Под. Редакцией Г,А. Митерева. – М.: Медицина, 1964. – 188с.
- 4.566. *Справочник Червонохрестного робітника.* – Х.: Видавництво Головної Управи УЧХ, 1925. – 82с.
- 4.567. *Степанский А.Д.* История общественных организаций дореволюционной России. Учебное пособие. / А.Д. Степанский. – М.: МГИАИ, 1979. – 81с.
- 4.568. *Степанский А.Д.* Общественные организации на рубеже XIX – XX веков / А.Д. Степанский. – М.: МГИАИ, 1982. – 90с.
- 4.569. *Степухина Е.А.* Верность милосердию / Е.А. Степухина. – М.: Медицина, 1978. – 40с.
- 4.570. *Струш М.* Молодь і санітарна оборона країни / М. Струш. – Х.: Мед видав, 1932. – 44с.
- 4.571. *Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР.* У двох томах. Том1. – К.: Наукова думка, 1973. – 319 с.
- 4.572. *Талан Є. П.* До питання про суспільно-політичне життя на селі в Українській РСР (1925-1927 рр.) / Є. П. Талан // УІЖ. – 1967. – № 1. – С. 36-42.
- 4.573. *Тарле Е.М.* Крымская война / Е.М. Тарле. – М.: Военно-морское изд-во КНВМФ СССР, 1943. Кн.2. – 648 с.
- 4.574. *Твердохліб В.Ю.* Солідарність в боротьбі за визволення. Допомога громадськості країни Рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі. 1917-1939. / В.Ю. Твердохліб – К.: Вища школа, 1978. – 195 с.
- 4.575. *Тернова М.А.* Страницы истории отечественного Красного Креста / М.А. Тернова, Л.О. Чернухо. – М.: Медицина, 1986. – 32с.
- 4.576. *Товбин М.* Красный Крест страны Советов / М. Товбин. – М.: Реклама, 1969. – 40с.

- 4.577. *Товбин М.М.* Общество гуманизма и милосердия / М.М. Товбин. – М.: Медицина, 1977. – 80с.
- 4.578. *Товбин М.М.* Сантарные дружинницы и красные сестры. (Страницы из прошлого) / М.М. Товбин. – М.: Московский рабочий, 1958. – 55с.
- 4.579. *Томан И.* Россия и Красный Крест (1917-1945). Красный Крест в революционном государстве. Деятельность МККК в России после Октябрьской революции 1917 года / И. Томан. – М.: МККК, 1998. – 104с.
- 4.580. *Трудоряну Н.Л.* Американский Красный Крест в СССР в годы Великой Отечественной войны по архивным материалам / Н.Л. Трудоряну // Новая и новейшая история. – 200. – №2. – С. 36-48.
- 4.581. *Финклер Ю.* Готов к санитарной обороне / Ю. Финклер. – К.: Госвоениздат «На варті», 1936. – 80с.
- 4.582. *Финклер Ю.* ГСО (Пособие для сдающих нормы ГСО) / Ю. Финклер. – Тифлис, 1935. – 35с.
- 4.583. *Финклер Ю.М.* История Красного Креста и Красного Полумесяца СССР. Пособие для активистов Красного Креста / Ю.М. Финклер. – М., 1947. – 34с.
- 4.584. *Финклер Ю.М.* Справочник по краснокрестной работе (для преподавателей районных комитетов обществ Красного Креста и Красного Полумесяца) / Ю.М. Финклер. – М.: Красный Крест, 1948. – 84с.
- 4.585. *Фицпатрик Ш.* Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е г.: город / Ш. Фицпатрик. – М.: Росспэн, 2001. – 336с.
- 4.586. *Фицпатрик Ш.* Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е гг.: деревня / Ш. Фицпатрик. – М: Росспэн, 2001. – 422с.
- 4.587. *Фомичова З.К.* Оборонно-масова робота серед молоді напередодні Великої Вітчизняної війни / З.К. Фомичова // УІЖ. – 1970. – №6. – С.104-105.
- 4.588. *Холодний І.І.* Гуртки першої медичної допомоги. – Харків: Друкарня ім. Фрунзе, 1927. – 29с.
- 4.589. *Холодний І.І.* Перша допомога. Книжка для гуртків та курсів. – Харків: Наукова думка, 1928. – 33с.

- 4.590. *Чикаленко Н.И.* Общество Красного Креста и Красного Полумесяца в СССР. Краткая справка о деятельности / Н.И. Чикаленко. – М.: Медгиз, 1957. – 48с.
- 4.591. *Чикаленко Н.И.* Советский Красный Крест на страже здоровья и мира / Н.И. Чикаленко. – М.: Медицина, 1957. – 120с.
- 4.592. *Чуб В.И.* Братская помощь трудящихся УССР голодающим детям Поволжья (1921-1923 гг.) / В.И. Чуб // Вопросы истории СССР. – 1982. – №.27. – С.22-27.
- 4.593. *Шаевич К.Б.* Возникновение советского Красного Креста / К.Б. Шаевич. – Махачкала, 1958. – 25с.
- 4.594. *Шефтель С.* В трудовой поход / С. Шефтель. – М.: Власть советов, 1931. – 20с.
- 4.595. *Шибко А.А.* Возникновение и основные направления развития Российского общества Красного Креста (1867-1917) / А.А. Шибко // Материалы научной конференции посвященной 100-летию Красного Креста в СССР (состоявшейся 8 июня 1967) / редакторы: Минашкина А.П., Селиванов Е.Ф., Шибков А.А. – Л.: Медицина, 1968. – С.3-38.
- 4.596. *Шляхами комсомольської слави. Довідник / упорядник Н. М. Шапошникова.* – К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1968. – 472 с.
- 4.597. *Щиглик А.И.* Закономерности становления и развития общественных организаций в СССР / А. И. Щиглик. – М.: Наука, 1977. – 243 с.
- 4.598. *ЮЧХ до весняної сівби // Червоний Хрест.* – 1932. - №6. – С.7.
- 4.599. *Ямпольская Ц. А.* Вопросы теории и истории общественных организаций / Ц. А. Ямпольская. – М.: Наука, 1971. – 258 с.

5.Дисертації та автореферати дисертацій

- 5.600. *Антипин Л.Н.* Деятельность государственных органов и общественных организаций по воспитанию личного состава Красной Армии в межвоенный период (1921 – июнь 1941 гг.): опыт, тенденции, уроки: дисс. ... докт. ист. наук : 07.00.02 / Л. Н. Антипин. – М., 2001. – 382 с.

- 5.601. *Артемов Ж.Л.* Деятельность Коммунистической партии по военно-патриотическому воспитанию советского народа в годы довоенных пятилеток: дисс. ... канд. ист. наук / Ж. Л. Артемов. – М., 1968. – 372 с.
- 5.602. *Асеев И.А.* Общественные организации советской России в условиях «военного коммунизма». (На материалах РОКК): дисс. ... канд.ист.наук. – И.А. Асеев. – М., 2004. – 169с.
- 5.603. *Беляева М.В.* Российское общество Красного Креста в истории России 1867-1921 гг.: автореф. ... дисс. канд.ист.наук. – М.В. Беляева. – Ставрополь, 2002. – 18с.
- 5.604. *Бойная К.И.* Коммунистическая партия – организатор патриотического движения женщин за подготовку к защите Родины в 1937–1941 гг. (на материалах Украины): автореф. дисс. ... канд. ист. Наук. – К. И. Бойная. – К., 1974. – 34 с.
- 5.605. *Буш Н.К.* Деятельность Коммунистической партии по укреплению единства армии и народа в предвоенные годы. 1938- июнь 1941 года. (на опыте партийных организаций Украины, политорганов и партийных организаций Киевского, Одесского, Харьковского военных округов): дисс. ... канд. ист. Наук. – Н. К. Буш. – М., 1979. – 199 с.
- 5.606. *Воронина Т.Ю.* Союз обществ Красного Креста и Красного Полумесяца в СССР. Основные направления деятельности в 1930-е гг.: автореферат дисс. ... канд.ист.наук. – СПб., 2004. – 21с.
- 5.607. *Гошуляк В.В.* Оборонно-массовая работа в СССР в годы довоенных пятилеток (1929-июнь 1941 гг.): дисс. ... докт. ист. наук / В. В. Гошуляк. – Пенза, 1991. – 404с.
- 5.608. *Зінченко А.Г.* Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х першій половині 30-х років ХХ століття / А.Г. Зінченко: дис. ... канд. іст. наук. – Одеса: спеціальність 07.00.01. «історія України». –, 2001. – 188с.
- 5.609. *Ильина И.Н.* Общественные организации РСФСР в 20-е годы: дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / И. Н. Ильина. – М., 1996.

- 5.610. *Капустина Н.И.* Развитие общественных организаций Ставрополья в 1920-е годы: дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Н. И. Капустина. – Пятигорск, 2005. – 231 с.
- 5.611. *Кармазина М.С.* Деятельность добровольных обществ Украинской ССР в период Социалистической реконструкции народного хозяйства. 1926-1936 гг.: дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / М.С. Кармазина. – К.: Ин-т истории АН УССР, 1988.
- 5.612. *Кармалюк С.П.* Діяльність організації Червоного Хреста в Україні в 1867 – 1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спеціальність 07.00.01. «історія України» / С.П. Кармалюк. – Чернівці, 1998. – 19с.
- 5.613. *Киселева И.В.* Добровольные общества в Советской России, 1917-1920 гг.: дисс. ... д. ист. наук : 07.00.02 / И. В. Киселева. – Ростов-на-Дону, 1999. – 378 с.
- 5.614. *Коржихина Т. П.* Общественные организации в СССР в переходной период от капитализма к социализму: дисс. ... доктора ист. наук: 07.00.02 / Т. П. Коржихина. – М.: Государственный историко-архивный институт, 1986.
- 5.615. *Литовченко Т.А.* Військово-оборонна діяльність Українського товариства Червоного Хреста у 1918-1939 роках: дис. ... канд. іст. наук: спеціальність 20.02.22. – «військова історія» / Т. А. Литовченко. – К., 2006. – 202 с.
- 5.616. *Мухутдинов А. А.* Политический Красный Крест (История создания деятельности: опыт изучения массовых источников): дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / А. А. Мухутдинов. – М., 1998. – 157с.
- 5.617. *Ореховський В.В.* Діяльність Російського товариства Червоного Хреста у роки першої світової війни (1914-1917): дис. ... канд. іст. наук: спеціальність 07.00.01. «історія України»/ В.В. Ореховський. – Чернівці, 1997. – 247с.
- 5.618. *Пивницкий Н. Д.* Партийное руководство оборонно-массовой работой среди трудящихся Украины. 1933-1937гг.: автореф. дисс. ... канд. ист. наук / Н. Д. Пивницкий. – К., 1978. – 25 с.
- 5.619. *Пиха Д. Д.* Борьба коммунистической партии за укрепление советских вооруженных сил в 1924-1928 годах (на материалах Украинского военного

округа и партийной организации): автореф. дисс. ... канд. ист. наук. / Д. Д. Пиха. – К., 1964.

5.620. *Пиха Д.Д.* Деятельность коммунистической партии по подготовке трудящихся к защите СССР в годы довоенных пятилеток. 1929 – 1941 гг. (на материалах Украинской ССР): дисс. ... докт. ист. наук / Д.Д. Пиха. – К.: КГУ им. Т.Г. Шевченко, 1980. – 450с.

5.621. *Ступак Ф.Я.* Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). Автореф. дис. докт. іст. наук.- Переяслав-Хмельницький, 2010

5.622. *Сююкина Е. А.* Борьба КПСС за подготовку страны к активной обороне в довоенные пятилетки: автореф. дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Е. А. Сююкина. – М., 1954. – 17 с.

5.623. *Сясоутов Ш.К.* Партийное руководство шефством комсомола над ВВС СССР. 1931-1941 гг. Опыт Компартии Украины: автореф. дисс. ... канд. ист. наук / Ш. К. Сясоутов. – К., 1987. – 24 с.

5.624. *Чехович А.Ф.* Деятельность Компартии Украины по подготовке населения республики к вооруженной защите социалистической Родины в предвоенные годы. 1938- июнь 1941 гг.: автореф. дисс. ... канд. ист. наук / А. Ф. Чехович. – Харьков, 1974. – 20 с.

5.625. *Шапошникова Н.Н.* Коммунистическая партия Украины – руководитель оборонно-массовой работы среди молодежи (1937 – июнь 1941 гг.): автореф. дисс. ... канд. ист. наук / Н. Н. Шапошникова. – К., 1970. – 20 с.